

Nationaal Monument
Kamp Amersfoort

Female prisoners

De razzia van Rotterdam

Karel van Hartingsvelt

Richard Schoemaker

Theun de Vries

Theodore Eicke

Jan Roorda deel 2

Colofon

InBeeld is een gratis uitgave van de Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort. Het magazine verschijnt twee keer per jaar

St. Nationaal Monument Kamp Amersfoort
Opgericht 28 maart 2000
Register Kamer van Koophandel
Gooi- en Eemland: 32079321
Bankrekening: NL65RABO 0112 8775 91
Stichting Kring van Beschermers Nationaal Monument Kamp Amersfoort:
NL03RABO 0175 8989 28 BIC: RABONL2U
ANBI erkend (8163.52.276)

Bezoek- en correspondentieadres:

Loes van Overeemlaan 19
3832 RZ Leusden
Telefoon: 033-461 31 29
www.kampamersfoort.nl
www.facebook.com/KampAmersfoort
https://twitter.com/kamp_amersfoort
E-mailadres: info@kampamersfoort.nl

Redactie:

Aan deze uitgave hebben meegewerkt:
Edie Brouwer, Micha Bruinvels, Floris van Dijk,
Lucas van der Hoeven, Olav Petram, Jan Roorda jr.,
Ellen Schoemaker, Hans van Stralen en Lilia Weber.

Foto omslag: Bram Petraeus

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van foto's te achterhalen. Als u meent rechten te ontleen aan het gebruikte materiaal zonder dat daarvoor autorisatie is verleend, of heeft u opmerkingen over, of bezwaren tegen het gebruik van bepaalde teksten, namen, foto's, tekeningen of beeldmerken, wilt u dan contact opnemen met de redactie.

© Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt zonder voorafgaande toestemming van de redactie.
Vormgeving/Druk: Drukkerij Torendruk
ISSN 2212-8093

Openingstijden Nationaal Monument Kamp Amersfoort

Dinsdag t/m zondag 11.00 - 17.00 uur
Het museum is gesloten op
Maandagen, Nieuwjaarsdag, Koningsdag,
Eerste en Tweede Kerstdag.

Bij bijzondere gelegenheden kan het museum en het herinneringscentrum gesloten zijn. U wordt geadviseerd onze website www.kampamersfoort.nl te raadplegen voor actuele openingstijden.

Onze activiteiten worden mede mogelijk gemaakt door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Inhoudsopgave

Voorwoord

- Micha Bruinvels, directeur Kamp Amersfoort 3

Female prisoners in Kamp Amersfoort

- Floris van Dijk and Lilia Weber 4

De razzia van Rotterdam

- Olav Petram 8

Karel Johannes van Hartingsvelt

- Lucas van der Hoeven 15

Richard Schoemaker

- Ellen Schoemaker 20

Theun de Vries

- Hans van Stralen 24

Theodor Eicke

- Edie Brouwer 38

Jan Roorda (deel 2)

- Jan Roorda jr. 41

Projecten bij Nationaal Monument Kamp Amersfoort worden mede mogelijk gemaakt door

Casterenshoeve

J.E. Jurriaanse Stichting

Rabobank

Voorwoord

Micha Bruinvels

Directeur Nationaal Monument
Kamp Amersfoort

Dames en heren,

Voor u ligt het magazine InBeeld nummer 60, dat halfjaarlijks aan u werd toegezonden door Nationaal Monument Kamp Amersfoort (NMKA). Voortaan zal de geschiedenis van de historische plek via een ander medium onder uw aandacht gebracht worden. Artikelen van de onderzoeksgroep van NMKA zullen namelijk via de website van NMKA gepubliceerd worden, zodat u op de hoogte blijft van bevindingen uit de historiografie, archeologie, geofysisch onderzoek en andere bronnen uit archieven (bijv. luchtfoto's): voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Over nieuwe artikelen houden wij u via onze nieuwsbrief op de hoogte. Indien u nog niet geabonneerd bent op de Nieuwsbrief van NMKA kunt u dat hier opgeven (www.kampamersfoort.nl/inbeeld).

Nu, tachtig jaar na de bevrijding van Nederland, is het nog steeds niet te bevatten hoe de ongekende omvang en wreedheid van de Tweede Wereldoorlog iedereen hebben geraakt en de huidige wereldorde bepaald. De schok en het ongeloof na de Tweede Wereldoorlog leidde tot de oprichting van diverse internationale organisaties om een herhaling te voorkomen. Het systeem van repressie en vervolging van volgens de nazi-ideologie ongewenste en inferieure elementen, politieke tegenstanders en andersdenkenden en het buiten werking stellen van de rechtsstaat waren nietsontziend geweest. Helaas kunnen wij dagelijks vaststellen, met een blik op de binnenlandse en de buitenlandse politiek, dat er mensen zijn die dit nog altijd onvoldoende begrijpen.

NMKA neemt deel aan het grote themaprogramma van 80 jaar vrijheid. In september 2024 ging die nationale viering van start: het was toen precies 80 jaar geleden dat de zuidelijke provincies bevrijd werden. Zoals bekend volgden vanaf januari 1945 de noordelijke provincies. Kamp Amersfoort trof een vrij uniek lot: door de overdracht aan het Rode Kruis op 19 april was het kamp gedurende bijna drie weken een enclave in nog steeds bezet gebied, totdat twee Canadese verkenningsvoertuigen op 7 mei de hoofdpoot binnen reden. En ook in diezelfde periode bezweken nog elf mannen door executies of aan de gevolgen van ontbering.

Op 19 april herdenken wij vanaf 13.30 uur op de binnenplaats aan de Loes van Overeemlaan in Leusden de overdracht van het kamp aan het Rode Kruis. Wederom zullen verschillende personen het woord tot u richten, zoals schrijfster Roxane van Iperen. Ook zal een acteur op artistieke wijze invulling geven aan de vier bestemmingen van de huidige wisseltentoonstelling. U bent allen van harte welkom vanaf 13.00 uur.

Op 4 mei vindt in de middag de herdenking van de doden plaats

Foto: Roger Cremers

op Jannetjesdal (de Leusderheide) met een toespraak van Hans Dorrestijn en Karlijn Bink. Hans Dorrestijn zal spreken over zijn vader, Hendrik Dorrestijn, die één van de dodelijke slachtoffers uit Kamp Amersfoort is; Karlijn Bink vertegenwoordigt de Stichting Democratie en Media en zal ingaan op de executies van de Parool-groep op 5 februari 1943. U verzamelt zich om 13.30 uur bij de Genschau-loods aan de Kolonel Van Rooijen weg; er staan bordjes waarop de route is aangegeven. In de avond organiseren de gemeentes Leusden en Amersfoort de Stille Tocht naar de oorlogsgraven van begraafplaats Rusthof, na een toespraak van Eppo Bruins, de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Belangstellenden kunnen zich voor het programma vooraf melden vanaf 18.15 uur aan de Loes van Overeemlaan 19 te Leusden.

U treft in deze uitgave een artikel over vrouwen in Kamp Amersfoort. Dat is geschreven naar aanleiding van de Internationale Vrouwendag op 8 maart en reden was voor NMKA om met succes gespecialiseerde rondleidingen aan te bieden over de bijna 700 vrouwelijke gevangenen. Ook vindt u artikelen over de gevangenen Karel van Hartingsvelt, Richard Schoemaker en Theun de Vries. Ook is het tweede deel opgenomen van de biografie van één van de grondleggers van het artsenverzet, de Haarlemse huisarts dr. Jan Roorda; het eerste deel is reeds gepubliceerd in InBeeld 59.

Tot slot nog ander heuglijk nieuws. De achtdelige podcast 'De verdwenen SS'er', goed voor 1,5 miljoen downloads en 17 (inter) nationale prijzen, werd gevolgd door het eveneens succesvolle vierdelige 'Oorlogswond.' Dit najaar gaan NMKA en iO weer samenwerken voor de realisatie van een derde podcast. Titel en onderwerp kunnen wij nog niet met u delen maar het belooft een intrigerend, waargebeurd verhaal te worden rond één gevangene.

Ondertussen kunt u via youtube de afleveringen kijken van 'De oorlog verklaard', gemaakt door podcastmaker Jordy Hubers, in samenwerking met Floris van Dijk. Hierin staan bekende en onbekende oorlogsverhalen in den brede centraal, in binnen- en buitenland, steeds rond één persoon en één locatie en soms met BN'ers als deskundige of nabestaande.

Voor andere evenementen verwijs ik naar onze website en social media. Graag begroet ik u op de 19e april en de 4e mei!

Female prisoners in Kamp Amersfoort

Auteurs: Floris van Dijk and Lilia Weber

During the Second World War, in Kamp Amersfoort, a concentration camp located on Dutch soil, approximately 47.000 people were incarcerated. They were subjected to a structural system of hunger, forced labor, humiliation, physical abuse and the relentless threat of being transported to another camp or being executed. As the camp's administration was set fire to by the nazis, when leaving the camp in April 1945, domestic and foreign archives have to be researched to determine who those prisoners exactly were. Right now, the administrative identity of 36.224 persons has been determined. Among them were 699 women and girls.

In the first phase of the concentration camp, from August 1941 until March 1943, the place served mainly as penal camp for resistance fighters, communists, Jews, hostages, so-called anti-socials and Soviet prisoners of war. In the second phase, from March 1943 until April 1945, a second core function developed, more specifically the collection and transportation of civil forced laborers to the nazi war industry (the mandatory *Arbeitseinsatz* for all males from 18 until 35 years). All in all, about 70 % of all the prisoners of Kamp Amersfoort were sent to other destinations of which 177 are known nowadays. Of them, 20 % never returned home.

The very first female prisoner entered the camp on 22 January 1942.¹ Up till now, her name remains unknown but looking at the pattern of incarceration of female prisoners, quite certain she was a resistance fighter. The women and girls from Kamp Amersfoort can be divided into four different groups.

1 Jews

The first and biggest group in numbers were **Jewish** women and girls. They were part of families that were arrested and arrived in two groups, representing 503 women altogether:

1a The first subgroup of Jewish women were Catholic Jews. Representatives of the eleven religious Christian communities went to an audience with Arthur Seyss-Inquart on February 17, 1942 to protest against the expected deportations of Jews. In April 1942, the Protestant

churches decided on a joint message from the pulpit about the persecution of Jews and the Catholic Church came up with a similar pastoral letter. A telegram to Seyss-Inquart was signed by ten different Christian communities in July. The Reich Commissioner promised to exempt baptized Jews from deportation, but the churches replied that the telegram would be read during the service. The threat to arrest baptized Jews in that case was ignored by the churches, except the Dutch Reformed Church, and on Sunday, 26 July, the letter was read publicly in almost all Catholic and Protestant churches. As a major reprisal, 245 of the 694 Dutch Catholic Jews were arrested on August 2, 1942.² Of them 199 arrived at Kamp Amersfoort that very same day (containing 105 women and girls) and on August 4, the Catholic Jewish families were redirected to Kamp Westerbork. From there, most of the Jewish women and girls were killed in Auschwitz, and some in Bergen Belsen, Ravensbrück or Sobibor.

Among these families was Eva Hamburger-Kalker (#3048; 1905-1942) and five of her seven children (Johannes # 3140, 1925-1942; Anna # 3049, 1928-1942; Joachim # 3050, 1930-1942; Magdalena # 3051, 1932-1942; and Petrus # 3052, 1933-1942). She was a literary talented woman, married to the well-known novelist Herman de Man (originally named Salomon Hamburger, 1898-1946). In that marriage he proved to be abusive and egocentric. As her husband was abroad during the German invasion of the Netherlands and could not return, she stood all alone. She managed to gain some income and got romantically involved with her domestic helper Jacky. Once arrested, her home in the village Berlicum was immediately plundered by fellow villagers.³ Other Catholic Jewish mothers with several children locked up in Kamp Amersfoort were Helena Grünsfeld-Berkelouw (# 3165; 1916-?) with three children, and Piroska Schupper-Hirsch (# 3097; 1911-1942) with three children - two of whom were babies. Without

1. NIOD inv.nr. 250f, *Diensttagebuch für Blockführer von Dienst*, Collectie G&K - deelcollectie Amersfoort, inv.no. 250f, 76 Transcriptie gemaakt door het RIOD (22 January 1942)
2. A. Kluvelde, *Het vergeten verhaal van de Joodse gevangenen van Kamp Amersfoort*, Zandvoort (2024), p. 64-66; J. Bank, *God in de oorlog: de rol van de kerk in Europa 1939-1945*, Londen (2015), p. 352-357; 515-526
3. F. van Dijk, "Eva Kalker; ook bekend als De Winter, De Leeuwe en Hamburger", *InBeeld* 56 (2023), p. 41-42

a doubt the most famous female Catholic Jew from Kamp Amersfoort was the philosopher Edith Stein (# 3203; 1891-1942), who was arrested together with her older sister Rosa (# 3204; 1883-1942) and who would be canonized in 1998 by the Pope.

1b The second subgroup of Jewish women arrived on 17 May 1943. They consisted of 573 Jews from Kamp Westerbork, of which 323 were women and girls. There were often entire families, with a (supposed) dual nationality and originating from Kamp Westerbork. In the overcrowded Kamp Westerbork, the news came of an imminent large transport of Jews from Amsterdam. It was decided to evacuate two barracks and temporarily send those hundreds of Jews to Kamp Amersfoort. The whole group was locked up in the barracks IX and X. Thus, the recently expanded and reopened Kamp Amersfoort was suddenly populated by families with children.

The prisoners themselves were not told the reason for their transport to Kamp Amersfoort from Kamp Westerbork, although the rumor did circulate that they were all Jews with foreign papers. After an hour on foot from the railway station, the camp was reached and it was immediately clear that this was a much stricter camp than Kamp Westerbork. After a shouted 'welcome speech' by the camp commander declaiming the house rules (such as that is was forbidden to go outside the barrack at night), the women and little children were assigned a barrack and the men and boys another. The next morning, a man was shot dead just outside the barrack because he had stepped outside, due to the long queue of people waiting for the only toilet in the barrack; like many others, he had developed diarrhea from the bad food. As a deterrent, his dead body had to remain there (editorial note: this was Isaak Jacovici, # 192; 1874-1943). Jewish leaders were appointed for each barrack. Once, a woman had gone to bed too late, after which her male barrack leader was forced to crawl around the building on his hands and knees. Sometimes the hungry prisoners managed to steal beets and sauerkraut. But, according to a survivor, life was still slightly better compared to the other prisoners, who were dressed in prisoner's uniform and were constantly abused. One day there was a high-ranking visitor, and after a young political prisoner was called to the group he had to throw his cap against the fence, he was ordered to pick it up and after a few steps to the fence was shot dead by the guard in the tower. On 11 June 1943 the Jewish prisoners walked back to the station to return to Kamp Westerbork, watched by silent citizens of the city Amersfoort.⁴

As known by now, of the 503 Jewish women from Kamp Amersfoort, 400 were transported to Kamp Westerbork and 120 were killed in Auschwitz, 38 in Sobibor, 34 in Bergen-Belsen, 11 in Tröbitz, 8 in Ravensbrück, 8 in Westerbork and some more in camps like Fürstenberg, Rotenburg and Schipkau.

2 US American hostages

The second group of female prisoners in Kamp Amersfoort were US American hostages. Presumably 282 people were arrested on the accusation of having the US American nationality, of which 152 were women. One of them was the painter Anna Edwards (1897-1966) from Atlanta, Georgia. She married the much older Douwinus van Houten (1861-1939), an industrialist from Weesp, in 1920 at the age of 23. The couple had three children. After their divorce, she remarried Remsen Wood in the early 1930s. The US American civilians were incarcerated in Kamp Amersfoort starting from 21 September 1942. The hostages arrived by bus, were allowed to wear their own civil clothes and were excluded from forced labor, contrarily to 'regular' prisoners. On 10 and 11 November 1942 the people who turned out to not have the legal US American nationality were released, like Edwards; those that were determined to be US American citizens in fact, were sent to camps Laufen and Liebenau to be exchanged with German Prisoners of War in spring 1944 – on a total of 123 Americans were 70 women and children, and 53 men.⁵

In her postwar memories Edwards described the camp and the life in the special barrack (quite certain Block 8) with eye for detail and sense of cynical humor. Within the group were antisemitic tensions ("it looks like we might have our own little Jodenvervolging here soon"), there was tedium and the prisoner responsible for order in the barrack got angry when he discovered two youngsters in bed together. Another type of tension among the women arose when a black woman conquered an attractive furniture maker – but he was a bore as he could only talk about furniture. For the rest there were mostly fights about the food. Edwards sold portraits she drew of fellow inmates, for 3,5 guilders – also a reason to argue.⁶ Abraham Moll (# 5099) noted that even looking at 'regular' prisoners was forbidden.⁷ According to Roelof Buiting, the US Americans were treated different from the regular inmates as they were protected by the Geneva Convention, held their private clothes and never wore a colored triangle indicating the reason of internment. Of four nuns, two were residing in a strict religious silence

cloister were they were allowed to speak only once a year, and therefore went crazy from more than hundred chatting women. Many US American women sang songs at

4. A. Kluveld (2024), p. 17-18; B. Spanjaard, *Don't fence me in!*, Los Angeles (1981), p. 91-96.
5. NIOD 250f 73-76, *Dienststagebuch für Blockführer von Dienst* (10 en 11 november 1942)
6. A. Edwards, *Diary in German camp Amersfoort*, (not dated), p. 11
7. A. Mol, *Enkele herinneringen uit de oorlogsjaren 1940-1945* (10 april 1944), p. 1

night in the hallway of the barrack, always ending with the American and Dutch national anthems – the guards never told them to stop. Most women had to cut their hair after a while anyhow, due to the lice. Mother Helene (1887-?) and daughter Velaska Conrad (1919-?) were members of a known circus family.⁸ The Afro-American Ida Johnson-Mack (1904-?), married to the famous jazz pianist Frederick Johnson (1904-1961), and her daughters Maryline (1926-?) and Jacqueline (1927-?), were also incarcerated and finally transferred to camp Liebenau. The Johnsons witnessed the murder of an older Jewish man on 3 November 1942, Salomon de Miranda (# 1319; 1875-1942).⁹

3 Resistance fighters

As third group some tens of female resistance fighters were incarcerated in Kamp Amersfoort. They were locked up in the bunker cells, separate from the regular prisoners. Their number is estimated to some tens. Such as Anna Rijper-Ros (1886-?), wife of reverend Sjouke Rijper (1884-1944), and their daughters Hermina, Johanna and Trijntje.¹⁰ Sabine Zuur (# unknown; 1918-2012) was declared *Nacht und Nebel*-prisoner what meant complete isolation; she was involved in a resistance group in The Hague together with Erik Hazelhoff Roelfzema (1907-2007), Chris Krediet (1915-1975) en Peter Tazelaar (1920-1993). Unintentionally, her appearance in the men's world of Kamp Amersfoort even caused punitive measures of three SS-guards Appelo, Gombert and Westerhuis and the camp's cook Van den Berg (# 158; 1904-), as they were caught red-handed trying to make contact with her.¹¹ Clara van Setten (# unknown; 1919-?) was arrested on 11 December 1944 for transporting meat and incarcerated in a prison in Zwolle. She succeeded in eating some of the incriminating illegal papers she wore on her body, while a guard helped also to get rid of it. She was heavily interrogated and brought to Kamp Amersfoort on January 20, 1945. On February 24, 1945, she was sent home because she was too sick.

Reportedly, it took her years to get back on her feet but never turned back to the person she once was, depressed and traumatized.¹² It was even regarded an act of resistance to wave to allied airplanes. For this reason, a woman by the name of Gerritsen was locked up for some hours in a cell on 12 February 1943, together with her son; while the

adjacent Kamp Amsvorde was attacked by the RAF they greeted the airplanes too enthusiastically.

4 Jehovah's Witnesses

Finally, among the arrested Jehovah's Witnesses two women can be found. Jehovah's Witnesses denied and despised the nazi-regime and refused to contribute to Führer cult or war industry. As a result they were prosecuted vehemently

from the moment the nazis rose to power, not stopping the Jehovah's Witnesses to continue their converts and religious work underground. Geertruida van Klaveren-van der Loo (# unknown; 1908-1942) was arrested by the Sicherheitsdienst during a religious meeting of twenty

believers in the village Boskoop. After five months imprisonment in Kamp Amersfoort she was transferred to camp Ravensbrück on 1 April 1942, where she died four days later. Jehovah's Witnesses could be released from imprisonment by signing a declaration, what a minority did.¹³

Closing remarks

The youngest female prisoner in Kamp Amersfoort that died was the Jewish Bertha de Paauw (# 342; 1942-1943), not even eight months old. As cause of death *Ernährungsstörung* (nutritional disorder) and *Lungenentzündung* (pneumonia) were recorded, but nazi doctors often falsified death certificates – also in Kamp Amersfoort. The oldest female prisoners were Hendrika Sassenus-Alter (# unknown; 1856-1943) and Emma Wolff Lewin-Friedländer (# 561; 1858-1944), being incarcerated in Kamp Amersfoort at the age of 86 and 84 respectively.

No indication can be found that hair was cut from female prisoners, when entering Kamp Amersfoort. Imprisoned women were also allowed to keep their civil clothes.

An interesting question could be if female prisoners were sexually harassed, or if the presence of women influenced sexual desire among male inmates. The incident with Sabine Zuur, as described, showed behavior of guards that represented corruption and unreliability, according to the camp commander. According to prisoner Jan Roorda (# 284; 1893-1947), a physician, sexual desires and erotic dreams were almost absent among the male inmates. Neither did he notice any homosexual acts.¹⁴ The physical

8. R.A. Buitink, *From number 13 to Kamp Amersfoort*, (2001), p. 5-9

9. A. Kluvelid (2024), p. 20-21; FDR Presidential Library and Museum: Records of the War Refugee Board, 1944-1945, Cooperation with Other Governments - Neutral Europe – Portugal

10. www.rijper.home.xs4all.nl/sjoukerijper

11. E. Taylor-Tazelaar, *Sabine's oorlog; hoe mijn moeder de kampen overleefde*, Amsterdam (2021), p. 49-86; NMKA-2019-0156 t/m NMKA-2019-0166

12. Declaration of son Henk Knol, emails d.d. 13-2-2025, 19-2-2025 and 6-3-2025

13. T. Piersma, *Getrouw aan hun geloof; de vervolging van de Nederlandse Jehovah's Getuigen in de Tweede Wereldoorlog*, Westervoort (2005), p. 13-45

14. J. Roorda, *Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort*, Haarlem (1945), p. 58-59 (NMKA-2016-0001)

15. L.W. Schmidt, *Modern bagno; ervaringen uit het concentratiekamp*, Rotterdam (1947), p. 105-110

energy, so necessary to survive in a harsh concentration camp, did not lead to any sexual activity, according to prisoner Lambertus Schmidt (# 1277; 1909-?). Even smuggled photos of beloved ones did not cause arousal. Schmidt, later incarcerated in Kamp Vught, saw remarkably enough how men reacted at Jewish women in the closed section there: obsessively staring through the barbed wire, writing love letters and poems, expressing desires, making obscene drawings and even proposing for marriage.¹⁵

In a letter dated 23 March 1942, addressed to the head of the *Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt* (WVHA), *Obergruppenführer* Oswald Pohl (1892-1951), Himmler wrote that he considered it useful if hard-working prisoners could be rewarded with a visit to a brothel. Shortly afterwards, Himmler decided that every concentration camp should have its own *Lagerbordell* or *Freudeabteilung*. On the one hand, he considered this to be good for combating homosexuality among prisoners and on the other hand, it would increase labor productivity. In Kamp Vught the construction of a brothel was started, to be staffed by female prisoners, but was not finished.¹⁶ No reference has ever been made about a brothel inside Kamp Amersfoort.

Hardly any record is known about sexual harassment against female prisoners, but in one case a civil woman supposedly fell victim while walking her dog outside the camp. According to a SS-guard, camp commander Berg and guard Kotalla saw her, brought her to a hotel nearby, raped her and finally shot and buried her in the hayfields.¹⁷ One suspicious mention is known of sexual assault towards female prisoners. In the memory of a survivor, locked up as a child, he and his mother were put in a barrack with nailed shut windows together with 'gypsy women', as he recalled.

The women were raped regularly by drunk guards, who threw the bodies outside in the freezing cold and forced other prisoners to bury the corpses. He and his mother escaped from a half-filled pit with female corpses.¹⁸ The unclear descriptions of the situation, the unprecedented presence of 'gypsy women' in Kamp Amersfoort and the dating do raise serious questions.

Conclusion

The 699 known female prisoners entered Kamp Amersfoort in groups as Jews (Catholic Jews on 2 August 1942, and Jews with double nationalities on 17 May 1943), as supposed US American citizens (from 21 September 1942), as individual resistance fighters and as Jehovah's Witnesses. In numbers, the biggest group of women by far were Jews. In general their treatment differed from 'regular' male prisoners significantly; they were allowed to have their own clothes, hair and belongings. On the other hand the female prisoners suffered from the same bad food and housing, although the treatment of the US American hostages was different as they fell under the Geneva Convention. The female resistance fighters were locked up in the bunker cells, under an even stricter ruling. There are no indications that the female Jewish prisoners were beaten, while Jewish men were severely mistreated.

The almost 700 women and girls that were incarcerated in Kamp Amersfoort experienced very different and individual fates. Some of them were released from their imprisonment after some days or weeks, whereas many others suffered for a long time under the violence and terror of the Nazis. Of the 503 Jewish women from Kamp Amersfoort, as known by now, approximately half of them were killed in the Holocaust.

16. R. Sommer, *Das KZ Bordell*, Paderborn (2022) p. 11-424; Bundesarchiv der Bundesrepublik Deutschland, Sig. NS 19/2065 (23 maart 1942)

17. CABR PV politie Groningen PRA no. 8332a

18. A.J. de Jong, *Kamp Amersfoort winter 1941-42*, Den Helder (2010), p. 1-4

De Razzia van Rotterdam

Auteur: Olav Petram

De razzia van Rotterdam op 10 en 11 november 1944 was een ingrijpende en omvangrijke gebeurtenis ten tijde van de Duitse bezetting. Bij deze razzia werden circa 52.000 mannen uit Rotterdam en Schiedam opgepakt. Het doel van de Duitsers was om zoveel mogelijk mannen in de leeftijd van 17 tot 40 jaar te mobiliseren voor tewerkstelling in de Duitse oorlogsindustrie of te laten werken aan de versterking van strategische verdedigingswerken in Nederland. Een belangrijk bijkomend motief was het neutraliseren van mogelijk verzet. De nazi's wilde voorkomen dat weerbare mannen zich aansloten bij verzetsgroepen of betrokken raakten bij illegale activiteiten zoals sabotage. Het was hen bekend dat burgers met buitgemaakte wapens de geallieerden in Zuid-Nederland hadden ondersteund.

De razzia van Rotterdam kenmerkte zich door de grootschalige en logistiek complexe operatie waarbij duizenden mannen werden weggevoerd. De methoden van transport varieerden: schepen, treinen en lange voettochten. Een aanzienlijk deel van deze mannen kwam aan in Kamp Amersfoort, dat fungeerde als tussenstation voor verder transport.

Op 14 november 1944 arriveerden ongeveer 800 mannen lopend uit Rotterdam in Kamp Amersfoort. Opvallend is dat bij hun binnenkomst geen systematische registratie plaatsvond. Deze lacune in documentatie maakt het lastig om de identiteit en het verdere lot van deze mannen te achterhalen. De primaire reden voor het ontbreken van registratie lijkt de korte verblijfsduur te zijn; de meeste mannen verlieten het kamp al op 17 november 1944 en werden naar andere locaties overgebracht.

Hoewel de historische gebeurtenis inmiddels uitgebreid is gedocumenteerd, blijft de identificatie van de betrokken mannen een uitdaging. Momenteel bevat de database van Kamp Amersfoort slechts 23 razzia slachtoffers. Dankzij archiefonderzoek, getuigenissen en persoonlijke documenten kunnen nieuwe gevangenen worden geïdentificeerd.

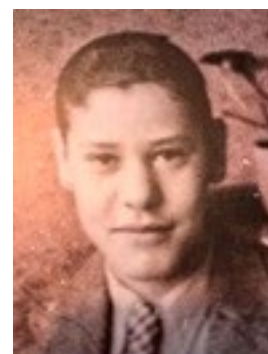

Persoonsbewijs van Johannes Weber 1941 – collectie NMKA

Een recente aanwinst binnen de collectie van Kamp Amersfoort is een verzameling brieven van Johannes Weber (1920), die als Mulo-scholier op 11 november 1944 in

Blijdorp werd opgepakt. Deze brieven geven een zeldzame inkijk in het leven van een jonge man tijdens en na de razzia. De brieven werpen licht op de omstandigheden waarin de opgepakte mannen verkeerden, hun angst en onzekerheid, en de impact op hun families.

Op 18 december 2024 werd een interview afgenomen met Willem Buurman (1927), die eveneens op 11 november 1944 in de binnenstad van Rotterdam werd opgepakt. Zijn getuigenis vormt een waardevolle aanvulling op het beeld van de razzia, met name omdat hij als 17-jarige tot de jongste slachtoffers behoorde.

Willem Buurman

Voor de Tweede Wereldoorlog stond Rotterdam bekend als een dynamische en bruisende stad, waar cultuur en ontspanning een centrale rol speelden in het dagelijks leven. De Rotterdammer had een voorliefde voor muziek, dans en gezelligheid. Jazz, die in de jaren 1920 en 1930 zijn intrede deed in Nederland, vond in Rotterdam een enthousiast publiek. Danszalen en muziekcafés, zoals Pschorr aan de Coolsingel, waren populaire ontmoetingsplekken, waar de laatste Amerikaanse platen klonken en jong en oud de Foxtrot of de Charleston waagden. Daarnaast was het theater een geliefd tijdverdrijf, met een divers aanbod dat varieerde van cabaret en operette tot toneelstukken van vooraanstaande gezelschappen.

In de jaren dertig zou Rotterdam te maken krijgen met de gevolgen van de wereldwijde economische crisis. De internationale handel waarin Rotterdam een belangrijke rol speelde kromp drastisch. Veel arbeiders verloren hun baan wat leidde tot armoede en sociale onrust.

Op 14 mei 1940 werd het hart van de stad getroffen door een verwoestend bombardement. Het gevolg was - voor

zover nu duidelijk is geworden - 1150 slachtoffers en circa 80.000 daklozen.

De stad, ooit een levendig centrum van handel, cultuur en samenzijn, veranderde in een plek van angst, onderdrukking en voortdurende dreiging. Dit was nog maar het begin van een periode van diepe ellende, waarin de bezetting door de nazi's een zware tol eiste van de bevolking.

Eén van de meest schrijnende aspecten van de Duitse bezetting was de vervolging en deportatie van de Joodse gemeenschap in Rotterdam. Meer dan 12.000 Joodse stadsgenoten werden gedeporteerd naar concentratie- en vernietigingskampen.

Na het bombardement van 14 mei 1940 zou Rotterdam meer te maken krijgen met een aantal vernietigende luchtaanvallen (22 geallieerde aanvallen tot 9 november 1944). Daarnaast waren er gevallen van opzettelijke brandstichting door de nazi's en executies van verzetsstrijders en gijzelaars. Deze brute represaillemaatregelen benadrukten de risico's waarmee degenen die zich verzetten tegen de bezetter werden geconfronteerd.

Het dagelijks leven in Rotterdam werd steeds grimmiger naarmate de oorlog voortduurde. In de herfst van 1944 werden voedsel- en brandstofvoorzieningen steeds nijpender.

De stad werd ook met dwangarbeid geconfronteerd. Voor november 1944 waren er ruim 40.000 Rotterdamse mannen weggevoerd of werkzaam in de Duitse oorlogsindustrie, vaak onder erbarmelijke omstandigheden.

Te midden van de ellende van de Duitse bezetting leefde de Rotterdammer in de laatste maanden van de oorlog in een spanningsveld tussen hoop en vrees. De bevrijding leek nabij (Zuid-Nederland was al bevrijd), maar de dagelijkse dreiging van Duitse vergeldingsacties en de gevolgen van de oorlog zorgden voor een aanhoudend gevoel van onzekerheid.

Kort na de Duitse nederlagen aan het Oostfront vroeg Hitlers propagandaminister Joseph Goebbels in een toespraak tot het volk of zij '*den totalen Krieg*' wilden waarna de zaal juichend reageerde. Hij bedoelde hiermee de totale omschakeling naar een oorlogseconomie waar niemand zich mocht aan onttrekken. In het kader van de '*totale Kriegseinsatz*' werd de *Generalbevollmächtigte für den totalen Arbeitseinsatz* Hermann Liese door Goebbels met een opdracht naar Nederland gestuurd: het wegvoeren van mannen naar Duitsland. Door het verlies van Frankrijk en België was Nederland nog het laatste reservoir dat arbeidskrachten voor het aanleggen van verdedigingswerken en de Duitse oorlogsindustrie kon leveren.

In september en oktober 1944 probeerde de Duitse bezetter de Nederlandse bevolking te mobiliseren om te werken aan verdedigingswerken, zoals stellingbouw in de oostelijke en noordelijke provincies. Deze oproepen hadden echter weinig succes; de meeste mannen gaven hieraan geen gehoor. Door de geringe bereidheid tot aanmelding besloten de nazi's tot het uitvoeren van razzia's

Op 15 oktober 1944 werd in Hilversum een vergadering gehouden tussen militaire en civiele Duitse autoriteiten. Aanwezig waren onder andere de *Höhere SS- und Polizeiführer Rauter*, de leider van de *SD-Aussendienststelle Rotterdam Wölk*, *Major Schulz* van de *Ordnungspolizei* en de *Kampfkommandant* van Rotterdam *General Major Kistner*. *Rauter* was duidelijk in zijn opvatting. Hij wilde: '*unter Einsatz starker Wehrmacht kontingente gleichzeitig, schlagartig den 18-40 jährigen wehrfähigen Niederländer erfassen und ins Reich abschieben*'.¹

Een verrassingseffect moest voorkomen dat mannen de gelegenheid zouden krijgen om toevlucht tot de illegaliteit te nemen.

De beoogde razzia zou gelijktijdig moeten plaatsvinden in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Tijdens de vergadering werd er door de aanwezigen een aantal bezwaren naar voren gebracht. De angst bestond dat door de acties de illegaliteit zou worden versterkt. Er werd vanuit die hoek flinke tegenstand verwacht. Er rees ook de vraag of het gehavende Duitsland een grote toestroom van buitenlandse arbeidskrachten wel aankon. En tenslotte vereiste een gelijktijdige razzia inzet van veel militairen voor de uitvoering en ordentelijke afhandeling.

Op 30 oktober 1944 werd in Hilversum een tweede vergadering belegd. *Generalleutnant Von Wülisch (Chef des Generalstabs van de Wehrmachtbefehshaber in den Niederlanden)* sprak in deze vergadering zijn angst uit voor een opstand van de ondergrondse achter het front (als voorbeeld werd Parijs genoemd). Deze angst was niet geheel onterecht. Op 4 september 1944 had generaal *Eisenhower* via de radio de bevolking van Rotterdam opgeroepen om werkplaatsen, havenwerken en industriële installatie te beschermen tegen Duitse agressie. *Von Wülisch* wist te melden dat bij de opmars in België, Engelse en Amerikaanse tanks niet door eigen infanterie maar door de in het voorste gelid geplaatste verzetsorganisaties werden begeleid.²

Het Oberkommando der Wehrmacht (OKW) had al op 11 oktober 1944 aangedrongen op '*Rückführung der wehrfähigen Bevölkerung aus den Niederlanden*'

In de vergadering werd besloten dat een grootschalige razzia als eerste in Rotterdam zou worden uitgevoerd in verband met de zwakke rechtervleugel van het front. De razzia was derhalve mede gericht om weerbare mannen uit militair bedreigde gebieden te verwijderen (*Entziehung vom Wehrdienst beim Feind*). Na Rotterdam (*Aktion Rosenstock*) zou Den Haag volgen (*Aktion Schneeflocke*) en als derde zou Amsterdam aan de beurt komen. Van een gelijktijdige actie werd dus afgezien.

In de herfst van 1944 hing de dreiging van razzia's zwaar in de lucht. De bezetter werd steeds meedogenlozer in zijn pogingen om arbeidskrachten te werven voor de oorlogsindustrie en verdedigingswerken. Radio Oranje, de stem van het vrije Nederland vanuit Londen, speelde een cruciale rol in het waarschuwen van de bevolking. Tussen 19 september en 4 november 1944 werd in maar liefst 22

1. B.A. Sijes, *De Razzia van Rotterdam* (Den Haag 1951) 55
2. Nieuw Rotterdamsche Courant 27 oktober 1944

uitzendingen gewaarschuwd voor het dreigende gevaar van gedwongen tewerkstelling. Deze oproepen waren bedoeld om mannen bewust te maken van het risico dat zij liepen en hen te stimuleren om voorzorgsmaatregelen te nemen, zoals onderduiken.

Als eerste stad in Nederland zou Rotterdam te maken krijgen met een grootschalige razzia.

Onder de codenaam *Rosenstock* werd de razzia als *Geheime Kommandosache* voorbereid. Voor de uitvoering van de razzia werden 8000 militairen van uiteenlopende onderdelen gemobiliseerd. Ook voor hen werd de operatie uiterst geheimgehouden.

De Duitse schrijver op het bureau van de *Verteidigungsstab* Rotterdam – B.K. Reintgen - kreeg echter op 28 oktober 1944 een telexbericht onder ogen waaruit hij concludeerde dat er een grote actie op touw werd gezet. De datum en uur van de actie waren onbekend.³

Achter de schermen werd door de nazi's koortsachtig gewerkt aan de voorbereidingen. Zo werd op 11 oktober 1944 onder het mom van een wapeninspectie op de politiebureaus alle wapens door de *Grüne Polizei* in beslag genomen. Van de Nederlandse politie werd bij een razzia eerder verzet dan steun verwacht.⁴

De Duitse schrijver had op 9 november 1944 meer nieuws te melden. Hij waarschuwde via de Rotterdamse onderwijzer Nieuwdorp (Ordedienst) de illegaliteit in Rotterdam voor de komende razzia.⁵

Belangrijke koptukken uit het verzet doken onder bij de kinderkledingzaak Fa. Dijkshoorn. De bevolking van Rotterdam bleef op dat moment nog steeds onkundig.

In de nacht van 9 op 10 november 1944 meldt een brigadier van politiebureau Marconiplein aanhoudend geronk van auto's en motoren: *'maar zulks geschiedde veel des nachts en was dus niets bijzonders. Het ongewone was nu dat het geluid niet verminderde maar bleef aanhouden'*.⁶

Veel Duitse militairen waren kort daarvoor nog niet op de hoogte van het doel van hun inzet. Hun verplaatsing werd gecamoufleerd met de boodschap: *'Luftlandung im Raum Rotterdam nach V-Meldungen wahrscheinlich'*. Alleen bepaalde ambtenaren van de gemeente en de troepencommandanten werden in de vroege ochtend van 10 november 1944 op de hoogte gesteld.

Op 10 november 1944 begonnen de Duitsers met het afsluiten van wijken en straten in Schiedam en de buitenwijken van Rotterdam (Kralingen, Hillegersberg, Overschie en Zuid). De volgende dag werden de binnenstad, Westen, Spangen, Oude Noorden en Crooswijk afgegrensd.

Vanaf 04.00 uur zou elk verkeer naar en van de stad verboden zijn en was de afsluiting tussen de binnenstad en

buitenwijken min of meer voltooid. Schiedam en Rotterdam werden vervolgens verdeeld in kleine sectoren die onder bevel stonden van een *Abschnittkommandeur* die het bevel voerde over een aantal troepencommandanten zo dat een hermetische afsluiting van wijken en blokken zou worden gegarandeerd. De afsluiting was zo effectief dat de bewoners van de binnenstad op de eerste dag niets in de gaten hadden van de razzia die elders al aan de gang was. Het Gemeentelijk Telefoonbedrijf kreeg te horen dat in verband met een militaire oefening rond middernacht alle telefoonlijnen met uitzondering van de Duitse afgesneden moesten worden zodat onderlinge communicatie niet meer mogelijk was.

Een inwoner meldt op 10 november 1944: *'Mijn oudste zuster gaat 07.00 uur in de ochtend naar haar betrekking in het gemeenteziekenhuis. Het is echter nog maar tien minuten later als zij overstuur weer binnenkomt met de mededeling dat alle straten en toegangswegen door de Duitsers zijn afgezet'*.⁷

De bevolking was compleet overdonderd. Er was sprake van een totale onwetendheid en niemand wist hoe de zaak ervoor stond. De eis van *Rauter* om de razzia *'schlagartig'* uit te voeren was gelukt.

Er waren onder de burgers geruchten dat de Engelsen over de Moerdijk waren: *'tot mijn verbazing zag ik op de hoek van de Rijksweg en de Schielaan een mitrailleur staan. Ik dacht aan Engelse luchtlandingen. Er heerste zelfs kortstondig een Dolle Dinsdag stemming'*

Na de afgrensdeling van de wijken kwamen de Duitsers langs de deuren met de mededeling dat de mannen tussen de 17 en 40 jaar zich moesten melden. In sommige wijken werd men gewekt door een klopp op de deur met de mededeling dat de mannen in de leeftijd van 17 – 40 jaar zich moesten melden (met kleding, dekens, schoeisel, proviand). Bij andere huizen werden biljetten afgegeven waarop stond dat men zich voor de *Arbeitseinsatz* moest melden. Zo'n biljet werd vaak alleen in één brievenbus gestopt met als gevolg dat bovenburen niet geïnformeerd werden. Dit werd ondervangen door luidsprekerwagens de straat in te sturen die de inhoud van het biljet verkondigden.

3. Het Vrije Volk 10 november 1951

4. J.L. van der Pauw, Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog (Rotterdam 2006) 522

5. J.L. van der Pauw, Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog (Rotterdam 2006) 524

6. B.A. Sijes, De Razzia van Rotterdam (Den Haag 1951) 70

7. Stadsarchief Rotterdam 2012-66 verslag van Johan Riebeeck

Willem Buurman: *'Een goede schoolvriend had geruchten gehoord dat er een razzia gaande was. Hij stelde voor om de nacht door te brengen bij zijn grootouders om aan de razzia te ontkomen. Zijn grootouders vonden dat goed. Op het laatste moment werden zij bang en ging de logeerpunt niet door. We sliepen vervolgens bij mijn vriend in de Groeninxstraat in de wijk Blijdorp. Heel vroeg in de ochtend, rond 05.00 uur, hoorde ik lawaai, schieten en veel geschreeuw. Wat zullen wij nu krijgen? De Duitsers in de wijk. Allemaal de straat op en we kregen een briefje waarop stond dat wij tewerk zouden worden gesteld en goed te eten en betaald zouden worden. Ik had natuurlijk nergens op gerekend en niets bij mij, ook geen tandenborstel.'*

De mannen kregen de mededeling zich op verzamelplaatsen te melden. In totaal waren er in het razziagebied elf verzamelplaatsen. Deze verzamelplaatsen waren grote gebouwen en afgesloten terreinen zodat de Duitsers de duizenden mannen goed onder controle konden houden. Om de onrust onder de mannen te temperen vertelde de Duitsers dat ze slechts voor enkele dagen weggingen om te graven. Boterhammen voor één dag waren voldoende. Het zou kunnen want waren Rotterdamse mannen in het voorjaar van 1944 niet eerder kort ingezet voor het verrichten van graafwerk in de kustgebieden?

Deportatie van de mannen op de Oudedijk

De uittocht naar de verzamelplaatsen verliep volmaakt rustig. De Duitsers waren hierover verbaasd. In een rapport wordt gesproken over de 'Meldungsfreundlichkeit der Rotterdammers' en 'nur wenige auf der Flucht erschossen sind'.⁸

De excessen zijn beperkt gebleven met uitzondering van de betrokkenheid van *Untersturmführer Siebers* met de executie van twee personen op het Nenijssterrein en het doodschieten van de gebroeders Eijkenbroek in Schiedam (Rotterdamsedijk 197a).⁹

Van weerstand was geen sprake. De angst zat er bij de bevolking goed in. Men voelde zich door de militaire overmacht duidelijk geïntimideerd. Er gingen verhalen rond over terechtstellingen door de *Grüne Polizei*. Een groot aantal Rotterdammers (schatting 16.000) zagen hun

kans schoon om weg te komen geholpen door vrienden of familieleden. Maar de angst overheerste. In de praktijk bleek onderduiken zeer moeilijk te zijn. Men zat immers ingesloten in de wijk en de tekst op het biljet boezemde angst in.

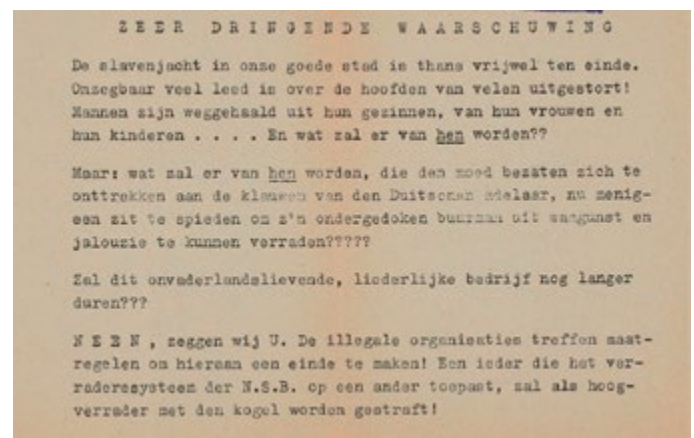
Jan van Kranenburg: *'Onderduiken is onmogelijk met het oog op het aantal kinderen dat hier woont, dat de Duitsers zeer streng zijn en gerust je huis in brand zouden steken en jezelf doodschieten'*.¹⁰

Een onderduiker: *'Nu moet u niet denken dat ik zo dapper was, want elk schot dat ik hoorde was net of dat voor mij bestemd was'*.¹¹

Verraad lag ook op de loer. Een politieagent meldt dat al 's morgens om zeven uur vrouwen kwamen vertellen waar anderen zich hadden verborgen. Er stond zelfs een file van vrouwen voor het politiebureau aan het Sandelingenplein. *'Zoo is het in Rotterdam voorgekomen dat vrouwen uit afgunst op een buurman die zich had weten te verstoppen terwijl hun eigen man tot de slachtoffers behoorde, deze buurman gingen aangeven.'*

Dergelijk onderling verraad is meer dan treurig en doet onzes inziens ook niet onder voor het verraad door N.S.B.-ers en dergelijk gespuis'.¹²

Later zou door toedoen van de illegaliteit en een Duitser nog verraadbriefjes kunnen worden onderschept. De illegaliteit was hier bepaald niet van gediend en kwam later met een waarschuwing aan potentiële verraders.

Veel mannen waren van de straat geplukt zonder eten en dekens. In de stoet richting de verzamelplaatsen liepen politieagenten, postbodes en conducteurs allen in uniform. De stoet richting de verzamelplaatsen werd door honderden vrouwen en meisjes begeleid. Zij liepen mee met hun geliefden en gaven waar kon nog warme dekens en eten.

Willem Buurman: *'Ik heb nog geprobeerd om er onder uit te komen door de soldaten te vertellen dat mijn aanwezigheid op school dringend gewenst was, maar daar hadden zij geen boodschap aan'. Aangekomen op het Nenijssterrein heb ik een briefje met mijn adres aan een vrouw gegeven die daar*

8. Het Vrije Volk 5 november 1954

9. De Volkskrant 1 februari 1949

10. Jan van Kranenburg, Egodocument 'Weet je nog van toen' collectie NMKA 2022-0179

11. J.L. van der Pauw, Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog (Rotterdam 2006) 533

12. De Vrije Alkmaarder 5 december 1944

stond en die in mijn buurt woonde met het verzoek even naar mijn ouders te gaan om te vragen een deken en wat eten te brengen". Angst had ik niet. Ik was 17 jaar en zag het meer als een avontuur.

De huiszoeken duurde op de laatste dag van de razzia tot ongeveer 17.00 uur waarna de stad weer werd vrijgegeven. Na de huiszoeken, die in het algemeen rustig verliepen, kwamen in verschillende straten nogmaals de luidsprekerwagens langs met de mededeling dat de twijfelaars zich ongestraft konden melden of anders doodgeschoten zouden worden. Ondanks deze intimiderende toon wist ca 30 % van de Rotterdamse mannen aan de razzia te ontkomen.¹³

Tegen 23.00 uur verlieten de Duitse troepen die voor de razzia waren ingezet langzamerhand de stad.

Rotterdam en Schiedam waren lamgelegd, Op 14 november 1944 verschijnt er een proclamatie van de Rotterdamse *Kampfkommandant Generalmajor Kistner* waarin hij bekend maakt dat de actie geëindigd was en dat controles niet meer zouden plaatsvinden.

Op de verzamelplaatsen zaten de mannen nog in volstrekte onzekerheid en gingen ervan uit dat ze voor korte duur Rotterdam gingen verlaten. Dit bleek een misrekening te zijn. De mannen werden vanaf de verzamelplaatsen in de loop van 10, 11 en 12 november afgevoerd.

Vermoedelijk verlieten 20.000 mannen de stad te voet, 20.000 per schip en 10.000 per trein. De mannen die per trein werden afgevoerd kwamen voor een groot deel in Duitsland terecht. De mannen die per schip werden afgevoerd gingen richting Wezep, Kampen en Zwolle. Wij beperken ons tot de voettocht die Willem Buurman en Johan Weber hebben moeten lopen.

De mannen die inmiddels een hele dag op het Nenijs terrein hebben gestaan worden tegen het einde van de middag op mars gezet. Om beschieten door geallieerde vliegtuigen te voorkomen werden witte vlaggen meegedragen. Via Kralingen ging de stoet richting Gouda.

Willem Buurman: *'Het was guur najaarsweer met regen en wind. De deken die ik noodgedwongen in mijn armen moest dragen werd steeds natter en zwaarder'*.

Er heerste een gedeprimeerde stemming onder de mannen en de vermoeidheid sloeg al snel toe. Steeds meer mannen vielen uit, het lopen werd hen te zwaar. Er werden boerenkarren en auto's gevorderd om zoveel mogelijk uitvallers mee te kunnen nemen. Sommigen lukte het om uit de rij te ontluchten.

Laat in de avond kwamen de mannen in Gouda aan waar in de Grote Kerk werd overnacht.

Willem Buurman: *'Met z'n allen zochten we een plaatsje op de stenen vloer om te proberen een beetje te slapen. Er was niets*

te eten of te drinken'. Wie zijn behoeften moest doen had geen keus dan het maar zelf in de kerk te doen, in één of andere nis. Zelfs de kansel werd gebruikt'.

De volgende dag zette de mannen zich tussen 08.00 uur en 10.00 uur weer in beweging richting Utrecht. Tegen 19.00 uur bereikte de stoet Utrecht om na een chaotische tocht met veel uitvallers in de Kromhoutkazerne te overnachten. Het Rode Kruis kreeg toestemming om hulp te verlenen aan diegene die dit nodig hadden. De ernstig zieken werden naar Rotterdam teruggebracht. De Kromhoutkazerne was overvol zodat men doodgedwongen op beton of kasten moest slapen.

Op 14 november 1944 werd de tocht voortgezet richting Amersfoort en Soesterberg. Een deel van de mannen werd in een kazerne (Du Moulin) in Soesterberg ingekwartierd. Het overgrote deel kwam rond 17.00 uur aan in Kamp Amersfoort. Het aantal politieke gevangenen was op dat moment beperkt in aantal. Volgens het *Dienststagebuch* waren er op 14 november 1944 slechts 484 politieke gevangenen geregistreerd. De Rotterdammers en de politieke gevangenen werden in het kamp strikt van elkaar gescheiden.

Johannes Weber: *'Uit Utrecht zijn wij allen in een ononderbroken stromende regen naar het concentratiekamp Amersfoort getippeld (gesloft). We hebben onszelf ingekwartierd zodat we met z'n tweeën in een krip lagen'. Van de beloofde twee dagen rust die we zouden krijgen is niets gekomen. Niet erg want hoe eerder je van dat prikkeldraad vandaan bent des te beter want een eerste klas hotel was het bepaald niet'*.

De persoonlijke memoires van Willem Hoonhout, een gevangene in Kamp Amersfoort, werpen licht op de impact van de komst van de Rotterdammers. Volgens zijn waarneming komt een eerste groep Rotterdammers al op 12 november 1944 aan.

*'Tijdens de gebruikelijke avondwandeling zagen wij de eerste binnenkomen. Hun deplorabele toestand greep mij aan. Wat een ellende toch.'*¹⁴

Hoonhout's observatie toont de fysieke en mentale uitputting van de mannen na dagen van ontbering, transport en onzekerheid.

Volgens Jan van Kranenburg had hij het niet slecht: *'Bij ons in de barak is de boel puik in orde. 's-Avonds liggen we te zingen op bed en 's-morgens vroeg is de boel hier al erg lollig'. Over het eten klaagt hij niet: bloempap, half kuch, 1/6 rookworst en een zuurkoolprakje. Verder schrijft hij: 'We zitten geheel afgescheiden van de eigenlijke gevangenen. Die komen zo nu en dan eens onze barak in om een praatje te maken en om wat shag te leuren'*.¹⁵

In de dagen na hun aankomst nam het aantal Rotterdammers in Kamp Amersfoort snel toe. Het was een komen en gaan. Velen werden binnen korte tijd

13. De Maasbode 10 november 1951

14. Wim Hoonhout, Egodocument 'Wat een ellende toch' collectie NMKA-2028-0104

15. Jan van Kranenburg, Egodocument 'Weet je nog van Toen' collectie NMKA 2022-0179

doorgestuurd naar andere locaties waaronder Duitsland om te werken in de oorlogsindustrie. Anderen gingen naar Oost-Nederland, waar zij moesten werken bij het aanleggen van strategische verdedigingslijnes.

Volgens Hoonhout verlieten op 17 november 1944 de laatste Rotterdammers Kamp Amersfoort. Wat er na hun vertrek met deze mannen gebeurde, is in veel gevallen moeilijk te achterhalen vanwege de gebrekkige registratie en administratie.

Willem Buurman verklaart: *'de persoonsbewijzen, voor zover die nog aanwezig waren, moesten bij aankomst in Kamp Amersfoort in een grote bak worden gegooid. Van enige persoonsadministratie was geen sprake'.*

Het is niet bekend hoeveel Rotterdammers in de buurt van Amersfoort bleven. Willem Buurman gaat na één overnachting de volgende morgen naar Kamp Waterloo en werd overgedragen aan de *Organisation Todt*. De toestand in Kamp Waterloo was slecht.

Willem Buurman: *'het stro op de grond werd niet ververst, 's nachts vielen druppels condensvocht op je hoofd en slapen op een stenen vloer was ook geen pretje. Er was ook geen verwarming zodat je je natte kleren niet kon drogen'*

Willem Buurman werd aan het werk gezet aan de *Pantherstellung* (verdedigingslinie) in de buurt van Hamersveld. Na een paar weken besloot hij samen met zijn vriend Cor Korsten een ontsnapingspoging te ondernemen. Willem Buurman: *'Op een bepaald punt in de bocht van de weg waren wij uit zicht van de bewakers voor ons en nog net uit het zicht van de bewakers achter ons. We doken snel uit de colonne en renden naar een boerderij'*. Hij wist via een onderduikadres in Montfoort uiteindelijk terug te keren naar zijn ouders in Rotterdam. De rust was echter van korte duur. In februari 1945, tijdens de laatste en zwaarste maanden van de oorlog, werd hij door jeugdige overmoed op straat aangehouden wegens het ontbreken van zijn persoonsbewijs.

Willem Buurman: *'ik voelde me als 17-jarige jonge opgesloten en wilde wel weer eens de straat op. Gevaar zag ik niet in'.*

Buurman werd overgebracht naar het politiebureau Haagsche Veer, destijds een beruchte locatie in Rotterdam. Het gebouw was overvol. Door de grote toestroom van arrestanten waren er zelfs geen cellen meer beschikbaar.

Tijdens zijn korte verblijf in het politiebureau had Buurman een ontmoeting met de beruchte SD'er Hoffman, een gevreesde figuur in Rotterdam. Ondanks deze reputatie toonde hij onverwacht sympathie voor Buurman. De twee hadden een gemeenschappelijke achtergrond: beide waren lid van dezelfde boksschool. Dit bleek cruciaal. Hoffman besloot Buurman te laten gaan.

Op 14 november 1944 werd Johannes Weber vanuit Kamp Amersfoort overbracht naar de Willem 111 kazerne (cavalerie) aan de Heiligenbergerweg.

Johannes Weber: *'blij dat ik in de cavalerie zit. Want in het Waterlookamp worden ze op blote voeten naar het werk geschopt. Als je die ploeg voorbij ziet lopen, voetje voor voetje,*

Willem 111 cavaleriekazerne

sommigen op een stok geleund.' Dan is de cavalerie een stuk beter. Iedere dag komen hier vrouwen en meisjes uit Rotterdam op de fiets, 's middags mogen ze in de kazerne'

Op diezelfde dag werd een groep Rotterdammers overgeplaatst naar de Mariastichting aan de Herenstraat. Dit gebouw was een voormalige rooms-katholieke huishoudschool (St. Agnes) en door de nazi's gevorderd.

Mariastichting

Vanuit zowel de cavaleriekazerne als de Mariastichting werden de gevangenen tewerkgesteld bij de *Organisation Todt* (O.T.) die werk liet uitvoeren aan verdedigingswerken in de omgeving van Hoevelaken, bekend als de *Pantherstellung* en de KELA, een groot Duits opslagterrein. Om 06.30 uur gaat men onder toezicht van bewakers naar het werk om vervolgens om 18.30 uur weer terug te komen.

Midden februari 1945 besloten de Duitsers de cavaleriekazerne te verlaten. De paarden en het personeel werden overgeplaatst naar Laren en Bussum. Johannes Weber: *'Of de moffen nu weggaan omdat wij weggaan of dat wij weggaan omdat de moffen weggaan weet geen Hollander en geen Duitscher'.*

Op 16 februari 1945 gaan de Rotterdammers uit de cavaleriekazerne naar de Mariastichting die slechts op 200 meter afstand ligt. Johannes Weber wordt kamerwacht

van de broederkamer en wordt verlost van het zware graafwerk aan de *Pantherstellung*. Hij krijgt een zekere mate van vrijheid. Van de *Einsatzstabes NSDAP* Hoevelaken krijgt Weber regelmatig een *Marschbefehl* om bepaalde taken in Amersfoort en omstreken uit te voeren.

In één van zijn laatste brieven (2 mei 1945) schrijft Weber dat ze nog met 8 man in de Mariastichting zitten en een soort noodziekenhuis hebben opgericht. Er liggen *'een paar lui uit het concentratiekamp, twee patiënten uit het Elisabeth Ziekenhuis en verder een paar van onze eigen jongens'*. (Rotterdamers). Johannes Weber zal kort daarna naar Rotterdam terugkeren.

Ruim 400 slachtoffers van de razzia Rotterdam zijn aan ziekten bezweken of bij bombardementen omgekomen. Het was eerste razzia in ons land van een dergelijke omvang. Nog tijdens de oorlog kwam er kritiek op de mannen die zich zonder vorm van verzet door de Duitsers lieten afvoeren.

Vrij Nederland schrijft: *'50.000 Nederlandse mannen laten zich als schapen wegvoeren en even zoveel vrouwen zien hoe hun mannen en zoons weerloos naar Hitlers slachtbank worden geleid'*.¹⁶

De schrik na de razzia zat er goed in. Het nieuwsbulletin van De Vrije Katheder waarschuwt: *'dit zij een waarschuwing voor steden, die nog niet aan de beurt zijn geweest. Weest iedere minuut van de dag op uw hoede'*.¹⁷

De BBC laat vanuit Londen aan de bewoners van Amsterdam en Delft nog een boodschap horen van de Nederlandse regering in ballingschap: *'men heeft vernomen dat de Duitsers hier razzia's zullen houden op dezelfde voet als in Rotterdam is gebeurd'*.¹⁸

Aanwijzingen voor een naderende razzia waren als 's morgens om 5.00 uur het licht gaat branden en de politie 1 á 2 dagen van tevoren ontwapend wordt!¹⁹

Het is de Nederlandse historicus Ben Sijes die in 1951 een onderzoek naar de Rotterdamse razzia publiceert en hierin nuances aanbrengt in de beeldvorming die er bestond over de *'Meldungsfreundlichkeit'* van de Rotterdamse mannen. Het was met name de grondige voorbereiding en strenge geheimhouding die de Rotterdammers volledig overrompelde. Daarbij kwam dat de angst voor aangekondigde represailles groot was. Hiermee werd de beeldvorming over de Rotterdamse mannen die zich zogenaamd mak hadden laten afvoeren in een ander daglicht geplaatst.

De razzia van Rotterdamse is lange tijd onbekend gebleven. Het er niet over hebben was een bekend fenomeen in naoorlogs Nederland. In 'Geen woorden maar Daden' weerspiegelt de pragmatische en daadkrachtige mentaliteit van de wederopbouwperiode in Rotterdam. Het oprakelen van de (razzia) verhalen leidde alleen maar tot ongemak en onnodig verdriet zo meende men.

Op 10 november 2023 is ter nagedachtenis aan alle slachtoffers het Razzia Monument op de Parkkade te Rotterdam geplaatst. Een krachtig symbool van herinnering.

Razzia Monument aan de Parkkade

16. Vrij Nederland 14 december 1944

17. De Vrije Katheder 16 november 1944

18. De Fluistervink 18 november 1944

19. De Nieuwsbode 16 november 1944

Karel Johannes van Hartingsvelt (1922-1945)

Auteur: Lucas van der Hoeven

Zijn arrestatie tijdens de razzia in Werkendam op 16 mei 1944

*Karel van Hartingsvelt
(1922-1945)*

Karel werd geboren op 7 januari 1922, als enige zoon van een onderwijzer op de Rehoboth-school in Werkendam.¹ Karel werkte als radiomonteur. Na de oproep voor de 'Arbeitseinsatz' dook hij onder in de Biesbosch, ten westen van Werkendam. Dit was een ideaal gebied voor onderduikers vanwege de warwinkel van (getijden-) watertjes, slikken, eilandjes met ruigten, rietgorzen, grienden en polders. Wie het gebied niet goed kende, raakte gemakkelijk verdwaald. Kenners konden ogenschijnlijk van de aardbodem verdwijnen. Zo ontliepen velen de arbeidsinzet. Zij vonden onderdak bij boeren of op één van de 'arken' die in het gebied lagen. Ook Karel van Hartingsvelt en Jan C. Sluis² doken eronder en raakten bevriend.

Mogelijk maakten zij beiden deel uit van de verzetsgroep 'André'. Dat blijkt uit de aanvraag in 1963 bij het 'Centraal Afwikkelingsbureau Duitse Schade Uitkeringen' door weduwe A. van Hartingsvelt - van Driel, de moeder van Karel van. In vraag 10 van dit formulier staat bondig beschreven wat Karel en Jan Sluis in de Biesbosch aan illegale activiteiten hebben ontplooid³.

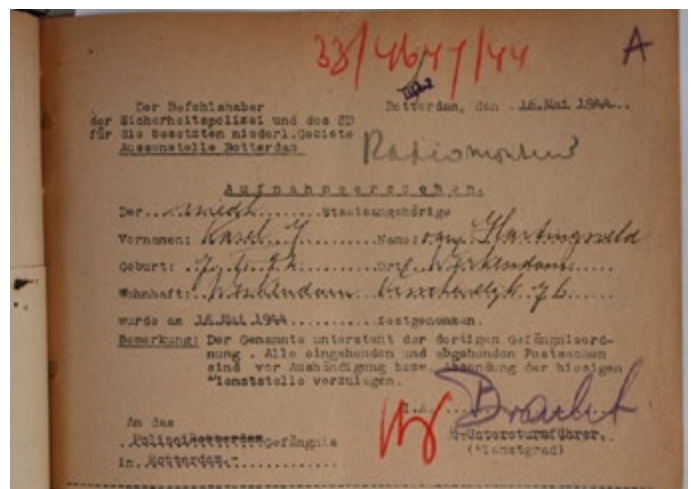

*De woonboot
waarin Karel van
Hartingsvelt, Jan C.
Sluis en enige andere
onderduikers
verbleven.*

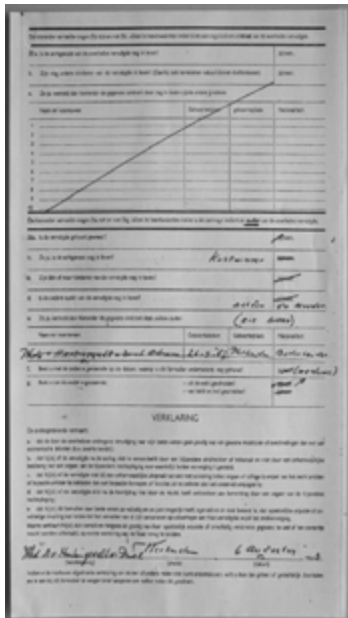
1. <https://brabantsegesneuvelden.nl/persoon/karel-van-hartingsvelt-werkendam-1922>; • Hartingsvelt: stamboom <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-keus-smink/118015.php> • <https://merwedegijzelaars.nl/persoon/323/karel-van-hartingsvelt> • Karel van Hartingsvelt was achtereenvolgens opgesloten in: KZ-Amersfoort (blok 8) vanaf 1944-05-28 tot 1944-07-10(?); in KZ-Vught (barak 19) vanaf 1944-07-10(?) tot 1944-09-06 ('Dolle-Dinsdag'); in Sachsenhausen, Klinker, vanaf 1944-09-06 tot 1945-02 en tenslotte Bergen-Belsen, tot 1945-02. Bron: <https://monument.vriendenkringneuengamme.nl/person/401777/karel-johannes-vanhartingsvelt> • Schuyf, J.; "Nederlanders in Neuengamme; de ervaringen van ruim 5.500 Nederlanders in een Duits Concentratiekamp 1940 - 1945"; Uitgeverij Aprilis, Zaltbommel; 2005; ISBN 9059940512; p. 381. • Heerik, van den Wim (Sliedrecht) onderzocht archieven m.b.t. K. van Hartingsvelt en J.C. Sluis in het Oorlogsarchief Rode Kruis, het Archief Gemeentepolitie Rotterdam en Arolsen Archieven. • <https://www.erelijst.nl> // <https://oorlogsgravenstichting.nl/persoon/59312/karel-johannes-van-hartingsvelt>
2. Sluis, P. & C. & M.; Hoeven, van der, L.F.M.; "Jan C. Sluis 22-02-1924 Enkhuizen - 12-09-1990 Loma Linda Carlifornia - USA"; 'In Beeld' - KZ-Amersfoort; nr. 59; okt. 2024; p. 62 - 68. // Mijn vader en WOII draft March 31, 2023.docx
3. https://nl.wikipedia.org/wiki/Groep_Andr%C3%A9 • Prooijen, van, M.; "De verzetsgroep André in Sprang-Capelle", Bruggeske, jrg. 9 (1995), nr. 1, p. 1-297. • <https://www.heemkundesprangcapelle.nl/juli-1988/juni-1995/de-verzetsgroep-andre-in-sprang-capelle> • <http://www.heemkundesprangcapelle.nl>

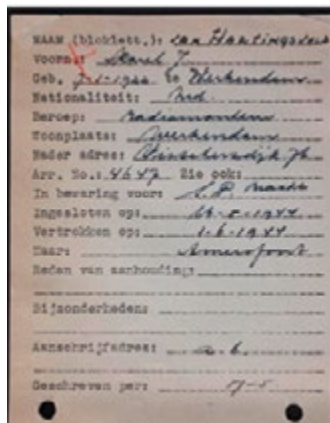
Zij schreef: "De overledene behoorde tot de groep 'André' Biesbosch. Was gelegerd op een woonark bij 'Krijntjes wei' ('Bakkerskil'). Voormelde groep verzorgde parachutisten en deed een distributie-overval op den Hank (gemeente Dussen). Door een aanval van de 'Sicherheidsdienst' (S.D.) op 16 mei '44 werd er van de groep van 6 man mijn zoon Karel en Jan Sluis gevangen genomen en geboeid weggevoerd naar het Haagse Veer. Hun boot en bezittingen werden verbrand".⁴ Na hun arrestatie werden zij overgebracht naar het hoofdkwartier van de Sicherheitsdienst in Rotterdam. Karel werd aangemeld als gevangene nummer 4647. Vervolgens werden zij beiden vanaf 1 juni 1944 geïnterneerd in KZ Amersfoort.

SD arrestatie - 17 mei 1944 // Archief R'dam

Formulieren ingestuurd door mevr. Van Hartingsvelt - van Driel d.d. 06-8-1963.

SD bericht over interneringsontslag en KZ-Amersfoort opname in KZ-Amersfoort 1 juli 1944.

4. Zijlmans, B.; "het Geheim van de Biesbosch in de Tweede Wereldoorlog; van onderduiker tot partizaan"; Elba Geertruidenberg; ISBN 90-803867-2-3; p. 33 - 36. Deze auteur baseert zijn verslag op de bevindingen van Herman, Huug B. en Jan S. (p. 33). Details over hun arrestatie in dit boek.

Naam	Voorzitter	Geboortedag	Geboorteplaats	Geboortedag	Geboortemaand	Geboortedaag	Overleden op
HARTINGSVELD, van	Karel	2e d. 1884					AMERSFOORT E.L. 3
Woonplaats	Geboorteplaats	Deur	Maand	Jaar			
	Verloofde	7	1	22			E.L. 3
	Aankomsten	Deur	Maand	Jaar			
Meningekomen		1	6	44			E.L. 3

Registratiekaart van 1 juni 1944 in het 'Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort' (blok 8) als gevangene nr.13319.

Fragment uit Volk en Vaderland van de begrafenis van de Landwachten (NSB-krant)

Razzia Werkendam en Kamp Amersfoort

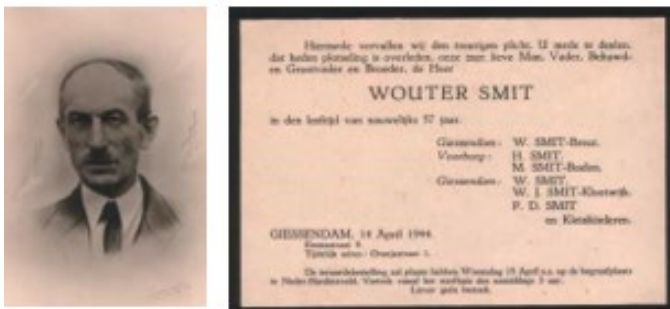
De arrestatie van de 21 burgers achtten de Duitsers onvoldoende als strafmaatregel. Daarom zetten zij op dinsdag 16 mei 1944 een grootschalige vergeldingsrazzia in gang, in Sliedrecht, Giessendam, Hardinxveld, Werkendam en de Biesbosch. Zo'n 2500 leden van de Grüne Polizei, SS en Wehrmacht werden ingezet. Zij doorzochten huizen, gebouwen, vervoermiddelen en kamden de polders uit op zoek naar mannen tussen de 18 en 26 jaar. 589 jonge mannen werden zonder enige vorm van proces meegevoerd naar het KZ Amersfoort. Ook werd er in de Biesbosch extra gepatrouilleerd, waarbij Karel en Jan werden gearresteerd.

Tussen 16 mei 1944 en 6 juli 1944 stelde de SS meer dan de helft van de 589 Merwedegijzelaars in vrijheid. Dat gebeurde op verzoek van hun werkgevers, eigenaars van scheepswerven en andere metaalverwerkende bedrijven. In die 7 weken hadden de aanslagplegers zich echter nog niet gemeld. Daarop werden de overige 271 gijzelaars op 28 juni 1944 de overige 271 alsnog kaalgeknipt en op transport naar Duitsland gezet. Van hen overleden er in totaal 28 tussen 1944 en 1945.⁶

Duitse gijzelneming in Werkendam op 16 mei 1944⁵

Voorafgaande aan de arrestatie van Karel en Jan vond de massale aanhouding van 589 jonge mannen in Werkendam plaats, als gevolg van een eerder fataal voorval. Op 14 april 1944 werd de 57-jarige Wouter Smit door een jeugdige Landwacht, Joop Westdijk, doodgeschoten. De bevolking was diep geraakt door deze gruweldaad. Op woensdag 19 april werd Wouter begraven. Veel burgers liepen achter zijn baar als een stil blijk van protest.

Men vroeg zich af: zal de ondergrondse iets terug doen? Het verzet accepteerde de gang van zaken niet en besloot de NSB'ers en Landwachten een waarschuwing te geven. In de nacht van 9 op 10 mei 1944 liet een knokploeg uit Sliedrecht een groep Landwachten in de Zuid-Hollandse Biesbosch in een hinderlaag lopen. De Landwachten losten enige schoten, die door de knokploeg werden beantwoord. Tijdens dit vuurgevecht werden twee Landwachten gedood. Als vergelding werden op 11 mei in Giessendam en Hardinxveld 21 burgers opgepakt. NSB'er en Landwacht Adriaan Leeuwestein had een groot aandeel in de arrestatie van 10 van hen. Hij bleek een persoonlijke antipathie tegen deze mannen te hebben of hen de anti-Duitse houding zwaar aan te rekenen. Op 13 juni 1944 werden zij in KZ Kamp Vught geïnterneerd en daarna na KZ Amersfoort overgebracht. Allen werden op 19 september 1944 vrijgelaten.

5. Merwedegijzelaars -Over de razzia ;<https://merwedegijzelaars.nl/doc/6/het-verhaal-van-bakker-wouter-smit> •Heerik, van den, W.: 'De Waard in oorlogstijd (2), de Alblasserwaard tussen '40 en '45' <https://www.dagvantoen.nl/dorpen-langs-merwede-boeten-gruwelijk-voor-wraakactie-verzet>
6. <https://merwedegijzelaars.nl>; <https://merwedegijzelaars.nl/doc/18/boekje-helsluit>; www.merwedegijzelaars.nl Documentaire over de Merwedegijzelaars <https://nl.wikipedia.org/wiki/Merwedegijzelaars>

Karels noodlot

Omstreeks de eerste week in juli 1944 werd Karel overgeplaatst naar concentratiekamp Vught en te werk gesteld in de Philips afdeling van het KZ 7. Na 'Dolle Dinsdag' op 5 september 1944 ontmantelden de Duitsers dat kamp. De volgende dag transporteerden zij alle mannelijke gevangenen naar het concentratiekamp Sachsenhausen, van waaruit Karel te werk werd gesteld in het buitenkamp "Klinker". Daarna volgde er een gang langs vele concentratiekampen: Bergen-Belsen, Bremen-Farge, Bremen-Vörde en Neuengamme.⁸

A	B	C	D	E	F	G	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
Naam		Voornamen		Sexus	Nummer	Bink	Onderscheid aan																	
Hartingsvelt van		Karel Johannes		M.	10749	19	REK. 217 A.Z.																	
Woonplaats		Geboorteplaats		Day	Maand	Year																		
Werkendam		Werkendam		7	Jan	1922	EKA. A.Z.																	
Aankomstschepen		REVELLE		Day	Maand	Year																		
Binnen gekomen		Werkendam, Philips		7	Aug.	1944	REK. 217 21																	

Bron: Arolsen info. d.d. 2025-03-17

7. docid: 363509 / -10 Karel Johannes Hartingsvelt van // <https://collections.arolsen-archives.org/de/document/363509> // -10 Philips-Kommando in Kamp Vught // <https://historiek.net/philips-kommando-in-kamp-vught/78268/>
8. <https://monument.vriendenkringneuengamme.nl> Neuengamme bezat geen gaskamers of vergelijkbare methoden om mensen massaal van het leven te beroven. Desondanks stierven er meer dan 42.900 mensen door de onmenselijke toestanden in het kamp, waaronder epidemieën en gebrek aan voedsel. Tijdens de oorlog verbleven ongeveer 106.000 mensen in Neuengamme.
9. <https://merwedegijzelaars.nl/persoon/323/karel-van-hartingsvelt> // <https://arolsen-archives.org/stories/cap-arcona/#chapter-2> // <https://collections.arolsen-archives.org/de/document/363509>

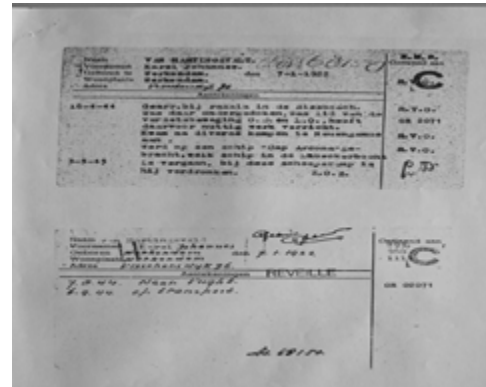
Dankzij G.J.A. Manders, burgemeester van Leende, vernamen Karels ouders over zijn noodlot. Na de oorlog was Karel immers als vermist opgegeven. Manders leerde Karel in Sachsenhausen kennen. Terwijl het Britse leger steeds dichterbij Neuengamme kwam, besloten de Duitsers de tienduizend gevangenen in dit kamp over te brengen naar drie schepen, die in de Lübeckerbocht voor anker lagen. Manders schreef dat hij Karel voor het laatst zag op één van deze schepen. Dat was zeer waarschijnlijk de 'Cap Arcona'.

Op 3 mei 1945 bestookten de Britse luchtmacht de afgemeerde schepen met raketten, waarna de 'Cap Arcona' brandend

kapseide en zonk. De 23-jarige Karel kwam om het leven aan boord van dit brandende schip of is in het water bezweken.⁹ Zijn ouders ontvingen het bericht over zijn dood op 6 september 1945.

Drs. Lucas van der Hoeven, auteur.

In de 'Sirene' van 8 oktober 1945 staat: "De betrokken familie alhier ontving het ontroerende bericht dat haar eenige zoon Karel van Hartingsvelt op 23-jarigen

leeftijd het leven verloren heeft op een door de Duitsers in brand geschoten schip in de bocht van Lübeck. In den ondergrondsch en strijd nam hij een groote plaats in." In de rouwadvertentie schreven zijn ouders: "Zijn geest en zijn onwankelbare moed tot een uiteindelijk wederzien van de zijnen hebben zijn vijanden, ondanks het doorgemaakte lijden in de concentratiekampen, niet kunnen breken". Mede onderduiker Evertse schrijft een 'In Memoriam': "Karel, ik zie je nog op die schuit in een der polders in den Biesbosch het middageten klaarmaken voor je acht mede-onderduikers. Met primitieve middelen bereidde je een maaltijd, dat zoo lekker was, dat de complimenten niet van de lucht waren". Even verderop in het 'In Memoriam' staat: "Volkomen onschuldig aan de distributieoverval werd je door ongelukkig omstandigheden voor een terrorist aangezien. Je wenschte geen namen te noemen, ofschoon je alles wist. Je nam alle schuld op je en al het lijden op je om andere te sparen. Karel, ik dank je ook namens allen, voor je moed, voor je onverzettelijke

wil om niet te spreken". Tot besluit schrijft Evertse: "Na een afschuwelijke dood rust je lichaam ergens in een groote zee bij duizenden medestrijders van verschillende landen, maar die allen bezielde waren met diezelfde geest, alles te willen geven, om de wereld de vrijheid weder te schenken. God nam je tot Zich. Wij moeten het aanvaarden".

WERKENDAM.
— De betrokken familie alhier, ontving het ontroerende bericht, dat haar eenige zoon Karel van Hartingsvelt op 23-jarigen leeftijd het leven verloren heeft op een door de Duitsers in brand geschoten schip in de bocht van Lübeck. In den ondergrondschten strijd nam hij een groote plaats in.

Bericht in periodiek nieuwsblad 'De Sirene', 8 oktober 1945

Na maanden van spanning en angstig wachten, bereikte ons op 6 September het ontroerende bericht, dat onze enige, geliefde zoon, broer en verloofde **KAREL JOHANNES VAN HARTINGSVELT** in de leeftijd van 23 jaar het leven verloren heeft op 3 Mei 1945, op een door de Duitsers in brand geschoten schip in de bocht van Lübeck (Oostzee). Zijn geest en zijn onwankelbare moed tot een uiteindelijk wederzien van de zijnen hebben zijn vijanden, ondanks het doorgemaakte lijden in de concentratiekampen, niet kunnen breken. Alleen de Heere kan ons de ware troost schenken in dit voor ons zo smartelijk verlies.
Werkendam,
A. van Hartingsvelt.
A. van Hartingsvelt—
van Driel.
Ag. van Hartingsvelt.
Egb. Hutten.
Janny van den Heuvel.

Krantenbericht 1945

OPROEP.
Wie kan inlichtingen verstrekken over:
Karel, Johannes van Hartingsvelt geb. 7-1-22 te Werkendam, lager Vught No. 10749, barak 19, gearresteerd in de Biesbosch.
Egbert Hutten
Achillesstraat 124, Breda

Priority
20 JAN 1950
INTERNATIONAL TRACING SERVICE
HOLLANDERS
470 171 U.S.A.M.T.

TO: British Zone Division. NO. T: 106940
DATE: 24th January 1950

TRACING SERVICE

NAME: Van HARTINGSVELT NAME CODE: **XX**
CHRISTIAN NAME: Karel Joh. NATIONALITY: Dutch SEX: M.
OCCUPATION: **XX** RELATIONSHIP TO SERVICE:
BIRTHDATE: 7th January 1922 BIRTHPLACE: Werkendam
F ADDRESS BEFORE DEPLOYMENT: **XX**
M LAST KNOWN ADDRESS:
D DATE: **XX**

3 DETAILS CONCERNING DATE OF LAST NEWS RECEIVED: The a/m person has been
O arrested at Biesbos on 16.5.1944, and taken to Amerfoort
U prisoner No.10719, block 8. On 16.8.1944 he was transferred
G to Vught, prisoner No.10749, barracks 19. Departed to CC Oranien-
N brug/Sachsenhausen on 6.9.1944 (Klinker). In February 1945 trans-
T ferred to CC Bergen-Belsen, then to Bremen Farge, and in April 1945 to Bremen-Vörde. At the middle of April to
CC Neuengamme, and at the end of April 1945 on the "cap Arcona".

5 SPECIFIC REQUEST: Please, above investigations made at Bergen-Belsen,
Bremen-Vörde, and Neuengamme.

N NAME: NATIONALITY:
C CHRISTIAN NAME: BIRTH DATE:
U OCCUPATION: BIRTHPLACE:
D BIRTHDATE: BIRTHPLACE:
F ADDRESS BEFORE DEPLOYMENT:
M LAST KNOWN ADDRESS:
D DATE:

6 ADDRESS BEFORE DEPLOYMENT:
M LAST KNOWN ADDRESS:
D DATE:

7 ORGANIZATION: Netherlands Tracing Mission with IIS Arolsen.

8 RELATIONSHIP TO PERSON CONCERNED: BIRTH DATE:
M LAST KNOWN ADDRESS:
D DATE:

PLEASE WRITE ON BACK OF THIS FRONT

IN/Form T-1

Oproep van medeonderduiker - die in 1948 huwde met de zuster van Karel - 'De Vrije Stem' d.d. 16 juni 1945

Richard Schoemaker

Auteur: Ellen Schoemaker

Richard Leonard Arnold Schoemaker werd geboren 5 oktober 1886 te Roermond. Hij studeerde in 1908 af aan de Koninklijke Militaire Academie. Tijdens zijn studie kwam hij in 1908 op de Olympische Spelen in Londen uit voor sabel schermen. Schoemaker studeerde af als bouwkundig ingenieur in juli 1912. De volgende dag is hij in het huwelijk getreden met Nelly Huysman om vervolgens als commandant van een detachement soldaten naar Indonesië te worden uitgezonden. In 1921 werd hij eervol ontslagen en werd hij reserveofficier. In 1918 werd Schoemaker een hoogleraarsstoel aangeboden aan de Technische Hoogeschool van Bandung en in 1924 volgde de overstap naar de Technische Hogeschool te Delft¹.

Volgens E. P. Wellenstein was voor Schoemaker als strijdbare oud-officier het verzet tegen de Duitse machthebbers onvermijdelijk. Schoemaker vormde een eigen verzetsgroep ondersteund door vele studenten². Hij liet wapens (niet ingeleverd of gestolen) verzamelen en sloeg deze onder de vloer op in een van de gebouwen van de Technische Hogeschool³. Volgens overlevering binnen de familie werden bij hem thuis ook wapens opgeslagen in het zogenaamde "kombuis", een ruimte boven de schuifdeuren op de eerste verdieping van zijn woning⁴. In eerste instantie richtte de verzetsgroep van Schoemaker als paramilitaire organisatie zich op de voorbereidingen van een gezagsvacuüm, bij het terugtrekken van de Duitse bezetter. Dit lag geheel in de lijn met de doelstellingen van de OD (Ordedienst).

Schoemaker verzamelde ook inlichtingen van Duitse militair-strategische aard. In het najaar van 1940 werden in Rotterdam drie afzonderlijke spionage groepjes gevormd die inlichtingen verzamelden voor de groep Schoemaker (Rotterdam West, Rotterdam Oost, Rotterdam Noord). In het begin richtten zij zich op het aanleggen van lijsten met namen van NSB'ers. Vanaf december 1940 kwam de nadruk te liggen op militaire spionage (ligging van Duitse onderzeeërs, posities van afweergeschut en benzine-opslagplaatsen). Het project werd gefiltreerd door Anton van der Waals, een V-Mann van de *Sicherheitspolizei*. Ook wordt vermeld dat Schoemaker contact had met een broeder Jozef in het seminarie te Heemstede. Deze werkte aan een radiozender waarvoor Schoemaker een code ontwierp.⁵

Op 2 mei 1941 werd professor Schoemaker gearresteerd op Oude Delft 39 (faculteit Bouwkunde) en naar het Oranjehotel gebracht.⁶ Het verraad vond plaats op aanwijzing van meerdere personen, een medewerker van Professor Mekel, Hugo de Man⁷ en Anton van der Waals.⁸ Ook gearresteerde studenten sloegen door tijdens hun verhoor.

Van 2 mei tot 5 september 1941 en van 10 november 1941 tot 12 maart 1942 verbleef Schoemaker in het Oranje Hotel. Gedurende beide verblijven in het Oranje Hotel kwam zijn vrouw eens in de 14 dagen de was halen en brengen. Door middel van de zogeheten zakdoekmethode (opgerolde beschreven sigarettenpapiertjes in de zomen van zakdoeken en kleding) wist Schoemaker contact te houden met zijn vrouw en belangrijke informatie uit de verhoren naar buiten te smokkelen. Zo waarschuwde hij onder andere dat professor Mekel was verraden en vertelde hij wat zijn zoon Dick wel en niet kon bekennen, mocht hij worden opgepakt en verhoord. Binnen de gevangenis communiceerden de gevangenen met elkaar door middel van morsecodes. Via de zakdoek methode liet Schoemaker aan de familie weten dat hij tijdens de

1. Overlevering familie.
2. Artikel E.P Wellenstein. 1940-1945 Delftse hoogleraren als verzetspioniers Rubriek OD 95 van Integraal juli 1997, p: 24-25. Delft 1940-1945. Gedenkboek van het verzet der Delftse studenten en docenten gedurende de jaren 1940-1945, p: 31-32. Nummers die een ziel hebben E.P Wellenstein, E-book p: 15, 36-38, 105
3. De Vervolgden, Jacht op twee Delftse studenten in 1941, p.31
4. Overlevering familie
5. Artikel E.P Wellenstein. 1940-1945 Delftse hoogleraren als verzetspioniers, Rubriek OD 95 van Integraal juli 1997 p: 24-25. Delft 1940-1945. Gedenkboek van het verzet der Delftse studenten en docenten gedurende de jaren 1940 1945, p: 31-32. Boek van L. de Jong (deel 5, hoofdstuk 10, contacten met Londen p: 881-882, 966, 968). Guerrilla in Rotterdam. De paramilitaire verzetsgroepen 1940-1045, J.L. van der Pauw, p: 77-82. De Vervolgden, Jacht op twee Delftse studenten in 1941, p: 39
6. Overlevering familie
7. De Vervolgden, Jacht op twee Delftse studenten in 1941, p: 37
8. Boek van L. de Jong (deel 5, hoofdstuk 10, contacten met Londen p: 881-882, 966, 968). Guerrilla in Rotterdam, De paramilitaire verzetsgroepen 1940-1045, J.L. van der Pauw, p: 77-82

verhoren niemand had verraden. Op 5 maart 1942 schreef Schoemaker zijn laatste briefje met de zakdoek methode.

Van 5 september tot 10 november 1941 zat Schoemaker gevangen in Kamp Amersfoort. Tijdens dit verblijf was het tegen betaling mogelijk om berichten uit te wisselen met zijn vrouw en extra eten te ontvangen. Tijdens zijn tweede verblijf bleek dit onmogelijk te zijn. In Kamp Amersfoort werd hij ingedeeld in het timmer-*Kommando* maar gaf ook ondersteuning aan het *Schweinen-Kommando*⁹.

Op 12 maart 1942 werd Schoemaker voor de tweede keer vanuit het Oranjehotel naar Kamp Amersfoort overgebracht¹⁰. Op basis van zijn eerdere ervaringen in Kamp Amersfoort instrueerde hij de nieuwkomers als volgt: "Elke stap die je doet is er een teveel"¹¹. Tot zijn proces hield Schoemaker zich bezig met het ontwerpen van een dakconstructie voor een nieuw magazijn in het kamp¹².

Op 27 maart 1942 moest Schoemaker zijn burgerkleding aantrekken, waarop hij per vrachtauto van Kamp

Amersfoort naar Paviljoen de Hoge Witte Bergen werd gebracht. Zijn proces was begonnen. Direct na terugkomst in het kamp werd Schoemaker en de andere aangeklaagden in de bunker van de gevangenis van het kamp opgesloten¹³. Met veel moeite kreeg men contact met de mensen in de bunker. Schoemaker vertelde dat de rechtbank het volgende ten laste had gelegd: spionage, wapenbezit en een geheime organisatie gericht tegen het Duitse Rijk: "*Feindbegünstigung*". Op 8 april werd de zitting gehouden waarin de "doodstraf" werd geëist. Hierna werd Schoemaker naar Block IV B gebracht, waar een speciale SS-bewaking voor was ingesteld¹⁴. Op zaterdag 11 april 1942 vond de slotzitting plaats in Kamp Amersfoort in de kantine van de SS-bewakers. De uitspraak luidde dat de 70 aangeklaagden ter dood waren veroordeeld. Om 3.30 uur 's middags werden de veroordeelden onder zware bewaking, twee soldaten per man, uit Block IV gehaald en tegenover de andere kampbewoners opgesteld. Een uur lang stonden ze tegenover elkaar. Vervolgens werd Schoemaker met de andere gevangenen in overvalwagens naar de strafgevangenis Wolvenplein te Utrecht gebracht¹⁵. Hier schreef Richard op

RLA Schoemaker als schermer

Oude_Delft_Oost-Indisch_Huis

9. Berichten van Richard Schoemaker aan zijn vrouw

10. Artikel E.P Wellenstein. 1940-1945 Delftse hoogleraren als verzetspioniers, Rubriek OD 95 van Integraal juli 1997, p: 24-25.

11. Nummers die een ziel hebben E.P Wellenstein, E-book p: 15, 36-38, 105

12. Berichten van Richard Schoemaker aan zijn vrouw. Artikel E.P Wellenstein. 1940-1945 Delftse hoogleraren als verzetspioniers, Rubriek OD 95 van Integraal juli 1997, p: 24-25.

13. Het proces der 72, voorlichtingsmateriaal uit WO2 1945. 314 verzetslieden van den OD uitgave van het; Algemeen Hoofdkwartier in afwikkeling, s 'Gravenhage 1950, Nationaal archief, p:11-14

14. Artikel E.P Wellenstein. 1940-1945 Delftse hoogleraren als verzetspioniers, Rubriek OD 95 van Integraal juli 1997, p: 24-25.

15. 314 verzetslieden van den OD uitgave van het; Algemeen Hoofdkwartier in afwikkeling, s 'Gravenhage 1950, Nationaal archief, p:11-14

26 april 1942, op briefpapier van Kamp Amersfoort, naar zijn vrouw over het ontwaken van de natuur en het genot van de kleuren van de ontluikende lente die hem "altijd in een bijzondere stemming brengen"¹⁶.

Twee vrienden van Schoemaker van de Vrijmetselaars-loge uit Stuttgart zijn naar Berlijn gereisd om gratie te vragen. Hetgeen is geweigerd¹⁷. Op 1 mei 1942 begon het transport naar Oraniënburg, waar het transport in de namiddag van 2 mei 1942 aankwam¹⁸. Hier stonden vrachtauto's gereed die Schoemaker en de overige veroordeelden vervolgens naar Sachsenhausen brachten, waar hij rond zes uur 's avonds aankwam. De veroordeelden moesten zich buiten het kamp langs het prikkeldraad in onderlinge afstand van drie meter opstellen. Ze bleven daar tijdens het appèl staan onder zware bewaking. Na het appèl werden ze opgesloten in de gevangenis van het kamp. De morgen van 3 mei

1942 werden zij naar de *Schieszstand* gebracht, waar ze in groepen van ongeveer 12 man werden gefusilleerd. Hierna werden allen direct gecremeerd¹⁹.

Op 7 mei 1946 werd R.L.A Schoemaker per Koninklijk Besluit het verzetskruis toegekend. Deze werd op 9 mei 1946 op het Paleis op de Dam door koningin Wilhelmina aan zijn vrouw Nelly Schoemaker uitgereikt²⁰. In Delft zijn een straat²¹ en een wijk (Schoemaker Plantage) naar Schoemaker vernoemd²².

Veel mensen hebben gedurende of na de oorlog hun persoonlijke ervaringen en belevenissen tijdens deze periode opgeschreven. Ieder had hiervoor een eigen reden, soms als een vorm van verwerking, of om bijvoorbeeld te informeren over de omstandigheden waarin zij hadden geleefd.

Executie plek RLA Schoemaker

16. Berichten van Richard Schoemaker aan zijn vrouw

17. Overlevering familie

18. Het proces der 72, voorlichtingsmateriaal uit WO2 1945

19. 314 verzetslieden van den OD uitgave van het; Algemeen Hoofdkwartier in afwikkeling, s 'Gravenhage 1950, Nationaal archief, p:11-14

20. Overlevering familie. Delft 1940-1945, Gedenkboek van het verzet der Delftse studenten en docenten gedurende de jaren 1940 1945, p: 31-32

21. <https://www.google.nl/maps/place/Schoemakerstraat,+Delft>

22. <https://schoemakerplantage.nl/nl/>

Feldgericht des Kommandierenden
Generals und Befehlshabers
im Luftgau Holland.

O.U., den 5. 5. 1942.

9 K.St.L. 45/42

An

Frau Nelly Schoemaker- Huysman
.....

D e l f t
.....

Jullanalaan 16

gesetzter Feindbegünsti-
gung in Tateinheit mit
Spionage und verbotenem
Waffenbesitz

In der Strafsache gegen Westerveld u.a. wird mit
geteilt, dass Richard Leonard Arnold Schoemaker,
Geb. am 5. 10. 1885 in Roermond ..... wegen fort-
zum Tode verurteilt ist.

Der Gerichtsherr hat einen Gnadenerweis abgelehnt.
Das Urteil ist in der Frühe des 3. Mai 1942 voll-
streckt worden.

Hegemann
Kriegsgerichtsrat 3. Lw.

Bevestiging executie

Een proces van ontmenselijking, het literaire werk van Theun de Vries over Kamp Amersfoort

*Zullen de linden weer als vroeger geuren,
En wordt de nacht weer rustig en vertrouwd,
En valt het floers weer af van zon en kleuren,
En scheurt het web dat ons gevangen houdt?*

uit: '6 juni 1944 Decision Day' van Theun de Vries

Theun Uilke de Vries (1907-2005) heeft van augustus 1944 tot maart 1945 als gevangene vastgezet in Kamp Amersfoort, vanaf maart 1943 bekend onder de naam *Polizeiliches Durchgangslager*. In diverse publicaties heeft hij de omstandigheden die daaraan voorafgingen en de maanden die hij aldaar doorbracht beschreven. In dit essay wil ik mij op zijn literaire werk over het *Durchgangslager* concentreren.¹ Daarbij is het niet mijn bedoeling dit corpus aan de feitelijke situatie in dit kamp te relateren, al is het alleen al vanwege het gegeven dat die context niet meer of slechts onvolledig te achterhalen valt.² Het gaat mij in dit onderzoek allereerst erom zichtbaar te maken hoe De Vries dit kamp *literair* gestalte gegeven heeft. De juistheid daarvan staat in mijn essay niet ter discussie.

Om de genoemde thematiek adequaat te kunnen behandelen, zal ik allereerst een summiere schets geven van de levensloop en de opvattingen van De Vries die relevant zijn voor zijn verblijf in het *Durchgangslager* om vervolgens zijn werk kort in een literair-historisch kader te plaatsen. Daarna zal ik uitvoeriger ingaan op zijn situatie tijdens de jaren 1940-1945 en het literaire werk dat hij schreef over de Tweede Wereldoorlog. Een interpretatie van De Vries' teksten, waarin Kamp Amersfoort specifiek is gethematiseerd, sluit dit essay af.

Een korte schets van De Vries' levensloop

De Vries werd geboren in 1907 in het Friese Veenwouden. Na het doorlopen van de lagere school verliet hij het gymnasium in de vierde klas om aan een opleiding als bibliothecaris te beginnen. Deze functie vervulde hij enige jaren in Hilversum, daarna was hij bij diverse gerenommeerde dagbladen als journalist werkzaam. Al spoedig werd hij een fervent aanhanger van de communistische leer, een enthousiasme dat verband hield

met de zorgwekkende ontwikkelingen in Duitsland rond 1933: "Net als tal van generatiegenoten ging ook Theun de Vries toen pas echt over politiek nadenken en stelling nemen" (Perry 2013:48). In 1936 werd hij lid van de CPN en vestigde hij zijn naam als redacteur van *De Tribune*, het weekblad van deze partij. Daarnaast werkte hij mee aan het maandblad *Politiek en Cultuur* van dezelfde politieke organisatie. Al snel werd hij het boegbeeld van de CPN en verkreeg hij, mede door zijn bezoeken aan communistisch georiënteerde landen, internationale bekendheid. Na de Tweede Wereldoorlog was hij korte tijd lid van de Eerste Kamer voor de CPN, een partij waarmee hij op latere leeftijd in 1971 definitief brak. Hij zegde toen zijn abonnement op *De Waarheid* op en noemde zich voortaan communist zonder partij. Tot die breuk bleef hij een fervent aanhanger van de Sovjet-ideologie. Zo veroordeelde hij het zogenaamde Ribbentrop-pact niet en hetzelfde geldt voor de invallen van de Sovjet-Unie in Hongarije en Tsjecho-Slowakije. De zuiveringen die Jozef Stalin (1878-1953) in de USSR doorvoerde, achtte De Vries noodzakelijk "in de strijd tegen landverraad en fascisme" (Perry 2013:109). Deze houding bezorgde hem, mede door de talrijke lezingen die hij in het Oostblok hield, aldaar de nodige goodwill. In het eigen land raakte hij door deze positie echter steeds meer in een isolement, men denke aan zijn verwijdering uit de in 1923 opgerichte schrijversvereniging PEN. Voor De Vries gold telkens weer het belang van discipline en trouw aan de partij, die het gelijk zonder meer aan haar zijde zou hebben. Naast de bagatelliserende houding ten opzichte van de strafkampen in de USSR droegen de lofdichten die hij op Stalin publiceerde bij aan de genoemde verwijdering van de Nederlandse samenleving.³

1. De teksten die ik hiertoe heb geraadpleegd zijn De Vries 1944, 1947A, 1947B, 1964-1965, 1982A, 1982B, 1992 en de (fragmenten van) verzen die opgenomen zijn in Van Galen 2011 en Perry 2013.
2. Ik heb getracht alle literaire teksten van de Vries over het *Durchgangslager* te achterhalen, maar naar volledigheid heb ik echter niet gestreefd. Voor wat betreft de personen die in dit essay genoemd worden, heb ik eveneens geprobeerd hun volledige naam en geboorte- en eventuele sterftejaar te achterhalen, hetgeen niet in alle gevallen haalbaar bleek.
3. Perry merkt hierover op: "Het masseren van de waarheid omwille van hogere belangen was in de CPN vaker vertoond. Theun de Vries had er zelf aan meegedaan" (Perry 2013:231).

Men leze het volgende fragment van het vers 'Stalin': "Geen lof of blaam heeft ooit de naald verwrilt / Van dit kompas. Zijn kern: het noest geduld. / Zijn opdracht, het gegeven woord, vervuld. Zijn visioen in stug graniet gebikt". Elders betitelt hij de Sovjetleider als "Leider, broeder, kameraad!". Naar aanleiding van diens dood in 1953 beschrijft De Vries hem als een "dode held, die uitrust van het bovenmenselijk werk" (geciteerd in Perry 2013:135,76,162). Op latere leeftijd geeft hij weliswaar een aantal fouten dat in de Sovjet-Unie gemaakt is toe, maar meent hij dat deze in de toekomst af zullen nemen. Tegelijk gaat hij zich richten op de ontwikkelingen in het communistische China en uit hij zijn lof op Ho Chi Minh (1890-1969) en op Ulrike Meinhof (1934-1976) van de Rote Armee Fraktion.⁴

Perry schildert De Vries als een koppige man die vanaf de jaren vijftig steeds dogmatischer de communistische leer ging onderschrijven. Niettemin zien we dat de auteur in een interview dat acht jaar voor zijn dood werd afgenomen zich duidelijk van zijn voormalige du-bieuze houding tegenover het stalinisme distantieert: "Had ik beter om me heen gekeken, ik had het gezien. Maar ik geloofde in het partijcommunisme, in de discipline, heldenmoed en opoffering [...] Ik heb een grote existentiële fout gemaakt, door vanuit een soort geestelijke traagheid en valse loyaliteit tot de jaren '70 het communisme trouw te blijven".⁵ Terwijl deze ideologie zich zijns inziens tijdens de Tweede Wereldoorlog bewees, kwam hij later tot het inzicht dat het communistische experiment was misgelopen. In 1997 beweerde hij ten slotte een "individueel humanisme" te belijden (Orth 1997).

Een korte schets van De Vries' literaire positie

De Vries heeft een indrukwekkende hoeveelheid literaire werken geschreven en ontving voor de uitzonderlijke kwaliteit daarvan in 1963 de P.C. Hooftprijs. In de secundaire literatuur is men het erover eens dat de thematiek van de dood een dominante rol in zijn werk speelt (vergelijk bijvoorbeeld Van de Waarsenburg 1985:63). Dit onderwerp treedt telkens weer in zijn oeuvre als een afschrikwekkend fenomeen op. Zo schrijft hij in het lange gedicht 'De dood': "ik en de dood, / een tweeling in moeders schoot" (De Vries 1947B:9). De dood kan slechts door de liefde adequaat tegemoet worden getreden. In dit licht geldt de vrouw in zijn oeuvre als symbool van het leven. In het bovengenoemde interview uit 1997 merkt De Vries hierover op: "Ik tobde het grootste deel van mijn leven over sterven" (Orth 1997).

De Vries begint zijn literaire carrière als dichter, maar schakelde al snel over op het schrijven van sociale en historische romans, waarin zijn ideeën kwijt kon. Zijn eerste verzen ademen nog de sfeer en de opvattingen van de Beweging van Tachtig, gezien het idiomatische woordgebruik dat aansluit bij de hyperpersoonlijke ervaring

van het lyrisch 'ik'. Maar al spoedig verschuift de focus in zijn verzen naar een vitalistisch wereldbeeld, men denke aan de bundel *Terugkeer* uit 1927, waarin hij aansluit bij de poëtische opvattingen van Hendrik Marsman (1899-1940) en Jan Jacob Slauerhoff (1898-1936) (Perry 2013:29). Rond 1931 laat De Vries het genre 'poëzie' los om in 1970 het schrijven van verzen opnieuw op te pakken. Uit dat corpus komt dan een tamelijk pessimistisch wereldbeeld naar voren.

Nadat hij zich aangesloten had bij het *Nederlandsch comité tegen Duitse terreur* gaat De Vries zich opwerpen als de "leider van de jonge garde" en verzet hij zich in zijn polemische essay *Proefbalans* uit 1934 tegen het werk van gevestigde auteurs als de eerdergenoemde Marsman, D.A.M. Binnendijk (1902-1984), E. du Perron (1899-1940) en M. ter Braak (1902-1940), dat zich zijns inziens door individualistisch gezwets zou kenmerken (Perry 2013:52). Opvallend is dat De Vries hier zowel stelling neemt tegen de op de vorm geconcentreerde poëzie (van bijvoorbeeld Marsman) als tegen het werk, waarin de auteur opteert voor de profilering van een persoonlijkheid die, zoals Du Perron en Ter Braak, zijn visie duidelijk in zijn oeuvre kenbaar maakt. De Vries kiest dus in de zogenaamde 'vent of vorm'-discussie uit de jaren dertig voor geen van beide literaire richtingen.

De poëtische houding van De Vries heeft uiteraard alles te maken met zijn politieke ontwikkeling naar het communisme, die hij mede onder invloed van Jef Last (1898-1972) onderging. Kunst ondergeschikt maken aan propagandistische doelstellingen vormt voor hem dan geen probleem meer. In een interview beweert hij het volgende over schrijvers uit de Sovjet-Unie: "Zij richtten met ijzeren discipline en grote volharding en vanuit grote solidariteit tussen alle mensen een geheel nieuwe maatschappij in" (geciteerd in Perry 2013:67, Orth 1997). De vraag luidt echter in hoeverre De Vries deze insteek in praktijk heeft gebracht als we lezen dat hij niet bepaald gecharmeerd was van de sociaal-realistische kunst uit de Sovjet-Unie (Perry 2013:129). Volgens eigen zeggen heeft hij alleen in *Het meisje met het rode haar* geprobeerd een communistische held te schetsen, om de eenvoudige reden dat Hannie Schaft (1920-1945) nu eenmaal een communiste was (Orth 1997).⁶ Zeker voor wat betreft het door mij onderzochte corpus kan men moeilijk volhouden dat De Vries 'communistische literatuur' schreef. Het gegeven dat hij zijn leven lang vriendschap met een auteur als Vestdijk — die dit soort literatuur niet bepaald bewonderde — onderhouden heeft, on-derbouwt deze constatering enigszins.⁷

We kunnen vaststellen dat, evenals vele andere schrijvers die rond de Tweede Wereldoorlog publiceerden, ook De Vries niet geheel aan de literaire conventies van destijds is ontsnapt, reden voor mij om zijn werk veeleer aan het literaire existentialisme te relateren. Het is waar dat De

4. Perry stelt dat De Vries blij was met het vernieuwende beleid van Michail Gorbatsjov (1931-2022). In een interview beweert de auteur evenwel het tegenovergestelde (vergelijk Perry 2013:306, Orth 1997).

5. Ook het feit dat De Vries het werk van Aleksandr Solzjenitsyn (1918-2008) vertaalde, wijst op een kritische houding ten opzichte van de Sovjet-ideologie.

6. Perry beschouwt *Stiefmoeder Aarde* uit 1936 als een duidelijk op het marxisme georiënteerde roman van De Vries. De auteur zelf noemt dit werk "de eerste socialistische roman die ik heb geschreven" (Perry 2013:55,72).

7. Ik wijs er daarnaast op dat De Vries ook 'Le bateau ivre' van Arthur Rimbaud (1854-1891) in het Fries heeft vertaald. Dit lange gedicht uit 1870 ademt een hermetische sfeer, die kenmerkend is voor het symbolisme en die bepaald niet aan de marxistische literatuuropvattingen beantwoordt.

Vries, evenals zo veel andere communistisch georiënteerde auteurs en evenals de bekende existentialistische filosoof-schrijver Jean-Paul Sartre (1905-1980) later in de jaren zestig, het existentialisme als een "symptoom van bederf" en als een burgerlijk wanproduct beschouwde (Perry 2013:119-120). Als we echter vaststellen hoezeer de thematiek van de grenssituatie en die van de ander, waarover straks meer, in diens oeuvre een belangrijke rol speelt, dan kan men moeilijk de gedachte negeren dat zijn werk relaties met de genoemde stroming onderhoudt. Niettemin zal blijken dat het existentialistische thema van het engagement in diens werk van ondergeschikte betekenis is. Ik zal deze vaststellingen in mijn bespreking van zijn teksten over het *Durchgangslager* nader uitwerken.

Het verblijf van De Vries in Kamp Amersfoort⁸

Volgens Perry kwam de Tweede Wereldoorlog voor De Vries als een volslagen verrassing (Perry 2013:80). Niettemin is hij, voordat hij op 10 augustus 1944 in Kamp Amersfoort belandt, al snel actief in het verzet tegen de nazi's. Nadat hij aanvankelijk vanuit opportunistische motieven sceptisch tegenover een boycot van de 'Kultuurkamer' stond, keerde hij zich later tegen deze door de nazi's ingestelde controlecommissie. Hoewel talrijke communisten na het uitbreken van de oorlog gearresteerd werden, wist De Vries door zijn bekendheid als schrijver zijn werkzaamheden min of meer ongehinderd voort te zetten.⁹ In 1942 had hij nog de vrijheid een lezing te geven. Toen op 22 juni 1941 diverse communisten opgepakt werden, weigerde De Vries aanvankelijk onder te duiken.¹⁰ In 1943 vraagt de CPN hem mee te werken aan het illegale blad *De Vrije Katheder* van de gelijknamige beweging. Daarnaast re-gelde De Vries documenten voor joodse onderduikers. Als hij echter op 28 juli 1944 de brochure *Nederlands Wedergeboorte* uitdeelt en op een onbewaakt moment de laatste folders achteloos in een open raam gooit, wordt hij betrapt door Jan Jacob Gerzee, die de naam van De Vries doorgeeft aan W.J.C. van Nieuwenhuysse, 'Rottenführer' van de Landwacht.¹¹ Na zijn arrestatie wordt De Vries in het Huis van Bewaring verhoord en geslagen, maar krijgt hij niettemin een min of meer redelijke behandeling door zijn faam als schrijver. Hij houdt zich tijdens zijn verhoor van de domme door te vertellen dat hij deze folders van een zekere Henk had gekregen, wiens persoon hij verder niet beweerde te kennen. Hij voegde daaraan toe dat hij deze pamfletten na ontvangst zo spoedig mogelijk kwijt wilde raken. Ondanks het gegeven dat De

Vries de wereldvreemde auteur blijft uithangen, wordt hij vastgehouden vanwege het verspreiden van anti-Duitse geschriften. Het feit dat hij een bekende schrijver is, lijkt dan geen rol meer te spelen.

Nadat hij tien dagen geïsoleerd in een cel heeft gezeten, wordt hij op 10 augustus 1944 met driehonderd andere mannen als gevangene 4710 in Kamp Amersfoort ondergebracht. Aldaar sturen de nazi's hem direct naar de beruchte 'rozentuin' en worden vervolgens zijn gegevens door "een drietal typemeiden" opgetekend (De Vries 1964-1965:15).¹² In zijn eerste aantekeningen over het *Durchgangslager* schrijft De Vries dat hij door medegevangenen opgejaagd werd en in loopas langs deze beruchte 'tuin' moest lopen. Hij komt onder het gezag van de meedogenloze 'Lagerälteste' Frans van der Laar te staan (De Vries 1964-65:15). Daarnaast krijgt De Vries te maken met de wrede commandant Karl Peter Berg (1907-1949), die hij in termen van "een wrokkig, zwijgzaam gorillatype" beschrijft. De eveneens gevreesde Berend Johan Westerveld (1905-1948) beziet hij als een "knoestige, vlerkerige plebejer" (De Vries 1964-65:18,19). Peter Hendriks is de Leider van barak VIII, waar De Vries concreet verblijft. Hij wordt in het kamp gedwongen speelgoed te maken en stro te vlechten, waar sandalen en tassen van worden gemaakt. Dankzij Leo Boekraad (1914-1979), een dichter die het werk van De Vries hogelijk bewondert, komt hij via kamparts Boersma op de ziekenboeg terecht, die hem om hem terwille te zijn langer dan strikt noodzakelijk aldaar laat verblijven.¹³ Daarna kan hij lichter werk verrichten als hij in blok II als hulpadministrateur aangesteld wordt, een functie die hem in staat stelt aan zijn verzen te werken. De Vries krijgt dan een blauwe band, ten teken dat hij een baan voor de nazi's vervult. Ook na een nieuwe ziekte krijgt hij relatief goed werk toebedeeld als hij als kamerwacht huishoudelijke taken moet verrichten en de koks in barak IX helpt. Het gewelddadige appel op Nieuwjaarsdag 1945 als commandant Joseph Kotalla (1908-1979) meer dan duizend mannen dwingt op de grond te liggen en vervolgens gelaarsd over hen rent, overleeft De Vries in tegenstelling tot talrijke gewonde medegevangenen redelijk goed: hij houdt er alleen een ontstoken hiel aan over.

Op 5 maart 1945 krijgt De Vries het bericht dat hij uit het kamp ontslagen wordt waarbij, zoals destijds gebruikelijk, hem op straffe van een hernieuwde internering, te verstaan wordt gegeven dat hij over de situatie in het *Durchgangslager* tegenover de buitenwereld dient te zwijgen.¹⁴ Omdat de nazi's gevangenen soms meedeelden

8. Voor dit onderdeel heb ik gebruik gemaakt van de biografieën van Van Galen en Perry, alsmede van de autobio-grafische schets van De Vries over zijn verblijf aldaar (De Vries 1964-1965).
9. Bij deze vaststelling, die ik aan Perry 2013:85 ontleen, kan men vraagtekens plaatsen omdat alle communisten — met name de 'grote jongens' — vervolgd en opgepakt werden.
10. Hoewel de communist Henk Sneevliet (1883-1942) in Kamp Amersfoort vermoord werd voordat De Vries daar vastzat, is het opmerkelijk dat hij in zijn literaire werk over de oorlog en het *Durchgangslager* niets over deze internationaal bekende persoonlijkheid heeft opgetekend.
11. Deze folder, waarin het ideaal van een socialistisch Nederland na de oorlog gepropageerd werd, was een direct antwoord op de brochure van Boisot die een fascistisch toekomstbeeld schetste van de wedergeboorte van het Hollandse koninkrijk. Overigens wisten de nazi's niet dat De Vries ook redacteur van *De Vrije Katheder* was en in het Kunstenaarsverzet actief was.
12. De 'rozentuin' was een cynische benaming voor een zandpad in het kamp dat afgesloten was door prikkeldraad en waarop de gevangenen urenlang, vaak in de brandende hitte of in de ijzige kou stil moesten blijven staan, dan wel uitputtende oefeningen dienden uit te voeren. Mocht de gevangene flauwvallen dan werd hij met koud water of door slaag weer bij bewustzijn gebracht.
13. Deze Boekraad zorgde er ook voor dat De Vries van de transportlijst gewist werd.
14. Hans Canté (1922-1988), een vriendin van De Vries, had daarvoor al geprobeerd hem vrij te krijgen, maar deze poging — ze simuleerde dat ze zwanger van hem was — had geen succes (Van Galen 2011:503,518).
15. Deze geheimhouding van de executie had als doel de rust onder de medegevangenen in het kamp te bewaren.

dat ze vrijgelaten werden, om ze vervolgens toch op het buitenterrein te executeren, was De Vries bevreesd voor zijn ontslag uit het kamp.¹⁵ Aanvankelijk was het de bedoeling verzetsman Henk Henriët (1903-1945) uit het kamp te laten ontsnappen, maar toen die reeds bleek te zijn weggevoerd, kozen de twee verzetsmannen ervoor De Vries te bevrijden.¹⁶ Zijn vertrek werd uiteindelijk door een list van de verzetsmannen Wim Bartling en Arie Jansma georganiseerd. Allereerst moesten zij bij Willy Lages (1901-1971), hoofd van de Nederlandse afdeling van de SD, een document regelen, waarin de redenen voor de vrijlating van De Vries beargumenteerd werden. Dat lukte aanvankelijk niet omdat deze nazi problemen had met het feit dat hij een landwacht had beledigd. Bartling wist echter op Lages' eergevoel in te spelen en haalde deze nazi tenslotte over met de belofte hem een gouden sigarettenkoker en een klok-je met briljanten te schenken.¹⁷ Behalve de papieren van Lages moest ook een 'Entlassungsschein' geregeld worden. Dit document werd door een ober die vaak nazi's te gast had geregeld. Deze zocht met succes contact met Johann Baptist Albin Rauter (1895-1949), de hoogste vertegenwoordiger van de SS in Nederland.

Als Bartling en Jansma op zondag 4 maart 1945 De Vries willen ophalen, komen ze echter voor een dichte poort te staan, omdat op zondag gevangenen nooit vrijgelaten werden. Lages blijkt inderdaad in zijn eergevoel aangetast en reageert woedend op deze tegenwerking. Als de twee verzetsmensen de volgende dag verschijnen, worden ze uiterst hoffelijk behandeld omdat uit Lages' papieren zou blijken dat De Vries een belangrijke persoon is. Jansma bestuurde de auto, waarin De Vries weggevoerd werd, terwijl Bartling zich tegenover Kotalla als Duitse jodenjager vermomd had.¹⁸ Na deze ontvoering blijft De Vries alsnog bevreesd dat hij vermoord zal worden, reden waarom men hem tot rust laat komen in een onderkomen te Blaricum en later in een pand aan de Achtergracht te Amsterdam. Daarna krijgt hij een nieuw onderduikadres in Sloterdijk en maakt hij zich aldaar op voor de functie van hoofdredacteur van *De Vrije Katheder*.

In zijn *Doodskoppen en kaalkoppen, mijn eerste weken in het Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort*, een essay dat De Vries 1964-1965 in Maatstaf publiceerde en waaraan hij vlak na zijn bevrijding op 15 maart 1945 begon, schetst hij een indringend beeld van zijn verblijf in dit kamp.¹⁹ In dit document valt vooral het gevoel van isolement op dat hem daar overviel. Hoewel hij tijdens het strovlechten bijna onder de hitte bezweek en veel ellende om zich heen

waarnam, blijkt vooral de blijvende onzekerheid over zijn lot hem parten te spelen. Ten tweede valt op, zoals uit de titel van De Vries' essay al naar voren komt, hoezeer hij in oppositionele termen de situatie in het kamp beschrijft. Zo schildert hij de toezichhouder Simon Legree (bijnaam voor Wilhelm Simon 1900-1971) als 'het Boze Oog' die het vuile werk voor de nazi's opknapt, commandant Berg associeert hij met "de Germaanse dood" en Kotalla beziet hij als een "zielkundig raadsel", wiens tweede natuur die van misdadiger is. Egon Brahm beschrijft hij als een "alcoholische schreeuwlelijk", Joseph Oberle (1892-?) als een "wilddief, smokkelaar en dierenbeul" en Westerveld beschouwt De Vries als een "knoes-tige, vlerkerige plebejer [...] die nu voor zijn spionage en diversie [sic] van vóór 1940 met een cipierbaantje beloond is".²⁰ Over Erich Deppler (1910-2005) wordt kort aangegeven dat hij een Rus vermoord zou hebben (De Vries 1964-65:18-19,26-27). De enige band die deze nazi's hebben, is dat ze weet hebben van elkaars misdaden. Zij worden allen tegenover de mannen in het kamp geplaatst met wie De Vries goede contacten heeft, met name met de Rotterdamse arbeiders, die hij als "mijn eerste goede makkers" omschrijft (De Vries 1964-65:22). Niettemin wakkeren de nazi's onenigheid onder de gevangenen aan. Daarnaast is het voor de gevangenen zaak niet al te zeer in het kamp op te vallen en zich niet door collaborateurs te laten provoceren. Het blijkt immers dat deze verraders politieke uitspraken van gevangenen doorgeven aan de leiding en het gevaar doodgeslagen te worden met zich meebrengt. Aan het slot van zijn beschouwingen over het *Durchgangslager* schetst De Vries een beeld van de naderende invasie, die "onverholven leedvermaak" onder de gevangenen be-werkstelligt, omdat de "Edelgermanen" nu allen bang blijken (De Vries 1964-65:26). Hoewel het Rode Kruis het kamp al binnenkomt, blijft de verwachte bevrijding uit: Britse gevangenen en leden van de Binnenlandse Strijdkrachten worden in september 1944 in de bunker voor veroordeelden van het kamp opgesloten. De Vries acht het goed mogelijk dat zij uiteindelijk doodgeschoten zijn.

Uit zijn latere herinneringen kunnen we opmaken dat De Vries, hoewel hij het in het kamp naar eigen zeggen niet bijzonder slecht gehad heeft, toch de nodige psychische beschadigingen aan zijn verblijf aldaar overgehouden heeft.²¹ In 1974 worden de eerste symptomen daarvan zichtbaar. In het eerdergenoemde interview met Orth beschrijft hij hoe hij tijdens een wandeling door een plotselinge doodservaring overvallen wordt en daarna

-
16. Over Henriët wordt vermeld dat hij diverse portretten van de commandanten van het *Durchgangslager* tekende. Hij werd naar Neuengamme gestuurd en overleed in Neustadt (Van Galen 2011:510).
  17. Dit contact werd mogelijk omdat Bartling als hoofd van een firma die brandstof voor generatoren leverde contacten met de nazi's onderhield. Hij werd door Jansma overgehaald aan het verzet mee te werken.
  18. De Vries blijkt een andere en waarschijnlijk ook foutieve herinnering aan zijn bevrijding — waar hij overigens vooraf geen weet van had — te hebben als hij namelijk beschrijft hoe Jansma met Kotalla overleg zou hebben gehad. Deze voorstelling is onwaarschijnlijk omdat hij deze verzetsman kende en hem dus onmiddellijk herkend zou hebben. Deze vervormde wijze van herinneren zien we vaker bij gevangenen die het *Durchgangslager* overleefd hebben. De oorzaken daarvan kunnen van velerlei aard zijn, maar vaak betreft het hier pogingen het verleden aan een bepaald beeld dat men in het heden opgebouwd heeft te conformeren. Met opzettelijk liegen houdt deze vervorming geen verband.
  19. De 'doodskoppen' verwijzen uiteraard naar de emblemen op de kraag van de SS-ers, terwijl de 'kaalkoppen' betrekking hebben op de gevangenen die direct na aankomst in het kamp kaalgeschoren werden. Op het genoemde onderduikadres schreef hij daarnaast nog een tweetal oorlogsverhalen, namelijk 'De heilige terreur' en 'Nieuwjaar', die later in *De laars* gebundeld werden.
  20. Opmerkelijk is dat Egon Brahm (1882-1915) alleen bekend is als een officier die tijdens de Eerste Wereldoorlog actief was.
  21. Ook ex-gevangene Dirk Folmer (1909-?), wiens levensloop na de oorlog niet meer te traceren valt, geeft in zijn dagboeknotities aan dat hij niet extreem slecht behandeld werd. Hij en De Vries doorkruisen hiermee min of meer het beeld dat alle 'Häftlinge' zeer zwaar geleden hebben. Niettemin geven beiden aan dat deze situatie zeker niet voor de meeste andere gevangenen gold. Daarnaast liet het leed dat de medegevangenen moesten doorstaan hen niet bepaald koud. In het interview met Orth beschrijft De Vries zijn eerste dagen in het *Durchgangslager* immers als een hel, waar hij al direct met executies te maken kreeg en hij met een algeheel proces van ontmenselijkend geconfronteerd werd (Orth 1997).

nog vaak de angstaanjagende kampbel opnieuw blijft horen. Na bezoeken aan psychiaters weet hij deze angst te overwinnen, zij het dat het geluid van de genoemde appelklok hem blijft achtervolgen.

Het literaire werk van De Vries over de Tweede Wereldoorlog

Ik gaf al aan dat niet alle teksten die De Vries aan de oorlogsjaren wijdde Kamp Amersfoort thematiseren. Weliswaar schreef hij meer over dit tijdvak dan over het *Durchgangslager*, maar voor het begrip van zijn literaire werk daarover is een korte bespreking van die bredere context op zijn plaats.²²

Allereerst valt, zoals te verwachten, de sterk oppositionele structuur in dit corpus op: de bezetters worden stevast als beulen tegenover de veelal lijdzame Nederlandse burgerbevolking geprofileerd. De Duitse nazi's worden zelden als zodanig getypeerd en meestal 'de Duitsers' of 'de moffen' genoemd.²³ Maar ook in de Nederlandse samenleving maakt De Vries een tweespalt zichtbaar aan de hand van het onderscheid tussen de 'verraders' en 'meelopers' enerzijds en burgers die trouw aan het vaderland blijven anderzijds.²⁴ Met name in *Het meisje met het rode haar* is de diepe afkeer van landverraders duidelijk zichtbaar, als we bij-voorbeeld lezen dat hoofdpersonage Hannie Schaft deze Nederlanders niet als mensen beschouwt en die dus zonder problemen doodgeschoten kunnen worden (De Vries 1977:147). Ten tweede is in *alle* genoemde groepen sprake van een neergang van morele waarden. Voor zover het de nazi's en hun aanhang betreft, zien we dat zij lak hebben aan alle normen die tot voor kort in Nederland golden. Maar ook voor wat betreft de Nederlandse samenleving maakt De Vries deze tendens zichtbaar. Zo lezen we in het verhaal 'De pook' hoe een oude vrouw die met de nodige moeite aardappels wist te bemachtigen tijdens de hongerwinter na een valpartij van haar proviand wordt beroofd door een landgenoot. Over de groepen en personen die wél hun waardigheid behielden, kunnen we opmerken dat een zekere onmacht en moedeloosheid zich gaandeweg van hen meester maakt. Zij voelen zich ongelukkig, omdat hun leven grondig ontregeld is en de hoop op een herstel van het bestaan van voorheen buiten bereik ligt. In het verhaal 'Ausweis' heeft een zekere Matthijs een vrijstelling gekregen, zodat hij niet in Duitsland hoeft te werken. Toch is hij niet gelukkig "omdat niets meer worden zou, wat voor de oorlog was geweest" (De Vries 1982A:33). Een enkele maal kan deze moedeloze houding apathische vormen aannemen, zoals beschreven in 'Kaddisj'. In deze vertelling wordt een joodse arts tijdens een razzia

aangeboden bij de burens onder te duiken, nadat zijn vrouw al is weggevoerd. Niettemin geeft hij geen gehoor aan deze toezegging en laat hij zich oppakken met in gedachten: "De dood is een seconde, een duizendste seconde" (De Vries 1982A:39). In het licht van de bovenstaande oppositionele structuur in De Vries' oorlogsverhalen kunnen we ook een tegenstelling tussen heden en verleden waar-nemen: veel personages verlangen naar het Nederland van vóór 1940.

Voor alle genoemde groepen geldt dat er sprake is van een proces van vervreemding en neergang, dat niet altijd expliciet beschreven wordt, maar veeleer in beelden die deze sfeer oproepen gestalte krijgt. Men denke aan het verhaal 'De auto's', waarin een schilder met zijn benodigdheden naar buiten trekt om het landschap weer te geven, maar zijn voornemen staakt nadat auto's van de nazi's voorbij zijn geraasd (De Vries 1982A:86). Een aantal malen wordt deze neergang inzichtelijk gemaakt aan de hand van een schets van het milieu van de personages. Zo beschrijft de verteller in het verhaal 'W.A. Man' de teloorgang van Frits Dijkgraaf aan de hand van het gegeven dat hij op de lagere school gepest werd en sindsdien haatgevoelens jegens zijn medemens is gaan koesteren, een afkeer die versterkt wordt als de kruidenierszaak van zijn vader door oproerlingen geplunderd wordt.²⁵ Zijn ressentiment, de wraakgevoelens als gevolg van het onvermogen zijn agressie te uiten, kan hij in het gezelschap van NSB'ers goed uiten. In hun nabijheid voelt hij zich geborgen en gewaardeerd, reden om zich bij hen aan te sluiten. Ook in deze kring voelt Dijkgraaf zich echter min of meer verraden als een medestander openlijk twijfelt aan de zege van de nazi's. Aan het slot van deze vertelling wordt hij min of meer gedwongen mee te strijden met de aanval-len van de oprukkende Duitse nazi's, maar blijkt dan geschokt door het gegeven dat zij het land van een broedervolk binnenvallen. Met de nodige afkeer van zichzelf keert hij terug naar huis. Nog steeds hoopt Dijkgraaf op de "dag van de grote afrekening" door de nazi's, maar hij meent niet langer dat het lang verwachte heil nog zal aanbreken (De Vries 1982B:80-81).²⁶ Het verhaal 'Roest' thematiseert de lotgevallen van de 'Heimkehrer' Rottenbelt, die nadat hij aan het verzet heeft deelgenomen, tot 'Arbeitseinsatz' gedwongen wordt.²⁷ Na zijn terugkeer focaliseert de verteller hem als volgt: "De oorlog schoof tussen hem en de troostrijke stiltten als een grote ijzeren hand, die begon met de ruiten in stukken te slaan en eindigde met mensen de strot af te knijpen" (De Vries 1982A: 302-303). Het huis waar hij naar terugkeerde is gebombardeerd en zijn zus met wie hij daar samenwoonde, blijkt daarbij omgekomen. Rottenbelt vult zijn tijd daarna met diverse baantjes, maar

22. Een enkele maal, bijvoorbeeld in *Het meisje met het rode haar*, wordt het *Durchgangslager* weliswaar genoemd maar niet gethematiseerd (vergelijk bijvoorbeeld De Vries 1977:187,283,284,315,320,354,366). Wel maakt de verteller in deze roman melding van "de beulen van Amersfoort" (De Vries 1977:395).

23. Een uitzondering lezen we in De Vries 1977:19.

24. Opmerkelijk is het gegeven dat De Vries nauwelijks over het roemruchte verleden van Nederland spreekt. Dit in tegenstelling tot veel verzetsverzen, waarin de heldendaden van de Geuzen, die ook tegen een volksvijand streden vaak worden bezongen. Dat de communist De Vries, in tegenstelling tot veel schrijvers van verzetslitera-tuur, ook geen aandacht in zijn teksten over het *Durchgangslager* aan het vorstenhuis en God schenkt, valt wel te begrijpen.

25. Deze vertelling schreef De Vries voor *De Vrije Katheder* in april 1943 en werd later in de verhalenbundel *De laars* opgenomen.

26. In het nawoord van deze onder het pseudoniem M. Swartreger in 1943 gepubliceerde verhaal schrijft De Vries dat hij na ondergedoken te zijn in januari 1943 terugkeerde naar Amsterdam en de "gevoelcontacten" met deze stad herstelde (De Vries 1982B:82).

27. Deze vertelling vertoont een zekere gelijkenis met het toneelstuk *Draußen vor der Tür* van Wolfgang Borchert (1921-1947) (Borchert 1991). In beide gevallen betreft het een persoon die terugkeert uit de hel van de oorlog, maar zijn oude leven daarna niet meer kan oppakken. Ook in een verhaal als 'De pook' is de thematiek van het verlies en het onvermogen daarmee om te gaan, zij het impliciet, gethematiseerd. Hoofdpersoon Eva kan na de dood van haar zus Jansje en het uitbreken van de oorlog het leven nauwelijks meer aan.

28. Opvallend is de beschrijving van het zogenaamde 'hospitaalcomplex' dat de arts bij Rottenbelt vaststelt, die angstig blijkt als hij aangeraakt wordt. De dokter wijt deze vrees aan de wreedheden jegens deze metaalbewerker door de nazi's. Men kan hier relaties leggen met de moeizame traumaverwerking van diverse kamp-gevangenen.

nadat hij ten val gekomen is, blijkt zinvol werk voor deze “onbruikbaar geworden sorteerder” [van metalen HvS] moeilijk te vinden (De Vries 1982A:316).²⁸ Hij belandt ten slotte in een werkplaats waar oud metaal wordt verwerkt en aldaar bouwt hij een tweede huis van oude materialen. Als boven zijn woongebied vliegtuigen crashen, lezen we over zijn sombere toekomstbeeld:

Mensen maakten voorbereidselen om elkaar uit te roeien, of de koorts hen joeg. Ze hadden aan gewone granaten en gewone tanks, waarmee men honderden om zeep kon helpen, niet genoeg [...] Ze verzonnen de dood, niet meer hier en nu, maar tot in het zevende geslacht, ze hadden bommen met bloedziekten voor de verste nakomelingen, en het kon hun niet eens meer schelen dat hun eigen nakomelingen er net zo goed aan zouden krepere[n] als de rest.

De Vries 1982A:328-329

Uiteindelijk hoopt Rottenbelt, zij het enigszins illusie-loos, door een petitie tegen de H-bom te ondertekenen, iets tegen deze neergang te ondernemen. Eenzelfde moedeloze sfeer lezen we in de vertelling ‘Fascisme is MO’. Hier ontmoeten we Eppo Martens, zoon van een overtuigd communist, die contact met diverse ideologische groeperingen zoekt teneinde gezamenlijk in verzet tegen de nazi’s te komen. Na de oorlog blijkt het eenheidsgevoel “waardoor wij met kracht en vreugde terugloegen” geheel verdwenen en zijn alle idealen van voorheen vergeten. Af en toe groet hij zijn voormalige medestanders, maar “we blijven nooit lang praten als we elkaar op straat ontmoeten” (De Vries 1982A:26). In het verhaal ‘Zeven tulpen’ komt een aantal fabrieksarbeiders tegen de gedwongen tewerkstelling in Duitsland in opstand, maar hun verzet wordt met de executies van de voormannen gebroken. De verteller merkt over een nazi op: “Het is verbazend hoe de natuur schijnt te hebben meegeholpen deze lieden van huis uit weerzinwekkend te maken [...]” (De Vries 1982A:115).

Tegenover deze varianten van onmacht ten aanzien van de bezetting, lezen we ook wel over concreet verzet daartegen. Niettemin bewerkstelligen deze acties vaak geen diepgaande veranderingen. In het eerdergenoemde ‘De pook’ wil de aanvankelijk toch wel naïeve en onbekommerde Eva haar Duitse bovenbuurvrouw, die nazistische opvattingen koestert met een pook te lijf gaan, maar zij is zozeer verzwakt dat ze tijdens haar actie dood neervalt. In ‘De belediging’ wreekt Thea haar communistische echtgenoot die in het verzet is omgekomen, door een landwachter uit te schelden en hem in het gezicht te slaan.²⁹ Het verhaal eindigt ermee dat zij zich voor de rechter moet

verantwoorden.

Veel duidelijker en effectievere vormen van verzet lezen we in de verhalen ‘Mijn dochter’, ‘De heilige terreur’ en in de roman *Het meisje met het rode haar*, maar ook hier is sprake van een zeker defaitisme. In het eerstgenoemde verhaal pleegt de vader, die dol is op zijn dochter, uit wraak een aanslag op een Duitse trein nadat zij als vermist is opgegeven. Opvallend is dat hij zich daarvoor nogal apathisch ten opzichte van de bezetting opstelde en niet in zijn gemoedsrust gestoord wilde worden. Deze Rein komt tenslotte om bij de genoemde daad van verzet. Het tweede verhaal thematiseert de concrete lotgevallen van een verzetsgroep, waarin een zekere Femke na de nodige tegenslagen, vastbesloten is tegen de bezetting te blijven strijden: “Er moesten nog schoten vallen, tot op deze grond geen laars meer klotste” (De Vries 1947A:255).³⁰ In *Het meisje met het rode haar* is het verzet tegen de nazi’s en hun medestanders het duidelijkst herkenbaar. De tegenstelling tussen hen en de Nederlanders wordt al aan het begin van deze roman duidelijk: “Ze [de nazi’s, HvS] vertoonden hun smoel in al hun schaamteloosheid”, reden waarom diverse malen het verlangen naar het vroegere Nederland wordt uitgesproken: “Alles heeft zijn geur en smaak verloren” (De Vries 1977:7,8,37,74,344). Met name nadat duidelijk wordt dat de nazi’s aan de verliezende hand zijn, wordt hun gedrag steeds wreder:

Roof en moord. Moord en roof. De Duitsers lieten kustdorpen ontruimen en plunderden de leegstaande huizen finaal uit. Soms wachtten zij niet eens op evacuatie. Het leek of er van de oude trotse Wehrmacht niet veel meer over was overgebleven dan een horde onvolwaardige dieven.

De Vries 1977:319

De zelfbewuste hoofdpersoon Hannie Schaft is een rechtenstudente en voelt zich al snel door het communisme aangesproken.³¹ Ze deinst er niet voor terug om moordaanslagen te plegen, in de wetenschap dat dit haar einde kan betekenen, hetgeen blijkt uit de uitspraak tegen haar moeder: “Niet hoe lang je hebt geleefd, maar hóe je geleefd hebt, wat je gedaan hebt in het leven — daar komt het op aan!”. Na elke aanslag op nazi’s of collaborateurs heeft zij “het gevoel dat ik mij door de aanraking met het fascistisch crapule lichamelijke besmet had” (De Vries 1977:47,147).³² Op 21 maart 1945 wordt zij aangehouden, waarbij zij in het bezit blijkt van het verboden blad *De Waarheid* van de CPN en van een revolver. Tijdens haar verhoor blijft zij steevast zwijgen en spuugt tenslotte een nazi in zijn gezicht. Haar executie en de daarbij behorende thematiek van de dood worden aan het slot van *Het meisje met het rode haar*

29. Landwachters waren personen die destijds NSB-gezinde landgenoten tegen geweld vanuit de samenleving beschermden.

30. Dit verhaal is opgenomen in *De laars*. Het citaat is de enige verwijzing naar de titel van deze verhalenbundel.

31. Hannie Schaft heette voluit Jannetje Johanna Schaft, maar haar naam in het verzet luidde Hannie. In de roman van De Vries wordt hiervan geen melding gemaakt. Ik gaf eerder aan dat De Vries haar bewust als een communistische heldin wilde profileren. Dat is inderdaad het geval en dat geldt eveneens voor andere communisten in deze roman. Over haar medestrijder Hugo, die later tijdens een verzetsactie sterft, merkt Hannie op: “Ik had nooit een mens gezien die zoveel zelfbeheersing aan zelfbewustzijn en rustige moed paarde. Natuurlijk dacht ik toen: — een communist” (De Vries 1977:146). De negatieve herschrijving van het verleden van een verraderlijke verzetsman in *Het meisje met het rode haar* past in het Sovjetbeleid ten aanzien van uit de gratie gevallen communisten uit die dagen.

32. Opvallend is dat zij, evenals het personage Yanek uit het existentialistische toneelstuk *Les justes* (1949) van Albert Camus (1913-1960), de moord niet kan plegen als beiden bemerken dat kinderen aanwezig zijn in de omgeving van de persoon die hun verzetsgroep wil doden (De Vries 1977:383).

33. In zijn nawoord geeft De Vries aan dat zijn roman als een voorlopig “openbaar gedenkteken” gezien moet worden, omdat men in het bekrompen Nederland van 1977 nog steeds geen aanstalten gemaakt heeft Schaft op een ordentelijke wijze te gedenken. Gelukkig blijken jongeren volgens hem nog wel belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog te koesteren, reden waarom hij in de zesde druk van zijn roman aangeeft zijn boek aan de jeugd op te dragen (De Vries 1977:441).

uitvoerig beschreven (De Vries 1977:438).³³ Haar zinloze einde voltrekt zich enkele weken vóór de bevrijding van Nederland.

Het literaire werk van De Vries over Kamp Amersfoort

Gezien de verschillende invalshoeken die De Vries in zijn proza en poëzie kiest om het *Durchgangslager* te beschrijven, is het zinvol — mede gegeven de intrinsieke verschillen tussen beide literaire genres — deze gescheiden te bespreken.

In het proza van de Friese auteur valt allereerst op hoe vaak sprake is van verwijzingen naar bestaande personen en situaties. Voor wat betreft de personen wordt het meest frequent naar Kotalla, Westerveld en Berg verwezen. Daarnaast worden de wrede behandeling van de Sovjetkrijgsgevangenen, de beruchte ‘rozentuin’ en de mishandeling van de gevangenen op Nieuwjaarsdag 1945 uitvoerig in dit corpus belicht.

Oberscharführer Kotalla, deze “kleine Pool”, die berucht is om de naar hem genoemde trap in het kruis van de gevangenen, wordt vooral als een mislukt individu beschreven:

Hij is een allerliefst sierlijk kereltje met boter in zijn ledematen en kleine handen, waar hij meer bloed van zou kunnen afwassen dan een slagersknecht in Chicago van zijn bieftengels en dan geen varkensbloed.

Als blijkt dat de nazi's de geallieerde opmars hebben weten te stuiten, is hij buiten zinnen van opluchting:

Het Derde Rijk is er een dat duizend jaar zal staan, hoe dan ook! En als wij ooit boven de grond verslagen zouden worden, wat ik nog zien moet, dan voeren wij de oorlog ondergronds en met ieder middel! Maak u geen illusies! Wij komen sterker dan ooit terug om ons werk af te maken: de onderwerping van Europa ... van de wereld! Prent dat in uw oude koppige kersepit, ingenieur! [Duprez, HvS] Heil Hitler!
De Vries 1982A:271,257,159,208

Het duidelijkst komt Kotalla, die naast commandant Berg een ronduit belachelijke indruk maakt, naar voren in ‘Nieuwjaar’ (De Vries 1992:16). In dit verhaal begint de ochtend op 1 januari 1945 aanvankelijk rustig, maar al spoedig ontsteekt Kotalla in grote woede als blijkt dat er gevangenen ontsnapt zijn. Uit wraak dwingt hij zo'n twaalfhonderd gevangenen in de sneeuw te gaan liggen en zware oefeningen uit te voeren. Hoewel sommigen bewusteloos raken, blijkt deze nazi “geen vreugde, geen leedvermaak” te ervaren (De Vries 1982A:275). Hij besluit vervolgens “als een dier over de dieren” te gaan dansen, waarna de verteller de gevangenen vergelijkt met “voddenzakken waarin nog leven klopt” (De Vries

1982A:276). Nadat Häftling Theo Kotalla cynisch bedankt heeft voor diens actie, maakt deze nazi zich klaar voor de volgende ronde.³⁴

Naast Kotalla wordt de NSB'er Westerveld uitvoerig belicht. Hij wordt geassocieerd met drankzucht, wreedheid en met een manisch erotisch driftleven. Op het moment dat Kotalla de gevangenen wreed behandelt, slaapt hij met een zekere Loesje (De Vries 1982A:170,276, De Vries 1992:54). Duidelijk geprofileerd wordt hij in het verhaal dat handelt over de wereldvreemde musicus Ebbo Hartman, die bij gebrek aan papier een overwinningssymfonie in zijn hoofd aan het componeren is. Hij vindt de celstraf geen probleem, om-dat hij aldaar prima daaraan kan werken. Aldus gaat deze gevangene nr. 13001 aan de slag met zijn muzikale werkstuk. Als Westerveld erachter komt dat Ebbo muzikaal is, vraagt hij hem piano in zijn kantoor te komen spelen. Hartman weigert evenwel na een eerste poging nog vaker voor deze NSB'er te musiceren, omdat hij meent dat zijn handen door het zware werk onherstelbaar kapot zijn gemaakt. Westerveld reageert hierop woedend en stuurt hem voor zeer zwaar werk naar het zogenaamde boomcommando, waar Hartman zich moet be-zighouden met het rooien en zagen van bomen.³⁵ De ik-figuur in ‘Overwinningssymfonie’ probeert hem vanwege diens maagproblemen daar weg te krijgen, maar Westerveld blijft onverbiddelijk en toont geen enkel medelijden met de musicus. Ondertussen wordt Hartman steeds ernstiger ziek: hij stort tijdens zijn werkzaamheden in, maar Westerveld blijft bij zijn beslissing vanuit de overtuiging dat Hartman een simulant is. Op Eerste Kerstdag besluiten de Häftlinge, die allen zeer begaan zijn met hun musicus, hem een royale maaltijd aan te bieden, waar hij echter alleen maar zieker van wordt. De volgende dag blijkt Hartman overleden en is zijn symfonie dus voorgoed uitgewist. Het verhaal eindigt met de cynische mededeling dat hij als lijk ‘entlassen’ is en feitelijk door Westerveld vermoord is. Niettemin blijft de herinnering aan de ‘symfonie’ van Hartman in het hoofd van de ‘ik’ doordreunen (De Vries 1982A:267).

Commandant Berg, deze “engel der wrake”, die ook wel “de kleine doodsengel” genoemd wordt met zijn “grauwgele, kleine ogen”, komt het duidelijkst naar voren in het verhaal ‘Dolle Dinsdag’ (De Vries 1992:34,47,16). Hierin staat eveneens een wereldvreemde gevangene centraal, namelijk Duprez, die een hoge functie bij de spoorwegen vervulde, maar opgepakt werd, nadat iemand op Dolle Dinsdag een Franse vlag op een Nederlandse trein had geplaatst. Ook hij is door zijn autonome, maar bovendien fel anti-Duitse houding alsmede door zijn kalme en fiere houding zeer geliefd onder de gevangenen. Kotalla probeert hem te vernederen door hem smerig werk te laten doen. Ingenieur Duprez gaat na het horen van berichten die wijzen op de opmars van de geallieerden naar buiten en “tuurde in de duisternis van ondoorzichtig hakhout, snoof de lucht in van dauw, oud gras en dat aandoenlijke, ondefinieerbare

34. In *De ontsnapping* wordt deze mishandeling op Nieuwjaarsdag korter maar in soortgelijke bewoordingen beschreven (De Vries 1992:47 en volgende).

35. Hoewel in de getuigenissen van de gevangenen de honden van Kotalla het meest gevreesd werden, maakt dit verhaal dus melding van de hond van Berg. In ‘Overwinningssymfonie’ lezen we dat dit dier Fenrir wordt ge-noemd (De Vries 1982A:245). Ook over Oberle, waarover straks meer, wordt medegedeeld dat hij honden tegen de gevangenen gebruikte (De Vries 1992:34).

dat altoos buiten de draadversperring bleef” (De Vries 1982A:194). Op dat moment komt Berg, de “aapmens in uniform”, met zijn hond aanlopen en schiet in het wilde weg in het donker op Duprez, die evenwel niet geraakt wordt (De Vries 1982A:195).³⁶ Nadat duidelijk wordt dat de opmars van de geallieerden vastere vormen begint aan te nemen, durft deze ingenieur op de beruchte appelplaats te gaan dansen. Hij wordt dan echter door het ‘friendly fire’ van de Britten beschoten, waardoor hij alsnog in de ziekenboeg belandt. Als Kotalla hem daar komt bezoeken en Duprez hem vraagt vrijgelaten te worden, antwoordt deze nazi dat hij dom geweest is omdat hij op het punt stond naar huis gestuurd te worden. Als Duprez stelt dat hij ook gewond naar huis kan gaan, krijgt hij als antwoord dat de ingenieur in deze staat niet bij zijn dierbaren afgeleverd kan worden (De Vries 1982A:205). Berg komt weer in beeld als de kamparts van Duprez diens ziekte over-drijft om hem in de ziekenboeg te kunnen houden en deze commandant hem toeschreeuwt dat hij simulanten beschermt (De Vries 1982A:207). Op andere plaatsen in het corpus wordt Berg vooral afgeschilderd als een pragmaticus zodra hij met dilemma’s geconfronteerd wordt. Zo blijkt dat hij gevangenen op transport wil plaatsen, maar tegelijk realiseert deze nazi zich dat hij hierdoor goedkope arbeidskrachten kwijtraakt (De Vries 1982A:170).

Naast de drie genoemde nazi’s krijgen diverse personages een bescheiden plaats in De Vries’ proza over het *Durchgangslager*. Over Blockführer Joseph Oberle “met zijn wolfsgrauw wilddievengezicht en zijn drankstem” wordt verteld dat hij chauffeurs nodig heeft, maar gedwongen blijkt die te selecteren uit Nederlanders die zich hadden laten werven voor het nationaal-socialistische chauffeurskorps. Dit corps had echter het oostfront ontvlucht en verblijft nu dus in het *Durchgangslager* (De Vries 1982A:195). Daarnaast worden Willem van der Neut en een zekere Bubi genoemd; beiden blijken betrokken bij de eerdergenoemde slachtpartij op Nieuwjaarsdag 1945 (De Vries 1982A:273). In *De ontsnapping* wordt Bubi Neut in verband met deze wreedheid geschetst als “een slungel van de Nederlandse Waffen-SS, die van dienst aan het oostfront was vrijgesteld, omdat de Russen hem zijn schedeldak hadden weggeschoten, in ruil waarvoor hij naar beweerd werd een zilveren dekplaat gekregen had” (De Vries 1992:48,84).³⁷ Ook naar Egon Brahm, die een hekel aan Berg zou hebben, wordt in *De ontsnapping* verwezen: hij trekt zijn schoenen aan als de nazi’s dreigen te verliezen en trekt zijn laarzen weer aan als ze aan de winnende hand blijken (De Vries 1992:53,33). De foute Amersfoortse huisarts J.H. Klomp slaapt op Nieuwjaarsdag “bij het dikke mormel dat overdag de schrijfmachine bedient” (De Vries 1982A:276). Daarnaast wordt verwezen naar een niet nader genoemde commandant die met de “wulpse meid” An-nemarie op die dag slaapt en hem

bedriegt “met Oberscharführer Broekhuysen, die zich Broekhausen noemde, omdat hij zich schaamde voor zijn Nederlanderschap” (De Vries 1982A:274). Deze Annemarie stuurt evenwel in het geheim brieven van gevangenen door. In de genoemde novelle wordt ook SS-Rottenführer Eusebius beschreven, “die ze allemaal Eussie noemden, tenminste als niemand van de Duitsers het horen kon — een man die haast te bejaard en te grijs was en wat lichaamsmaat betrof te kort van stuk leek om bij de SS te horen” (De Vries 1992:85). In zijn autobiografische schets over het kamp maakt De Vries — zoals we lazen — melding van een zekere Simon Legree, de blokoudste van Barak VIII. Hij houdt er al stomp en vloekend een ijzeren discipline op na (De Vries 1964-1965:16). In het verhaal ‘Het transport’ wordt hij wederom ‘het Boze Oog’ genoemd en als vetter “dan de zwaarst doorvoede ss-er” getypeerd.

Hij heeft rood haar en één groen loens oog; wij schatten hem op nog geen veertig. Hij ziet eruit als een dorpskastelein die slecht scharrebier tapt, daarnaast een handel heeft in vee-koeken en slakkemeel waarbij hij zijn dorpsgenoten in gewicht en kwaliteit oplicht, terwijl hij er in zijn vrije tijd werk van maakt de halfvolwassen dochters van dagloners en keuter-boertjes te verleiden en te bezwangeren.

De Vries 1982A:157

Hij is als zwarthandelaar gevangengenomen in het kamp, waar hij eveneens de leiding heeft over Barak VIII en ook daar, geholpen door kameroudsten, kamerwachten en knuppelaars, geregeld zijn medegevangenen wreed behandelt. Tenslotte moet de Rode Kruis medewerkster Loes van Overeem (1907-1980) genoemd worden, die doorgaans door de gevangenen ‘de goede engel’ genoemd wordt en ook in *De ontsnapping* als “algemeen geliefd” geldt. Als zij pakketten uitdeelt doen de Häftlinge “hun best dicht bij haar te komen om haar hand te kussen [...] De vrouw stelde de vrijheid voor, de vrouw betekende alle vrouwen daar buiten die de mannen misten” (De Vries 1992:56). In de genoemde novelle speelt zij een rol in de bevrijding uit het kamp van hoofdpersonage Bram Valentijn.

Naast deze personages uit het *Durchgangslager* krijgen ook de extreem wrede behandeling van de Sovjet-gevangenen en de eerdergenoemde ‘rozentuin’ een duidelijke plaats in het proza van De Vries over dit kamp.³⁸ Het lot van deze krijgsgevangenen uit het Oostblok wordt uitvoerig in de vertelling ‘De tolk’ beschreven. Hoofdpersoon Arnold de Winter (nr. 12330), beschouwt zijn gevangenneming in het *Durchgangslager* als een vergissing, omdat hij slechts in de buurt van een aanslag op een trein aanwezig was.³⁹ Daarnaast beweert hij weinig met politiek op te hebben, zij het dat hij wel een afkeer van de “moffen” heeft (De Vries 1982A:138). Niettemin heeft hij een rode driehoek

36. Hoewel in de getuigenissen van de gevangenen de honden van Kotalla het meest gevreesd werden, maakt dit verhaal dus melding van de hond van Berg. In ‘Overwinningsymfonie’ lezen we dat dit dier Fenrir wordt genoemd (De Vries 1982A:245). Ook over Oberle, waarover straks meer, wordt medegedeeld dat hij honden tegen de gevangenen gebruikte (De Vries 1992:34).

37. Men krijgt de indruk dat de naam ‘Bubi Neut’ hier een (literaire) samentrekking is van de eerdergenoemde personages Willem van der Neut en Bubi.

38. Hoewel ook de joden hevig te lijden hadden in het kamp, zijn hun lotgevallen niet of nauwelijks in het proza (en ook niet in de gedichten) van De Vries over Kamp Amersfoort gethematiseerd. Wel wordt een aantal malen kort naar hun verblijf aldaar verwezen.

39. In de versie, zoals afgedrukt in *Ruimte 24*, inventarisnummer 10985-164, wordt deze Arnold ook Anton genoemd. In De Vries 1982A heeft De Winter aan het begin van het verhaal nr. 12330, later wordt 1233 vermeld.

40. De feitelijke situatie in het kamp hield in dat politieke gevangenen een rode driehoek op hun borstkleding hadden. Een rode stip op de rugkleding duidde erop dat de Häftling als vluchtgevaarlijk gold.

op zijn rug, “een duidelijk mikpunt voor de bewakers om erop te schieten als men soms zou pogen te ontvluchten”, een teken dat tevens aangeeft dat de nazi's hem als een politieke gevangene beschouwen.⁴⁰ Omdat hij het Russisch beheerst, fungeert hij in Kamp Amersfoort als tolk. Nadat de Sovjet-soldaten in het *Durchgangslager* zijn ingekwartierd, worden ze naar de ‘rozentuin’ gedirigeerd: “[...] het zijn geen soldaten maar hordemensen, verlompt, verluisd, onder de drek, hun poten met lappen omwikkeld, baarden als vogelnesten aan hun facies”. Daarna worden deze “geschoffeerde vogelverschrikkers” naar het zware veldcommando gestuurd (De Vries 1982A:139). Ze moeten in de open lucht in een kooi staan, waar sneeuw op de “blote grond” ligt, terwijl de medegevangenen verplicht naar hen moeten kijken. Berg prikt door de tralies naar hen, voert ze brood dat ze prompt niet — zoals verwacht — direct zelf opeten, maar onder elkaar verdelen, waarop de SS'ers verzuchten: “Zulke ondermensen! Zelfs de normale strijd om het bestaan kennen ze niet meer!” (De Vries 1982A:140). Ze lijden bijna allen aan tbc en als een aantal van hen sterft, moeten hun landgenoten hun graven delven. Overdag worden ze ge-dwongen veel harder dan de andere gevangenen te werken — namelijk bomen rooien — en 's avonds wordt hun diverse malen eten onthouden. Dit alles onder toezicht van SS-Sturmbannführer Heppner [zeer waarschijnlijk wordt Hoepner bedoeld, HvS], de nazi met “zijn gevoelloze, grijsgroene blik” (De Vries 1982A:142). Hij laat hen eindeloos hardlopen, waardoor een aantal van hen komt te overlijden. De erbarmelijke omstandigheden waarin de Sovjet-gevangenen moeten leven, weerhoudt hen er evenwel tot ergernis van de kamp-leiding niet van 's avonds te neurien en te zingen. Arnold heeft een sterk vermoeden dat ze op den duur vermoord zullen worden en spreekt daarom over de omgang van de nazi's met deze soldaten in termen van een “duivelskomedie” (De Vries 1982A:152). Heimelijk verlangt hij echter ook naar hun einde, in de hoop dat hij dan naar huis kan terugkeren. Tegelijk houdt hij hen ook in leven door ze in het geheim brood te brengen. Aan het slot van ‘De tolk’ worden de krijgsgevangenen apart naar het bos geleid en vangt Arnold op dat ze vermoord zullen worden. Als hij deze informatie al schreeuwend aan hen doorgeeft, wordt hij neergeschoten.⁴¹

De ‘rozentuin’ heeft De Vries driemaal gethematiseerd in zijn vertellingen, het meest uitvoerig in het zojuist besproken verhaal. Hierin worden de Sovjet-soldaten gedwongen achter het prikkeldraad plaats te nemen. In deze ‘tuin’ worden, zo mijmert Arnold, “nieuwelingen een tijdje neergezet opdat zij de laatste illusie aangaande het kamp op stel en sprong zouden laten varen”. Het woord ‘rozentuin’ alleen al geldt in het *Durchgangslager*

als “een eerste vingerwijzing naar de fataliteit” (De Vries 1982A:150). In ‘Dolle Dinsdag’ wordt de eerdergenoemde zonderling Duprez opgedragen in deze ‘rozentuin’ te gaan staan, omdat diens werkzaamheden Kotalla niet bevallen, een “openbare degradatie van de ingenieur” (De Vries 1982A:192). In ‘Overwinningssymfonie’ tenslotte moet de eveneens wereldvreemde musicus Hartman daar plaatsnemen:

Hij rijst tegen het prikkeldraad raster alsof hij van plan geweest was naar buiten te wandelen en in de draden is blijven haken, een gewillig en zwijgend slachtoffer. Hij draait zich om bij mijn nadering. Ik zie dat hij eerst zijn mutsje wil lichten als hij mijn lange jas gewaar wordt, en ik bloos in het halfdonker, maar hij heeft zijn vergissing bemerkt, laat zijn hand zakken en noemt mijn naam.

De Vries 1982A:222

Langzaam wordt deze musicus mentaal en fysiek gesloopt: “Hier is men alleen maar Häftling, zelfs geen mens, laat staan iets méér dan een mens” (De Vries 1982A:223).

Over de sfeer in het kamp kan men opmerken dat deze gekenmerkt wordt door het voortdurende besef van onmacht tegenover de overmacht van de nazi's, een ongelijke machtsverhouding die uiteraard alles te maken heeft met het voortdurende geweld dat zij in het kamp uitoefenen.⁴² Over de eerdergenoemde Arnold de Winter lezen we dat hij is

Kaalgeknipt, op een krib met paardedekens, gruis en stank aan alle kanten, bedonderd en waardeloos voer; de nader kruipende winterkou zat al in de barakken; om hem heen men-sen die hij half of helemaal niet vertrouwde, blij dat de SS hem na korte tijd bij een werk-commando gooide dat brandhout zagen mocht.

De Vries 1982A:139

Uiteraard roept dit alles verzet op onder de gevangenen en een enkele maal resulteert deze houding in een geslaagde vluchtpoging. Vaker lezen we echter over de mislukking daarvan, men denke aan de zeventienjarige jongen die tijdens deze actie neergeschoten wordt, ondanks dat hij na waarschuwingen bleef staan. Gevangene Montelban uit het verhaal ‘Transport’ weet te ontsnappen, maar wordt opgepakt en in de gevreesde bunker van het *Durchgangslager* opgesloten, daar stevig toegetakeld en tenslotte vermoord (De Vries 1982A:32,182). Het inzicht dat de “kogels van de SS [sneller zijn] dan mensenbenen” met betrekking tot vluchtpogingen overheerst onder de gevangenen (De Vries 1982A:169).

41. In de eerdergenoemde versie van ‘De tolk’ in Ruimte is een kort nawoord opgenomen dat in De Vries 1982A ontbreekt. De auteur beweert hierin dat zijn verhaal geschreven is naar aanleiding van de “onaanvaardbare vrijspraak” van Erich Hoepner, die volgens hem honderden personen, waaronder vijftien Sovjet-krijgsgevangenen, in het *Durchgangslager* heeft laten executeren in april 1942. Deze nazi pleitte zich vrij met het argument dat zijn actie een represaille voor de Sovjet-uitspattingen was. In maart 1964 volgde een nieuw proces tegen Hoepner, die tot dan toe een “royaal bestaan” als “Industrie- und Wirtschaftsberater” leidde. Na de oorlog bleek hij lange tijd onvindbaar. De Vries voegt aan zijn nawoord toe dat de tolk in zijn verhaal gemodelleerd is naar de communistische publicist Mr. A.S. de Leeuw, die in mei 1941 gearresteerd werd en na de moord op de Sovjet-krijgsgevangenen naar Mauthausen gestuurd werd. Na 1943 raakt men het spoor van hem kwijt. De versie van ‘De Tolk’ in De Vries 1982A is in tegenstelling tot de eerdergenoemde versie aan de nagedachtenis van De Leeuw gewijd. In een brief aan Werner Stertzbach, de redacteur van het Duitse tijdschrift Die Tat, bedankt De Vries hem voor diens vriendelijke woorden voor ‘De tolk’ en geeft hij aan interesse te hebben in een Duitse vertaling van deze vertelling, zij het dat hij eerst een verhalenbundel over het *Durchgangslager* wil voltooien (De Vries 1964).
42. Door dit geweld van de nazi's is het begrijpelijk te lezen dat de gevangenen tijdens het gevreesde appel het liefst midden in de groep gingen staan om slaag te voorkomen (De Vries 1982A:179). In ‘Dolle Dinsdag’ wordt gesproken over een Häftling die zijn vinger kwijtraakt bij het werken met de cirkelzaag, omdat de SS “het moor-dende stekelrad” niet wilde afdekken. Een meer subtiel vorm van geweld kunnen we waarnemen in bijvoorbeeld de vernietiging van brieven van de gevangenen naar het thuisfront (De Vries 1982A:208-209).

Over het algemeen is sprake van een goede onderlinge verstandhouding tussen de gevangenen: men helpt elkaar en probeert de moed erin te houden. Niettemin ademen de gesprekken over de toekomst een sombere sfeer. De hoop leeft dat in de toekomst het na-zisme zal verdwijnen, maar over de vraag hoe die eruit moet zien, verschillen de meningen. De 'ik' in 'Transport' hoopt op een vredige wereld, waarin geen kind meer zal lijden, maar als medegevangenen over de heilsstaat beginnen, beziet hij een dergelijke orde als "een saai vooruitzicht" (De Vries 1982A:165). Veelal domineert in dit corpus onder de mannen even-wel de apathie — "een fataal besef van wat de oorlog is" — en het heimwee naar het voor-malige leven (De Vries 1982A:61).

Van de poëzie van De Vries heb ik een tiental verzen en fragmenten daarvan kunnen achterhalen.⁴³ Wat direct opvalt is dat deze gedichten tot een aantal concrete personen gericht zijn. Zo zijn de 'Ballade van het heimwee' en 'Hij trad' aan Leo Boekraad opgedragen en schreef De Vries 'Doorgangskamp 1941-1945' voor het poëzie-album van Frans van den Berg. 'Transport' is voor Henk Henriët geschreven en 'Testament voor Anna' voor deze niet verder bekende vrouw. 'De terrorist' was voor Gerard Vlas, een jonge verzetsstrijder die uit het kamp wist te ontsnappen, bestemd.

In het proza van De Vries ontbreken de tekeningen van de sfeer in het *Durchgangslager* zeker niet. Dergelijke impressies zijn echter, mede gezien de aard van het gehanteerde genre, veel duidelijker in diens poëzie zichtbaar. Allereerst komt in deze gedichten sterker het besef van de nabijheid van de dood tot uiting. In de 'Ballade' wordt gesproken van de dood die in velerlei gedaanten in het *Durchgangslager* "rot afvallig fruit" plukt (geciteerd in Van Galen 2011:498). Ook uit het fragment van 'Testament voor Anna' klinkt de angst van het 'ik' voor de dood: "Ik sta aan de rand / der bestendige kou: / de laatste man groet / de laatste vrouw" (geciteerd in Perry 2013:100). In het lange 'De dood' beschrijft het 'ik' zijn levenslange confrontatie met het levenseinde, dat telkens weer in zijn leven verschijnt en verdwijnt. Met behulp van zijn "brein" en zijn "boeken" heeft hij, zij het vergeefs, de doods-dreiging getracht te weerstaan (De Vries 1947B:13). Expliciet verwijzend naar de situatie in Kamp Amersfoort zijn de volgende regels. Hier is de dood

omringd met zijn knechtengespuis
dat onder het heidense kruis
naar onze levens grijpt
en ons lachend de strot afknijpt —

de dood kwam in 't zelfde gewaad,
gehelmd en gelaarsd als soldaat [...]

De Vries 1947B:16

Ten tweede lezen we in zijn verzen over het geweld in de gedaantes van "[prikkel]draad en geweer" en over de ontberingen (geciteerd in Van Galen 2011:498). In het eerste vers dat De Vries in het *Durchgangslager* schreef, lezen we meer over deze kwellingen die tegenover de zon, als symbool van de vrijheid en het leven geplaatst worden:

De luis in 't vlees, de raadloosheid in 't hart,
Vierduizend honger-magen, grijze haat
Schimmelend op eens ieders eenzaamheid -
Wat wil die kou die langs de ruggen glijdt?
De zon ontkwam buiten het prikkeldraad.

De Vries 1964-1965:24⁴⁴

In het gedicht 'Transport' vraagt het 'ik' zich af hoevelen nog weggehaald zullen worden, "geplet in de vijkl / van dit geweld?" (geciteerd in Perry 2013:99).

Ten derde lezen we in de poëzie van De Vries die het *Durchgangslager* tematiseert over het verlies van de vrijheid en het verlangen naar de geliefden, een heimwee waar geen "dokter of kapelaan" tegen helpt en waardoor het 'ik' zich onteigend voelt (geciteerd in Van Galen 2011:499).⁴⁵ In 'Hij trad' wenst het 'ik' dat Boekraad zijn vrouw, kinderen en huis weer terug zal krijgen (geciteerd in Van Galen 2011:498). 'De terrorist' tematiseert het "vaderland, dat om vrijheid zucht" (geciteerd in Van Galen 2011:510). Ook uit het vers dat ik als motto voor mijn essay heb gebruikt, spreekt weemoed over het verloren verleden. 'Doorgangskamp 1941-1945' spreekt van het leven als een droom in het kamp, waarin het 'ik' een "donkere zee van aangezichten" waarneemt (geciteerd in Van Galen 2011:518).

Ook in De Vries' poëzie over het kamp komt de eerdergenoemde oppositionele ten-dens tot uiting. Tegenover de wanhoop ten aanzien van de dood, het geweld en de diverse soorten van verlies wordt in diens poëzie het belang van de vriendschap en de hoop op de terugkeer van de vrijheid geplaatst. Duidelijk komt dit gegeven tot uiting in 'Hij trad', waarin het 'ik' zijn dankbaarheid uitspreekt aan Leo Boekraad die tussen hem en de dood is gaan staan. Hoewel 'Doorgangskamp 1941-1945' aangeeft dat het 'ik' slechts met weinigen in het kamp contact heeft, is er ook sprake van "het spoor waarin men eigen weg herkent [sic]" (geciteerd in Van Galen 2011:519). Het sonnet '6 juni 1944 *Decision Day*' eindigt met het terzet:

43. Strikt genomen is het lange gedicht 'De dood' niet een vers waarin de situatie in Kamp Amersfoort uitvoerig ge-thematiseerd wordt. Niettemin heb ik het in mijn onderzoek betrokken, ten eerste omdat dit gedicht aansluit bij de thematiek van de dood, die — zoals we zagen — een belangrijke rol in zijn oeuvre speelt. Daarnaast — zo blijkt uit een commentaar van De Vries — schreef hij het vers tijdens diens gevangenschap in het *Durchgangslager* (De Vries 1966:20). De auteur begon eraan op 3 oktober 1944 en heeft het gedicht op 25 februari 1945 voltooid. Hij heeft het vers in delen aan medegevangenen gegeven, die het geheel tot de bevrijding verborgen wisten te houden. In de winter van 1945-'46 kreeg De Vries het manuscript weer in zijn bezit, maar hij had het inmiddels vanuit zijn geheugen gereconstrueerd en in *De Gids* (jaargang 108, nr. 11 november 1945) gepubliceerd. Tussen beide versies waren tot zijn ontzetting grote verschillen te zien en hij merkt daarbij op: "[...] zo wonderlijk werkt onze herinnering!". De Vries heeft 'De dood' opgedragen aan alle gevangenen "die het gedicht in zijn oorspronkelijke vorm voor mij wisten te redden" (De Vries 1947B:20).

44. Het is in het licht van mijn notities over de rol van de vrouw als symbool van het leven opvallend dat zij in de verzen noch in het proza van De Vries deze functie toebedeeld krijgt.

45. Op het onderwerp 'de vrouwen' rust evenwel een taboe: [...] "we missen ze ook, maar we hebben ze goed verstopt in ons" (De Vries 1982a:159).

46. "Hij" staat hier voor de bezetter, "de wrekers" voor de geallieerden.

Nog staat hij en gelooft in eigen kracht.
Te laat. — De schemering licht op bij vlaggen:
De wrekers zijn gedaald in 't morgenrood.
geciteerd Mos en Schenk 1975 blz:79-80⁴⁶

Tussenbalans

Om het werk van De Vries over de Tweede Wereldoorlog en het *Durchgangslager* beter te situeren, wil ik nu terugkomen op mijn eerdergenoemde notitie dat ook de auteur van *Wieken tegen de tralies* niet geheel onafhankelijk van de existentialistische tijdgeest opereerde. Ik wijs allereerst op de ambigue houding van de personages ten aanzien van het verzet tegen de bezetter.⁴⁷ In het werk van De Vries over de jaren 1940-1945 in het algemeen kenmerken de personages zich enerzijds door een illusievolle en apathische attitude. Vaak weten zij zich geen raad met de situatie die na het uitbreken van de oorlog is ontstaan en trachten zij zich met de nodige berusting daarin te voegen. Anderzijds is ook sprake van zelfbewuste actie tegen de nazi's. De laatste variant kan men goed met het concept 'engagement', zoals ontvouwd in het literaire existentialisme in verband brengen. Maar het blijkt lastig het tekst-externe engagementsconcept hieraan te relateren, omdat de lezer in dit corpus telkens weer met de moedeloosheid van de personages geconfronteerd wordt.⁴⁸ Tekstinterne engagement — de beweging van de personages in de tekst richting maatschappelijke betrokkenheid — is zoals we zagen zichtbaar in 'Mijn dochter', 'De heilige terreur' en *Het meisje met het rode haar*. In de roman over Hannie Schaft komt zij duidelijk onder invloed van de bezetting tot het inzicht dat ze zich moet inzetten voor maatschappelijke veranderingen. Niettemin wordt ze geëxecuteerd en uit de meeste andere teksten blijkt dat verzet veelal futiel blijkt dan wel meedogenloos neergeslagen wordt.⁴⁹ De afwezige handeling als motief in het literaire existentialisme, die zich kan uiten in de weigering of de afkeer van elk verzet en die dus tegenover het engagement geplaatst wordt, komt in dit corpus duidelijk naar voren.

Het thema van het existentiële misverstand wordt helder in 'De pook' omschreven. Het betreft hier de frictie tussen verschillende levensvisies als gevolg van het gegeven dat elk individu andere levenspatronen onderschrijft waardoor botsingen onvermijdelijk zijn.⁵⁰ In dit verhaal wordt de eenzame en hongerige Eva Ruijtendaal geconfronteerd met haar Duitse bovenbuurvrouw Berchtold, die nauwe banden met de nazi's onderhoudt en hen geregeld uitgebreid in haar woning laat eten en drinken. Als Eva na haar uitbarsting voor haar deur neervalt, vraagt ze zich af in alle naïviteit af of ze wellicht naar boven kwam omdat ze honger had. Nadat Berchtold de pook van Eva, waarmee deze haar bovenbuurvrouw wilde aanvallen, heeft gezien, kan ze niet anders dan over "Unverschämte Holländer!" spreken (De Vries 1982A:301). Duidelijk zichtbaar tenslotte,

en in overeenstemming met de oppositionele situering van de personages van De Vries' oorlogsverhalen, is de classificatie van diverse levensstijlen die in het literaire existentialisme vaak verschijnt. Het betreft hier de profilering van uiteenlopende (morele) opvattingen van de personages met de bedoeling de voor en tegens daarvan ten behoeve van de lezer gestalte te geven. Uiteraard worden de nazi's en hun aanhang in een zeer negatief daglicht gesteld en geldt het tegenovergestelde voor hun opposenten.

In het literaire werk van De Vries over de oorlog in het algemeen is de grenssituatie, de situatie die de maatschappelijke werkelijkheid indringend verandert, bijvoorbeeld als gevolg van een ramp of een epidemie, duidelijk zichtbaar in de gedaante van de Tweede Wereldoorlog. Maar meer nog is deze existentialistische thematiek in de teksten die hij specifiek aan het *Durchgangslager* wijdde tastbaar. Hetzelfde geldt voor de rol van de ander, die men als een onmisbare bedreiging kan omschrijven. Enerzijds hebben de personages namelijk de ander voor het plegen van verzet, levensmiddelen en morele steun nodig, anderzijds zorgt de intimidatie door de bezetters en hun handlangers voor angst en argwaan. In het *Durchgangslager* heerst niet alleen de angst voor de nazi's, maar ook voor gevangenen die heimelijk met de nazi's samenwerken. Zo lezen we in dit corpus over waarschuwingen aan de Häftlinge om zich niet door "onderwereldtypes" te laten provoceren en dus discussies te vermijden (De Vries 1982A:160). Het is zinvol te beseffen dat de onzichtbare Ander even-zeer gestalte heeft gekregen in het gehele corpus.⁵¹ Het betreft hier een ander, wiens 'aanwezigheid' veeleer door diens blik in de bedreigde 'Lebenswelt' ervaren wordt en die veel personages ervan weerhoudt concreet in opstand te komen. Men krijgt de indruk dat de dwingende presentie van de ander/Ander een rol speelt in de afwezigheid van zowel het hierboven genoemde tekstinterne als het tekstexterne engagement in de teksten over het *Durchgangslager*, als we beide varianten begrijpen als de beweging van respectievelijk de personages en de lezer naar maatschappelijke betrokkenheid. Veel meer domineert de verslagenheid in dit corpus, een tendens die vooral in De Vries' poëzie tastbaar is.

Een aantal kenmerken van het literaire existentialisme is duidelijker herkenbaar in de teksten over het *Durchgangslager* als we die vergelijken met de literaire teksten van De Vries over de jaren 1940-1945. Ten eerste wijs ik op de existentialistische thematiek van de gesloten ruimte, die goed gestalte krijgt in de beschrijving van de cellen, van de 'rozentuin' en van het kamp in het algemeen in diens oeuvre. Ten tweede wijs ik op de authentieke buitenstaander, het personage dat door eigen inbreng of door de samenleving aan de kant gezet is, waardoor hij

47. Voor de duiding van het literaire existentialisme in het genoemde corpus heb ik gebruik gemaakt van mijn inleiding in deze stroming (Van Stralen 1996).

48. Het betreft hier de tastbare intentie van de auteur de lezer, aan de hand van (vaak negatieve) impulsen in de tekst, tot concrete betrokkenheid bij maatschappelijke problemen te bewegen.

49. In zekere zin kan men over Frans Dijkgraaf uit 'W.A-man' ook stellen dat hij tot engagement bewogen wordt, zij het met de verkeerde partij. Wellicht heeft de beschrijving van diens echech de bedoeling vanuit deze 'negatieve' insteek de lezer voor een dergelijke deelname te waarschuwen.

50. Men kan het absurde als de confrontatie tussen de wens naar redelijkheid van het individu met een 'onredelijke' wereld, zoals geformuleerd in het werk van Albert Camus, aan het existentiële misverstand relateren.

51. In het werk van Franz Kafka (1883-1924), dat we aan het literaire existentialisme kunnen relateren, is deze Ander goed zichtbaar.

52. Met enige moeite kan men Hannie Schaft ook als een authentieke buitenstaander bezien, omdat ze als jonge vrouw haar eigen gang blijft gaan, niet alleen in de door de bezetter gedomineerde samenleving, maar ook in de verzetsgroep van mannen waarin zij opereert.

beter in staat is kritiek daarop uit te oefenen. Zo'n individu kenmerkt zich door het gegeven dat hij voortdurend in mentaal opzicht in beweging wil blijven en zijn vrijheid tracht te ontwikkelen. Deze mentaliteit konden we bij personages als Ebbo Hartman en Duprez waarnemen.⁵² De eerste blijft ondanks alles componeren en de tweede weet ook in de 'rozentuin' zijn waardigheid te behouden. Ten derde springt het existentiële misverstand in dit corpus duidelijker in het oog. Een goed voorbeeld is de Nieuwjaarsslachting door Kotal-la, die gedreven wordt door woede om ontsnapte gevangenen en die tegenover het verlangen van de Häftlinge naar rust op die dag geplaatst kan worden. Daarnaast wijs ik op de wens van Westerveld om Hartman piano te horen spelen tegenover diens weigering aan de eis van deze commandant te voldoen. Ten vierde is de classificatie van levensstijlen zichtbaar in de typering van de diverse soorten denkbeelden die onder de gevangenen, maar ook onder de nazi's leven. De transformatie van het christelijke wereldbeeld naar een humanistische levensvisie ten slotte is het duidelijkste verschil met de literaire teksten die De Vries in het algemeen aan de oorlog wijdde. In deze omkering worden elementen uit de christelijke leer opgepakt en van betekenis veranderd, teneinde de kracht daarvan binnen een mensgericht wereldbeeld te laten opereren. Men denke aan de bekende uitspraak 'De hel dat is de ander' van het personage Garcin in Sartres *Huis clos*. Zo wordt Ebbo Hartman in 'Overwinningssymfonie' plagerig, maar zeker ook liefdevol als "een sprinkhanen etende Johannes de Doper" betiteld. In hetzelfde verhaal lezen we: "wij [de gevangenen, HvS] wandelen op voeten van leem".⁵³ De verteller plaatst de denkbeeldige symfonie van deze Hartman tegenover de "muziek" van de geallieerde bommenwerpers, die hij vervolgens met "de tuba's van de gerechtigheid, de paukenslag van het Laatste Oordeel!" associeert (De Vries 1982A:260,218,268). Berg wordt in 'De ontsnapping', zoals ik eerder aangaf, als de "engel der wrake" omschreven. Een ander voorbeeld van de genoemde transformatie is de verwijzing naar de Verloren Zoon, die in het gedicht 'De dood' als zo'n personage wordt onthaald, zij het dat hij ditmaal symbool staat voor het levenseinde. Dit beeld geeft een transformatie van de christelijke leer te zien, omdat de dood als zoon, "voor wie het vette kalf wordt geslacht" en die "het laatste feestlijke kleed" aangemeten krijgt, niet langer blij verwelkomd wordt, maar plotseling als een tastbare bedreiging in het leven van het lyrisch 'ik' opduikt (De Vries 1947B:14,17).⁵⁴

De Vries en de gevangenen over het Durchgangslager

In mijn essay over verzetspoëzie heb ik een aantal kenmerken opgesomd, dat zeker ook aan de literaire teksten die De Vries over Kamp Amersfoort schreef te relateren valt (Van Stralen 2024). In het algemeen kunnen we vaststellen dat ook dit corpus een zeer beperkte

thematiek laat zien als we het fenomeen 'verzetsliteratuur' opvatten als teksten, waarin weliswaar tot verzet wordt opgeroepen, maar waarin veeleer sprake is van uitingen van het leed dat door het onrecht en de ontnomen vrijheid teweeggebracht werd (vergelijk Van Stralen 2024:86,91).⁵⁵ Dat geldt ook voor de verzetsverzen van de andere gevangenen in het *Durchgangslager* en de teksten van De Vries die Kamp Amersfoort tot onderwerp hebben: de ex-pressie van het ondergane leed domineert over hun intentie de lezer concreet tot actief verzet te bewegen. Een tweede algemene constatering betreft het inzicht dat deze brede thematiek goed in oppositionele termen te begrijpen valt. Op deze vaststelling zal ik nu dieper op ingaan door allereerst een aantal overeenkomsten en daarna enige verschillen tussen de literaire teksten van De Vries en de verzen van de kampgevangenen over het *Durchgangslager* aan te stippen.

Uiteraard lezen we zowel in de verzetspoëzie over het *Durchgangslager* als in het werk van De Vries over de overduidelijke tegenstelling tussen de gevangenen en de nazi's. In het verlengde hiervan kunnen we de afkeer van het Duitse 'Herrenvolk' en de misplaatste zelfverheerlijking van zijn cultuur begrijpen. In dit licht kunnen we de opmerking van de verteller in *De ontsnapping* plaatsen: "Het *Durchgangslager* was Duitsland geweest, midden in Nederland" (De Vries 1992:90). Tegelijk moeten we beseffen dat ook de Häftlinge zelf onderling vaak met elkaar botsen of zich zelfs als beulen in dienst van de bezetter gedragen. Men denke aan de eerder beschreven 'onderwereldtypes', die het kamp in hun greep houden en aan de provocaties van collaborateurs. In 'Overwinningssymfonie' heeft het vertellende personage de indruk gehaat te worden, omdat hij geen eten voor zijn medegevangenen heeft (De Vries 1982A:221). Voorts heeft De Vries ook de tegenstelling tussen het lichaam, dat bedreigd of mishandeld wordt en de geest, die daarentegen onafhankelijk en vrij blijft, in het genoemde corpus vormgegeven. Men denke wederom aan gevangene Duprez, die onbewogen in de 'rozentuin' blijft staan en aan een zekere Theo uit 'Nieuwjaarsdag' die Kotalla voor de afranseling van de gevangenen op die datum bedankt. Tegelijk legt De Vries in deze teksten sterk de nadruk op de overmacht van de nazi's op het lichaam: de Russen, Montelban, Hartman, Duprez en anderen bezwijken allen onder het geweld of de ondervoeding in het kamp.

Daarnaast speelt de oppositie tussen het verleden en de toekomst enerzijds en het heden anderzijds uiteraard een grote rol in het genoemde corpus. Deze frictie laat zich vooral op de feestdagen gelden; men kan dan denken aan de wreedheden die op 1 januari 1945 in Kamp Amersfoort begaan werden. In '6 juni 1944. *Decision day*' wordt de geur van de linden van vroeger tegenover het oorlogsgeweld in het heden geplaatst. In dit verband moet het frequent genoemde heimwee, de "verborgen kwaal" in het corpus

53. Het betreft hier een verwijzing naar Daniël 2:32-33, waarin koning Nebukadnessar van Babylonië over een enorm beeld droomde: "Het hoofd van het beeld was van zuiver goud, zijn borst en armen waren van zilver, zijn buik en lendenen van brons, zijn benen van ijzer, zijn voeten deels van ijzer, deels van leem". Daniël duidt deze droom als een proces van aftakeling, waarbij het koninkrijk van Nebukadnessar uiteindelijk ten onder zal gaan. Uiteraard verwijzen de lemen voeten in 'Overwinningssymfonie' naar de ondergang van de gevangenen.

54. Ook de eerdergenoemde duivelskomedie en de benaming de "kleine doodsengel" voor Kotalla kan men in dit kader plaatsen.

55. Ook deze expressies kunnen we als een vorm van verzet, in dit geval tegen het aangedane leed, duiden.

over het *Durchgangslager* van De Vries genoemd worden (De Vries 1982A:161). Men denke hier vooral aan 'Ballade van het heimwee', waaruit diverse malen het beeld oprijst dat niets aan dit pijnlijke verlangen valt te doen en dat het 'ik' het besef geeft "onteigend" te zijn. Het vers eindigt met de regels: "Het heimwee is het moordenaarswerk begonnen; / stok, vuist en laars hebben het slechts verhaast" (geciteerd in Perry 2013:498-499). Over de toekomst zijn de Häftlinge in De Vries' teksten over het *Durchgangslager* tamelijk somber gestemd. Incidenteel is er de hoop op een beter leven als de geallieerden oprukken, maar deze euforie wordt al snel de bodem ingeslagen. In dit licht kan men de tegenstelling tussen waarheid en leugen plaatsen, omdat ondanks de misleidende propaganda van nazi's, die stelselmatig de behaalde overwinningen overdrijven, de opmars van de geallieerden onmiskenbaar is. Ook de oppositie tussen de feitelijke stand van zaken en de verbeelding speelt een rol in het corpus van De Vries, men denke aan de denkbeeldige symfonie van Hartman.

Een laatste duidelijke overeenkomst met de gedichten van de gevangenen in Kamp Amersfoort is het veelvuldig terugkerende beeld van de vogel, dat überhaupt een geliefd beeld in poëzie is, maar in verzetsverzen nog sterker domineert. In het corpus van De Vries fungeert de vogel echter niet, zoals gebruikelijk, als het symbool van vrijheid en transgressie, maar wordt hij met de onmogelijkheid tot ontsnapping aan de beperkte ruimte en met de dood geassocieerd. Ik wijs allereerst op de verhalenbundel met de titel *Wieken tegen de tralies*. Behalve als de bladen van de molen, die duidelijk naar de Nederlandse cultuur verwijzen, moeten we deze wieken uiteraard ook als de vleugels van vogels interpreteren, die tegen de gesloten ruimte van de tralies slaan. In 'Overwinningssymfonie' treedt de vogel dominant op de voorgrond. Aan het begin van deze vertelling lezen we over magere kraaien die over het kamp vliegen en later merkt het 'ik' de "onvermijdelijke kraaienzwermen" boven het terrein op. In hetzelfde verhaal worden ze als de lievelingsvogels van "magere Hein" gedeut. De ik-verteller beziet zowel zichzelf als Hartman als "twee onooglijke vogels" temidden van hun grauwe omgeving. Zijn vriend vergelijkt hij tevens met een "kaalgeknipte vogelverschrikker" en ook de mannen in het *Durchgangslager* beziet hij als een "rillerig troepje vogelverschrikkers", waardoor allen associaties met de dood oproepen (De Vries 1982A:215,256,220,227,228,235). Een uitzondering is de beschrijving van de schellevink [sic], waarmee de mannen zich ongetwijfeld identificeren en die in een "goedkoop, onnozel kooitje" hun enige verstrooiing moet bieden. Niettemin maakt Kotalla de gevangenen duidelijk dat het houden van vogels verboden is (De Vries 1982A:258).

Hoewel zowel in het werk van andere gevangenen als in dat van De Vries duidelijk geen sprake is van literaire experimenten, kunnen we vaststellen dat de auteur van

Wieken tegen de tralies veel duidelijker dan de Häftlinge uit het *Durchgangslager* zijn teksten esthetisch verzorgd heeft, hetgeen natuurlijk te verwachten valt van een schrijver met een dergelijke status. Men denke aan het gestileerde sonnet 'Doorgangskamp 1941-1945'. Een ander verschil is het gegeven dat De Vries nauwelijks oog voor 'goede' Duitsers heeft: alle commandanten in het kamp worden consequent als beesten afgeschilderd.⁵⁶ Ook de uitvoerige schil-deringen van het alledaagse leven ontbreekt nagenoeg in het werk over het *Durchgangslager* van De Vries en hetzelfde geldt voor de humor die de Häftlingen aanwendden om het leed in het kamp te verzachten. Alleen de ervaring van de gevangenen op het kamptoeilet heeft De Vries op deze wijze vorm gegeven: "Ons ochtendritueel en nachtbezwinging / de broeken los, het darmsysteem gekromd / op de sekreten, knie aan knie gekromd / een sfinxlaan van naakte spijsvertering" (geciteerd in Van Galen 2011:508-509). In het werk van De Vries over het kamp blijken de onderlinge band tussen de gevangenen en de levensgeschiedenissen die zij elkaar vertellen betere medicijnen dan de humor tegen de te doorstane ellende (vergelijk De Vries 1982A: 150,218).

De literaire teksten van De Vries over het *Durchgangslager* kenmerken zich ten slotte, meer dan die van de poëzie van de andere kampgevangenen, door een hoge mate van berusting, moedeloosheid en zelfs defaitisme, hetgeen ongetwijfeld verband houdt met de alomtegenwoordige dood, met wie nagenoeg alle personages geconfronteerd worden.⁵⁷ De consequent aangehouden felle toon die in veel verzetsliteratuur klinkt, is in dit corpus dan ook nagenoeg afwezig. Een enkele maal lezen we over de poging tot ontsnapping uit het kamp, maar zulke acties getuigen uiteraard niet van concreet verzet tegen de oppressie en blijken daarnaast zelden succesvol. In *De ontsnapping* lezen we: "Je wou uit het transport vluchten? Tussen het kamp en het station? Dan brengen ze je tussen zes plankjes thuis" (De Vries 1992:19). Meestal blijven de acties van de personages beperkt tot aanpassing aan de nieuwe omstandigheden en tot pragmatische en min of meer 'passieve' keuzes. Zo hoopt Arnold in 'De tolk' naar huis te kunnen als de Russen dood zijn en is Valentijn uit *De ontsnapping* van plan aan het regime van de nazi's te ontsnappen door zijn pees onder het graafwerk te laten verwonden. Zoals gezegd is van enigerlei vorm van tekstinterne vorm van opstand tegen de nazi's nauwelijks sprake en ook de aansporing tot maatschappelijk engagement aan de lezer blijft in het werk van De Vries over het *Durchgangslager* nagenoeg achterwege. Dat is op z'n minst opmerkelijk, gegeven de communistische ideologie van Theun de Vries.

Met dank aan Floris van Dijk en Sytske Teppema voor hun kritiek op een eerdere versie van dit essay.

56. Alleen in zijn autobiografische schets over het kamp maakt De Vries melding van twee à drie fatsoenlijke Duitsers aldaar (De Vries 1964-1965:19-20).

57. Zelfs in een roman als *Het meisje met het rode haar* ontvouwt zich deze moedeloosheid als we lezen dat Schafts verzetswerk geen ommekeer in de samenleving heeft bewerkstelligd, een aantal Nederlanders het leven heeft gekost en zij enige weken voor de bevrijding verraden en gefusilleerd wordt.

Geraadpleegde literatuur

- Borchert, Wolfgang [1990] *Die traurigen Geranien und andere Geschichten aus dem Nachlaß.* Reinbek bei Hamburg. Rowoholt.
- Borchert, Wolfgang [1991] *Das Gesamtwerk.* Reinbek bei Hamburg. Rowoholt.
- Folmer, D.W. [2005] *Dagboek uit Kamp Amersfoort 1942.* Zutphen. Walberg Pers. Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort.
- Frijtag Drabbe Künzel, Geraldien von [2005] *Kamp Amersfoort.* Amsterdam. Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort.
- Galen, Jan van [2011] *Theun de Vries, een schrijversleven 1907-1945.* Soesterberg. Aspekt.
- Hoving, Richard [2019] *Biografie van Josef Kotalla, de beul van Amersfoort (1908-1979).* Amsterdam. Prometheus.
- Orth, Monique [1997] 'De oorlog kwam onverwacht terug. In gesprek met verzetsdeelnemer en schrijver Theun de Vries'. *Verhalenoverdeoorlog.nl*
- Perry, Jos [2013] *Revolte is leven, biografie van Theun de Vries (1907-2005).* Amsterdam. Ambo.
- Stralen, Hans van [1996] *Beschreven keuzes, een inleiding in het literaire existentialisme.* Apeldoorn/Leuven. Garant.
- Stralen, Hans van [2024] 'Overmacht/onmacht, Nederlandse verzetspoëzie uit de jaren 1940-1945'. In: *Tegenspraak, essays over literatuur en samenleving.* Antwerpen / 's Hertogenbosch. Van Gompel & Svacina. Blz. 79-123.
- Vries, Theun de [1947A] *De laars, verhalen uit bezet gebied.* Arnhem. Van Loghum Slaterus.
- Vries, Theun de [1947B] *De dood, een gedicht door Theun de Vries.* Amsterdam. A.A.M. Stols Uitgeverij. Uitgave Helikon nr. 35 1947.
- Vries, Theun de [1964] 'Brief aan Werner Stertzenbach vanuit Amsterdam, 1964-06-01'. Collectie Kamp Westerbork.nl.
- Vries, Theun de [1964-1965] *Doodskoppen en kaalkoppen, mijn eerste weken in het Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort.* In: *Maatstaf*, jrg. 12 (1964-1965). Blz. 14-31.
- Vries, Theun de [1966] *Doodskoppen en kaalkoppen, vijf verhalen uit een doorgangskamp.* Amsterdam. P.N. van Kampen & Zoon NV.
- Vries, Theun de [1975] '6 juni 1944 *Decision Day*'. In: *Geuzenliedboek 1940-1945, onder redactie van M.G. Schenk en H.M. Mos, H.M.* Amsterdam. Buijten & Schipperheijn. Blz. 79-80.
- Vries, Theun de [1977] *Het meisje met het rode haar, roman uit de jaren 1942-1945.* Amsterdam. Em. Querido's Uitgeverij B.V..
- Vries, Theun de [1981] *Brieven uit de oorlogsjaren aan S. Vestdijk.* Bezorgd door S.A.J. van Faassen. Den Haag. Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum.
- Vries, Theun de [1982A] *Wieken tegen de tralies, verzamelde verhalen over onderdrukking en verzet (1940/45).* Amsterdam. Uitgeverij Pegasus.
- Vries, Theun de [1982B] 'W.A.-man'. Amsterdam. Van Gennep. Illegaal uitgegeven onder het pseudoniem M. Swartreger in 1943.
- Vries, Theun de [1992] *De ontsnapping.* Amsterdam. Cadans.
- Zuidema, Eline [2021] *Karl Peter Berg (1907-1949), doodstraf voor de kampcommandant.* Nationaal Museum Kamp Amersfoort.

Eén rotte appel maakt goede appels in korte tijd slecht

Auteur: Edie Brouwer

Kamp Amersfoort was niet uniek. Er zat een heel systeem en een gedachtegang achter al die kampen en de opzet kwam voort uit het duivelse brein van Theodor Eicke. Weinig had het gescheeld of al die terreur in al die kampen, en dus ook in Kamp Amersfoort, was mogelijk al die onschuldige gevangenen en al die te betreuren slachtoffers bespaard gebleven als het armpje drukken tussen de top-nazi's Hermann Göring en Heinrich Himmler was verloren door laatstgenoemde. Lees onderstaand het verhaal over een en ander.

Kamp Amersfoort ging open op 18 augustus 1941. De voorbereidingen waren afgerond, de bewakers waren geïnstrueerd en het ruige werk was voorgedaan door Petri en Berg (geen familie van Karl Peter Berg; de latere commandant van Kamp Amersfoort). Die beide mannen hadden hun opleiding gekregen in Kamp Dachau, in Beieren, als leerlingen van de *Dachauer Schule*; een model van (concentratie)kampen met als grondlegger Theodor Eicke (1892-1943). Het wegcijferen van ieders identiteit door hem of haar niet meer dan een nummer te geven, het kaalscheren, het uithongeren, het werken in commando's, het op de vlucht neerschieten als drogreden en de *Rosengarten* (een door prikkeldraad als 'rozendoornen' omheinde gang waar gevangenen buiten in moesten staan zonder te bewegen, zonder eten, zonder drinken en zonder sanitair); het was allemaal in 1933 in Dachau begonnen bij Eicke. Hij had de kampcommandanten gevormd van Neuengamme (Pauly), Auschwitz (Höss) enzovoorts en zij en andere leerlingen aanbaden hem en noemden hem respectvol "*papa Eicke*"¹. Wie was die rotte appel, wie was die man die zoveel angst, pijn en verdriet heeft aangedaan en zoveel doden op zijn geweten heeft.

Theodor Eicke had een aantal eigenschappen die veel lijken op die van de *Führer* zelf. Beiden waren schooluitvaller, beiden hadden geen aansluiting of band op school, met de familie of in het leger, beiden maakten géén carrière in het leger, beiden hadden een opgepoetst zelfbeeld, beiden waren rücksichtslos (= meedogenloos) en beiden waren krankzinnig verklaard. Hitler deed zich later voor alsof hij in de Eerste Wereldoorlog in de frontlinie had gevochten maar hij had, voorzien van eten en van onderdak, als koerier gezeten in de achterhoede; een "*Etappenschwein*"² of lafbek zoals de frontsoldaten diegenen minachtend bejegenden. Zijn toenmalige commandant Fritz Wiedemann verklaarde in 1948 voor het oorlogstribunaal in Neurenberg dat Hitler zeker een prima soldaat was geweest maar niet was bevorderd tot onderofficier "omdat wij geen passende leiderschapskwaliteiten aan

hem konden ontdekken" / "*weil wir keine entsprechenden Führereigenschaften an ihm entdecken konnten*"³. Tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog was Hitler, als enige, als gevolg van een Engelse mosterdgasaanval in Vlaanderen, opgenomen geweest in het militair ziekenhuis in Pasewalk ten noorden van Berlijn. Bij hem was hysterische blindheid vastgesteld geweest door heftige emotionele angsten en daarom was Hitler aangemerkt als "een psychopaat met hysterische trekken"⁴ en opgenomen geweest op de afdeling Psychiatrie in plaats van op de afdeling Oogheelkunde⁵. De neuroloog, professor Edmund Forster, herinnerde zich hem blijvend want zulk een patiënt die hij niet hoefde terug te sturen naar het front maar die popelde om terug te gaan, had hij nog niet meegemaakt⁶. Maar voor dat dit kon gebeuren, had Duitsland de oorlog al verloren en was die voorbij. Over het moment dat hij op 10 november 1918 dat bericht in de kliniek had vernomen, schreef Hitler later: "gloeide ik van schaamte en verontwaardiging over zo een schande ... groeide mijn haat tegen de aanstichters van die daad"⁷.

Eind 1918 was Theodor Eicke 26 jaar. Hij was op 17 oktober 1892 als elfde en jongste kind geboren in een groot gezin, hij was -ook- schooluitvaller geweest en hij was sinds acht jaar in het leger *Unterszahlmeister*; dat is het uitbetalen van de soldij. Het was hem niet gelukt om de stap omhoog te zetten naar *Zahlmeister*; terwijl bijna iedereen daar wel in slaagde. Hij was getrouwd met zijn jeugdliefde Bertha Schwebel maar was 'te min' voor zijn schoonouders. Hun dochter Irma was eind 1918 ruim tweeënhalve jaar en op 4 mei 1920 zal zoon Hermann worden geboren. Het was tot dan al weinig om trots op te zijn en dat is er niet beter op geworden na de verloren Eerste Wereldoorlog.

Na de overgave werd Eicke ontslagen uit het leger en de vernedering van het Verdrag van Versailles en de opgelegde herstelbetalingen kon hij niet harden; hij raakte verbitterd en zat vol haat tegen de linksen, tegen de Joden en tegen de democraten. Hij gaf zich, onterecht, wisselend

1. Nikolaus Wachsmann, KL, Amsterdam, (2015); pagina 150. 'Klassieker' over de ontstaansgeschiedenis en de praktijken in de kampen. Je moet bij het lezen van dit boek meermaals wel over een sterke maag beschikken.
2. Thomas Weber, *Adolf Hitler en de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam, (2011), p. 120.
3. *Ib.*, p. 161. Volker Ullrich, *Adolf Hitler Die Jahre des Aufstiegs*, Frankfurt am Main, (2013), hoofdstuk 3.
4. Verklaring Joodse zenuwarts dr. Karl Kroner in 1943 voor Amerikaanse regering dat zijn collega Forster in Pasewalk dit zou hebben verklaard. A psychiatric study of Hitler, The National Archives and Records Administration (NARA).
5. *Ib.*, p. 247.
6. David Lewis, *The man who invented Hitler*, Londen, (2003), p. 213.
7. Adolf Hitler, *Mein Kampf*, (1924), p. 249.

uit voor dat hij in de oorlog *Zahlmeister*, frontsoldaat en officier was geweest. Omdat in zijn werkloze situatie financiële ondersteuning van zijn schoonouders uitbleef, begon hij de opleiding tot politiemans. Ook dit was geen succes want hij werd herhaald ontslagen om zijn radicale activiteiten tegen de jonge democratie; hij werd bijvoorbeeld betrapt bij het verwijderen van verkiezingsposters. Nadat werken bij de politie definitief onhaalbaar was geworden, werd hij beveiliging bij het chemieconcern BASF in Ludwigshafen en schapte het uiteindelijk daar tot plaatsvervangend hoofd beveiliging⁸.

Eind 1928 werd hij lid van de NSDAP; de politieke partij van Hitler stelde toen nog niet zoveel voor want bij de verkiezingen een half jaar eerder had de partij niet meer dan 2,6% van de uitgebrachte stemmen gehaald en bij een bevolking van zo'n zestig miljoen waren in het verkiezingsjaar amper drieduizend exemplaren verkocht van Hitler zijn boek *Mein Kampf*. Eerst vanaf najaar 1929 kreeg Hitler de wind in de rug doordat de heersende Duitse politiek geen antwoord bood op de rampzalige gevolgen van de economische depressie. Kabinetten kwamen en gingen en bij de opeenvolgende vervroegde verkiezingen stemden de kiezers in snel toenemende mate op Hitler uit nationalisme, uit racisme en uit angst voor het communisme. Eicke werd in de zomer van 1930 lid van de SS (het snelgroeiende elitekorps van de nazi's sinds Heinrich Himmler de leiding had) en stampte fanatiek de regionale afdeling van Ludwigshafen uit de grond. Vervolgens fabriceerde hij bommen voor de SS met gestolen bedrijfsmateriaal. Hij werd betrapt, werd ontslagen bij BASF, werd met zijn gezin uit de dienstwoning gezet en werd veroordeeld tot twee jaar gevangenisstraf wegens overtreding van de Explosievenwet. Doch wegens vermeende zenuwaandoeningen kreeg hij zes weken verlof van minister van Justitie Franz Gürtner; een nazi-sympathisant die in de vervolging van Hitler na de mislukte putsch van november 1923 al aantoonbaar op de hand van de latere Führer was geweest. Eicke benutte de gelegenheid om te vluchten naar Mals in de Italiaanse Gardameer waar de fascistische Mussolini heersten⁹. Nadat Hitler aan de macht was gekomen op 30 januari 1933, keerde hij terug naar Duitsland. Eicke en zijn SS-aanhangers vonden na de machtsovername het beleid van zuivering veel te voorzichtig: "*Nach unserer Ansicht müsste mal gehängt, und weniger mit Glacéhandschuhen zugegriffen werden.*" / "Naar onze mening moet er meer worden opgehangen en minder met fluwelen handschoenen aangepakt worden¹⁰." Hij liet door SS-eenheden het gebouw van de krant *Pfälzische Post* omsingelen en bestormen waar gematigde NSDAP-ers zaten die volgens hem moesten worden weggezuiverd. *Gauleiter* / regioleider van de partij Joseph Bürckel waarschuwde de politie die het gebouw bestormde en

Eicke arresteerde. Als "volslagen gek"¹¹ werd Eicke door de hoge nazi Bürckel in het krankzinnigengesticht in Würzburg geplaatst. In het tehuis werd hij behandeld door psychiater Werner Heyde (1902-1964); die werd door toedoen van Eicke lid van de NSDAP, werd later commandant van het moordzuchtige euthanasieprogramma en er zijn hardnekkige verhalen dat Eicke en Heyde clandestien een homoseksuele relatie onderhielden¹². Uit het gesticht schreef Eicke brieven aan partijbonzen als Himmler over wat hem was aangedaan en over zijn gedrevenheid.

Theodor Eicke

Vier weken na de machtsovername door de Führer, was de Rijksdag op 27 februari 1933 in de brand komen te staan en dat was de directe aanleiding geweest dat Heinrich Himmler de opdracht kreeg om te Dachau het eerste *Konzentrationslager* / concentratiekamp op te zetten. Himmler gaf vaak aan geflopte mensen een herkansing omdat die extra fanatiek¹³ zijn en hij benaderde aldus Eicke. Eicke werd door Heyde gezond verklaard, werd op 26 juni 1933 kampcommandant, stampte als een dolle het kamp te Dachau uit de grond en leerde aan zijn leerlingen twee mensonterende principes: 1) hardheid voorkomt schande en 2) medeleven is een teken van zwakte¹⁴. Slecht voorbeeld, kuddedrag en grote groepsdruk jaagden de terreur enorm op en alcohol, promoties en gratis vakanties in Italië¹⁵ deden de rest. Als je de moed had niet mee te doen, stond je te kijk als lafaard. Velen waren eerst geschokt maar wendden snel¹⁶ en het waren slechts enkelen die stevig genoeg in hun schoenen stonden om te blijven weigeren. Höss, de latere commandant van Auschwitz, zijn angst was belachelijk te worden gemaakt als een watje en als verwijfd en die angst bleek groter dan de angst om de doden, schreef hij in zijn autobiografie vlak voor hij na de oorlog werd opgehangen voor de poort van dat vernietigingskamp¹⁷. Zo taste een rotte appel snel de andere appels aan.

Eicke zelf klaarde ook smerige klussen. Hitler zat weliswaar al langer dan een jaar in het zadel maar diens grote

8. Niels Weise, Eicke: Eine SS - Karriere zwischen Nervenlinik , KZ - System und Waffen - SS, Paderborn, (2013), hoofdstuk 1.

9. Ib., hoofdstuk 3.

10. <http://www.tenhumbergreinhard.de/1933-1945-taeter-und-mitlaeufer/1933-1945-biografien-e/eicke-theodor.html>.

11. Nikolaus Wachsmann, *KL*, Amsterdam, (2015), p. 88.

12. Niels Weise, *Eicke*, Paderborn, (2013), p. 206-213.

13. Ib., p. 89.

14. Nikolaus Wachsmann, *KL*, p. 147-148. Niels Weise, *Eicke*, hoofdstuk 7.

15. Ib., p. 380.

16. Ib., p. 165, 378.

17. Rudolf Höss, *Zelfportret van een beul*, Amsterdam, (1947), slot hoofdstuk 6.

tegenstrever binnen de partij was de homoseksuele Ernst Röhm. Hij was de leider van de SA; de militie van de partij met vier miljoen leden en zo een machtsfactor van belang waar toen de SS van Himmler slechts 50.000 leden telde¹⁸. In de Nacht van de lange messen begin juli 1934 werden alle potentiële gevaren voor Hitler opgeruimd en werd Röhm persoonlijk door Eicke doodgeschoten¹⁹. De SS van Eicke zijn 'redder' Heinrich Himmler werd vanaf toen de leidende elite-eenheid binnen het regime.

Göring was in het bewind de minister van politie en zag het toenemende aantal kampen met hun eigen wetten met argusogen aan²⁰. Hij was voor een repressieve nazi-rechtstaat maar niet voor een staat binnen de staat; dus tegen Himmler zijn eigen wetteloze kampen die buiten de wet staan en waar het stelen van een aardappel al je leven kan kosten. Göring ontmantelde daarop een aantal SS-kampen en 23 SS-bewakers die vreselijke mishandelingen hadden gedaan, werden vervolgd en veroordeeld van tien maanden tot dertien jaar²¹. Minister van Justitie Gürtner stelde zelfs voor dat de kampgevangenen moesten kunnen beschikken over een advocaat. "De kampen hadden heel goed helemaal kunnen verdwijnen²²" ware het niet dat de sluwe Himmler de strijd met Göring in 1935 won door de uiteindelijke steun van Hitler; de ijdele Göring werd benoemd tot plaatsvervangend *Führer*. De gevolgen waren fataal: de kampen bleven bestaan, kregen rijksfinanciering, vielen buiten de wet, gevangenen kregen geen rechtsbijstand, veroordelingen werden teruggedraaid (Justitie op achterstand gezet) en Himmler werd de baas van de Duitse politie (Gestapo)²³. Dit alles kostte miljoenen mensen hun leven. Zo begon op afstand de geschiedenis van Kamp Amersfoort.

Eicke werd uiteindelijk inspecteur-generaal van alle kampen. Hoewel weinig scholing en geen noemenswaardige militaire ervaring, stampte hij één van de best toegeruste divisies uit de grond die ongekennd wreed was en die veel slachtoffers maakte; de *SS-Totenkopf*-divisie. Door de Russen werd hij bij de Slag om Stalingrad uit de lucht geschoten op 26 februari 1943; zijn 21-jarige zoon Hermann was al op 2 december 1941 aan het front in Rusland gevallen. Eicke werd door Himmler herdacht als een "zeer knorrige, soms ronduit lastige maar heerlijke persoon²⁴." Hij hoefde zich dus niet te verantwoorden voor het naoorlogse tribunaal in Neurenberg; ongetwijfeld zou hij er gevonnist zijn met de strop.

Edmund Forster

Tot slot terug naar Edmund Forster; de neuroloog die tegen het eind van de Eerste Wereldoorlog Hitler had opgenomen op de afdeling Psychiatrie. Toen Hitler begin 1933 aan de macht was gekomen, ging Forster in de zomer met het explosieve dossier dat Hitler mentaal gestoord was naar Parijs en deelde die informatie in Café Le Royal met naar Frankrijk gevluchte Duitse schrijvers en journalisten²⁵. De Joodse journalist Leopold Schwarzschild (1891-1950) zag evenwel grote risico's het dossier te publiceren in zijn anti-nazikrant *Das Neue Tage-Buch* en vreesde een hoogoplopend conflict tussen Duitsland en Frankrijk met mogelijk als uitkomst sluiting van zijn krant en uitlevering. En al snel bleek Hitler inderdaad al overal ogen en oren te hebben. Bij terugkomst werd Forster ontslagen als hoogleraar en pleegde op 11 september 1933 op 55-jarige leeftijd zelfmoord met een daartoe aangeleverd pistool²⁶ want anders zou hij mogelijk worden geplaatst in Dachau²⁷ en zou zijn gezin mogelijk ook te grazen worden genomen. Anderen die kennis hadden van het dossier werden het volgende jaar vermoord in de Nacht van de lange messen eind juni - begin juli 1934 waaronder Hitler zijn ambtsvoorganger als rijkskanselier Kurt von Schleicher die kennis had van het dossier, diens echtgenote en diens rechterhand generaal Ferdinand von Bredow die voor Von Schleicher het dossier had opgespoord en privé bewaarde. Het dossier kwam daarop in handen van Hitler, werd bewaard in Hitler zijn buitenhuis te Berchtesgaden en werd daar door zijn adjudant Julius Schaub verbrand vlak voor het eind van de oorlog²⁸.

18. Nikolaus Wachsmann, *KL*, p. 81.

19. *Ib.*, p. 118. Niels Weise, *Eicke*, p. 238-247.

20. *Ib.*, p. 75.

21. *Ib.*, p. 130-131.

22. *Ib.*, p. 131-135.

23. *Ib.*, p. 136-137.

24. Niels Weise, *Eicke*, p. 8.

25. David Lewis, *The man who invented Hitler*, Londen, (2003), p. 222-225.

26. *Ib.*, p. 268

27. *Ib.*, p. 262-263.

28. Bernhard Horstmann, *Hitler in Pasewalk*, Düsseldorf, (2017), Einführung.

Jan Roorda (Deel 2)

*“Voorwaar een schokkend
nieuws heb ik vandaag gehoord
'k Verlaat onze oude stad en moet naar Amersfoort”*

Auteur: Jan Roorda jr.

Hoofdstuk 5

Na zijn vrijlating heeft hij vijf maanden lang geen dagboek bijgehouden. Van die periode weten we dus niets, maar is ongetwijfeld gebruikt om te herstellen van de ontberingen tijdens zijn verblijf in het PDA en voor het hervatten van de praktijk.

Dagboek II

Januari 1943- Juli 1943

Afb 1 ¹

In de binnenzijde van de kaft staat het volgende bericht: “Dit dagboek wat helaas wat laat begonnen is wordt zorgvuldig weggestopt, eerst achter de tussendeuren, daarna onder de kachelplaat”.

27 januari 1943

Een oud huis aan de gracht, koud ongezellig, uit de beneden- verdieping zijn alle meubels weggehaald. Kasten zijn uit de muren gebroken. De houten vloer is onbedekt. Dat hebben de Duitsers gedaan. De vrouw des huizes is een vriendelijk maar toch een wat stijf mens brengt mij naar boven in een grote eveneens volkomen onttakelde kamer met een bruine houten lambrisering.

Tot mijn verbazing stapt zij doelbewust op de lambrisering af, morrelt er wat aan en dan zie ik ineens een paneel opengaan. Door de opening in de muur komt een Joodse vrouw tevoorschijn zij lijdt aan een zwerende vinger. Achter de muur zitten 19 Joden verborgen, mannen, vrouwen en kinderen. Al maandenlang “onder water” ² Nooit komen ze op straat. Geen Duitser zal ze hier vinden. Ik behandel de zieke vinger en de vrouw verdwijnt weer achter de muur. Het paneel wordt er weer voorgeschoven. Men hoort klikjes van een knip. Achter de muur zitten 19 Joden, een klein clandestien getto, verzorgd en bestuurd door een christenvrouw. Ik voel me erdoor vereerd dat ik deze clandestiene onderwaterpraktijk toch mag doen. Een zekere bevrediging in de romantiek van deze 20^e eeuw.

28 januari 1943

Het gaat goed met de (g.g) (geallieerden?) dat wil zeggen 't gaat slecht met de Duitsers. De grootste pessimisten geven toe dat nu de (g.g) bijna Stalingrad ontzet hebben. Nog 9000 Duitsers houden daar stand voor de eer van H. (Hitler). De Duitse pers is bitter en gallig en tussen de regels door leest men de wanhoop. Maar de Nederlanders zijn goedsmoed want het gg. Nu en dan in de avonduren vandaag afweergeschut. Geen luchtalarm. Maar gisteravond was er plotseling een fel kortdurend afweergeschut: de hemel in het westen wit verlicht door de schijnwerpers.

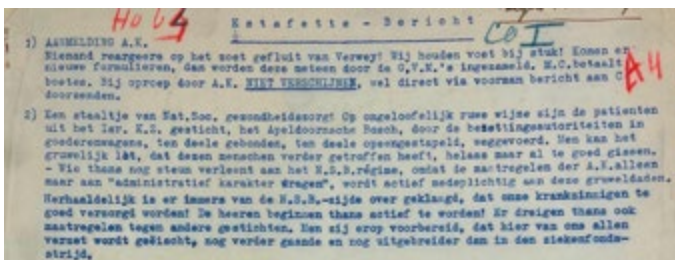
Ik word altijd enthousiast als er geschoten wordt. Wat waren wij in Amersfoort altijd enthousiast als we vliegen en schieten hoorden. Zóo moet het komen. Dat zijn onze bevrijders, die onze beschermers zullen verjagen. Vandaag individueel psychologie gedaan. Een paar dagen geleden 's avonds hoorde ik twee troepen Duitsers zingend door de stad trekken. Het was niet meer dat gedisciplineerde gezang van vroeger er klonken rauwe kreten doorheen als lui die van een kermis komen. Teken van demoralisatie? Vandaag 2 interessante gevallen een morphistische en een kunstmatige bevruchting. Vandaag was er een Joodse jongen op 't spreekuur, die onderwater is en nu in een nieuw kosthuis wou gaan. Zonder te zeggen dat hij Jood is, hij verbeeldt zich ook dat ze het niet zien zullen. 't Schijnt moeilijk te zijn voor de Joden om een plaatsje te vinden. De

1. A.Melchior, Koor 10 jan 1943
2. Ondergedoken

vorige vrijdag in Amsterdam W. (Wibaut) bezocht. De enige Jood van het transport van 327 Joden dat uit Amersfoort vertrok, die weer naar huis is gegaan wegens "Mischehen mit Kinder". Hij heeft me veel verteld. (De nieuwe Puch doet het nu goed). (Mijn oude Motor wil ik verkopen voor fl.100,-). Nu naar bed, voor 10 min in het geheim de BBC Home and Forces programma 't g.g!!

29 januari 1943

Vannacht weer een waarschuwingdroom gehad: Ik zeg een Duitser die ik klaarblijkelijk vertrouwde duchtig de waarheid waarop deze mij onmiddellijk aanbracht met als gevolg, het plotseling in de droom verschijnen van een reuze Duitser die mij oppakte en in een kuil met water stopte. Toen werd ik met een schrik wakker en nam ik mij voor de komende tijd zeer voorzichtig te zijn. Vandaag vernam ik hoe alle 1200 patiënten van het Apeldoornsche Bosch naar Duitsland (Auschwitz) zijn vervoerd.³

Afb 2 ⁴

Meerderden hebben zich van kant gemaakt. Op grote afstand van het Apeldoorns station hoorde men angstkreten, zoo wordt gehandeld met de patiënten waar Nederlandsche doktoren en verplegend personeel zoveel zorg aan hebben besteed. Hiervoor zijn geen woorden! Vanavond een kleine samenkomst waar de stemming zeer goed bleek. Piet is vandaag uit Utrecht thuisgekomen. De studenten in Utrecht zijn paraat om bij het eerste signaal te eclipsen of te staken. Vanavond vlak bij huis verdwaald in de duisternis, stond ik tot mijn verbazing op de brug bij de Bavo!

(Ik ben weer in het Centrum opgenomen ondanks de onvriendschappelijke en bedenkelijke houding van W. (Wibaut?). Deze heeft me de laatste maanden veel te verwerken gegeven; meer verdriet heeft hij mij bezorgd dan welke Duitser ook!

Flink zijn! Hoe zal het verder gaan? We zullen dat afwachten maar ik zal trachten mijn positie te handhaven Zal Hitler morgen op de 10^e verjaardag van zijn benoeming tot Rijkskanselier spreken? De algemene burgerlijke mobilisatie in Duitsland lijkt mij geen goed teken. Iedereen verkneukelt zich over Casablanca. In de praktijk zal ik een jaar letten op de formaliteit versus misschien een ander onderwerp. Vandaag sprak ik de beeldhouwer Theo van Reijn.⁵ Voorlopig zal ik er niet toe komen om les bij hem te nemen maar hij vindt het best dat ik nu en dan eens aan rijd om hem te zien werken.

3. In de nacht van 21 op 22 januari 1943 zijn 1200 patiënten en personeel afgevoerd naar Auschwitz.

4. NA nr. toegang 2.19.053.02

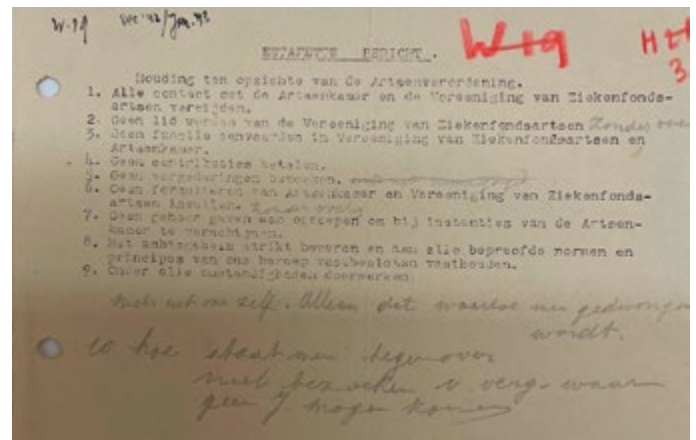
5. Theo van Reijn 1884-1954, beeldhouwer (Wikipedia)

6. NA nr. toegang 2.19.053.02

7. A. Melchior 1941. Zicht op Bavo tijdens oorlogsverduistering

30 januari 1943

Zopas brieven weggebracht, een aankondiging dat ik de ziekenfonds praktijk zal neerleggen als de NSB het ziekenfonds in handen krijgt. Waarschijnlijk zal de grote meerderheid van de artsen deze brieven zenden, een waarschuwing!

Afb 3 ⁶

Zullen al de stemmen van recalcitrante artsen invloed hebben? De Duitsers krijgen vaak een massaal protest. De verduistering maakt de stad mooier en romantischer. Men ziet de silhouetten van de huizen, de bomen en de Bavokerk en men ziet de sterrenhemel die zich van aller waanzin niets aantrekt.

Afb 4 ⁷

Er was een zeurend ronkend vliegtuig ergens hoog in de lucht en een fantastisch licht van de schijnwerpers ver weg die de wolken witachtig verlichten. Vandaag schreeuwde Gobbels door de radio ter ere van de 10^e verjaardag van het Nationaal Socialisme. Het begin was inderdaad "historic", het eind van de speech "hysteric" zoals Eng. Radio al had voorspeld. Luide toejuichingen na elke zin, alsof ze erdoor hun angst wilden wegschreeuwen. De rede was paniekerig, een alarm rede. Men schreeuwde harder en enthousiaster tegen de Joden dan tegen de Engelsen. Klaarblijkelijk zijn ze daar banger voor. Vandaag bij Wim de Jong secretaris van de Amsterdamse Senaat geweest. De geruchten omtrent het gevangennemen van Amsterdamse

studenten schijnen niet juist te zijn en ook heeft Dr. Schmidt gezegd dat geen studenten naar Duitsland gaat, zij schijnen bang te zijn voor de reactie van de studenten en de invloed daarvan op de bevolking. Een paar weken geleden werden we thuis bekeurd wegens het laten schijnen van een licht op zolder. Ik zou 3 dagen afgesneden worden of ± f 100,00 boete. Maar 't is gelukkig niet doorgedaan. Omdat de politie, iemand die zoveel voor de luchtbescherming heeft gedaan, niet straffen wil om deze reden. Dat is tenminste nog een buitenkansje en een beloning voor alle tijd en moeite die ik er 2 jaar geleden aan besteed heb. (Zie 3 oktober 1941)

Mijn nieuwe Puch motor doet het nu goed. Nu hij over de kinderziektes heen is. Hij loopt geweldig en is zeer solide. Men is zeer optimistisch deze dag, goede berichten. In Rusland worden de Duitsers teruggedood. Stalingrad is bijna "erledigt".

5 februari 1943

De afgelopen dagen waren zoo druk en vol gebeurtenissen dat er geen tijd voor schrijven was. Op 30 januari werd er een bomaanslag op burgemeester Plekker gedaan, die echter mislukte. Plekker is een onbeduidende, ijdele figuur maar onder de NSB'ers de slechtste ziel. Nu zegt dat niet veel.

Afb 5 ⁸

Op zondag 31 januari werd eronder het viaduct bij Stoops Bad de Duitse *Feldwebel* ⁹ doodgeschoten en in het water gegooid. Wij vreesden toen we ervan hoorden, de represailles en deze lieten niet op zich wachten. Maandag morgen kwam de schoonzuster van collega Wamsteker me vertellen dat W. die nacht door de Duitse politie was weggehaald. Bij informatie bleek men die nacht ± 100 Haarlemmers als gijzelaars waren "gepikt of (zoals het publiek dat noemt). Na overleg met mevrouw Wamsteker en haar advocaat, Mr Taalman een bijdehands vrouwspersoon, heb ik de directeur van het diaconessenhuis gevraagd om met me naar de Euterpestraat¹⁰ te gaan om vrijlating te vragen van W. als zijnde de enige longchirurg. Zo togen we dan weer naar het hol van de leeuw. Drongen door tot de chef van de sabotage afd. Blumenthall, met als resultaat dat we daar door de Duitsers werden afgebeekt: "In Stalingrad gibts auch keiner lunger chirurgen. Die zeit das Seelen Blötung ist voruber." Hij verwees ons naar burgemeester Plekker. De vent stond te schreeuwen hetgeen weinig imponeerde

maar we zijn toch maar weggegaan toen hij ons zou laten opsluiten of te lijf zou gaan. De actie via burgemeester Plekker wordt nu voortgezet en Plekker heeft daarentegen een laffe kruiperige brief geschreven waarbij 3 artsen van 2 ziekenhuizen onder deze en de directeur van de GGD insloot. De volgende morgen hoorden we tot onze afschuw dat 10 man zijn gefusilleerd, wo 4 joden en 6 communisten:

Afb 6 ¹¹

Afb 7 ¹²

Afb 8 ¹³

Afb 9 ¹⁴

Afb 10 ¹⁵

Afb 11 ¹⁶

Dezelfde morgen bezocht ik mej. Drilsma voordat dit vreselijke feit bekend was. 's Middags is ook zij weggevoerd. 's Middags 1½ (13 u 30?) kwam een vrind uit de gevangenis die ik daar leerde kennen mij vertellen dat de 100 gijzelaars een dag en nacht op het "vlak" van de koepelgevangenis hebben moeten bivakkeren en dat ze 's morgens vroeg waren weggebracht in overvalwagens naar de trein. We weten nu dat ze naar het kamp in Vught zijn en dat de

8. NH Archief dossier nr. 1100/5569 Beëdiging burg. Plekker 10-03-1941. (A. Peperkamp)

9. Alois Bamberger (11 juni 1912- 30 januari 1943)

10. SD hoofdkantoor in Amsterdam

11. Mr. H.O. Drilsma, 1906-1943, Oud Raadslid, NHA nr. 1100/33286 (Anoniem)

12. B.J. Chapon 1884-1943. Voorzitter kerkenraad. NHA nr. 1100/ 37961 N.V. Verenigde Fotobureau

13. Ph. Frank 1910-1943. Opper Rabbijn. NHA nr. 1100/37961 N.V. Verenigde Fotobureau

14. Iwan Zwanenbeek 1902-1943. Stoffeerder-lid verzet. Oorlogsgravenstichting

Afb 12 ¹⁷Afb 13 ¹⁸Afb 14 ¹⁹Afb 15 ²⁰

situatie daar droevig en slecht is, veel hongeroedeem, geen medische verzorging enz. Er zitten ± 6000 man. Ik heb me aan Prof. Borst aangeboden er heen te gaan voor medische hulp, daar ik een schuld voel ten opzichte van deze arme kerels en ik het kamp leven bij ervaring ken. Weet niet of dit doorgaat misschien nemen ze een ander of nemen ze toch gevangen artsen voor dat werk. Heel Haarlem is woedend over deze schanddaad waaruit de angst en de zenuwachtigheid van de D. blijkt. Ze hebben nu Stalingrad verloren. De aanslagen volgen elkaar nu snel op en de represailles ook. Op 2 feb een aanslag op de (NSB) proc. gen. D.J. Feitsma te Amsterdam. Waarbij zijn zoon ernstig getroffen werd.²¹

Die nacht in A'dam slaap ik met mijn gastheer die ook zeer kwetsbaar is in een verder leeg huis van een familielid. Op 3 feb moest ik wachtlopen, als reservist. Zat eerst 3 uur op het politiebureau waar ik benen van de agenten moest inspecteren en toen één uur wachtdienst langs Raam-, en Gasthuissingel, ik deed dat per fiets hetgeen echter, naar de hoofdinspecteur die later verscheen, streng verboden was.

's Nachts slaap ik nu uit huis daar de straten voor mij gezien door de stand van zaken in de medische wereld gevaarlijk zijn.

6 februari 1943

Vandaag grote razzia dag door het gevangennemen van honderden studenten in Utrecht, Amsterdam en Delft. Met mitrailleurs werden in Delft de gebouwen van de universiteit omsingeld, in Utrecht werden een paar

honderd (hands up) in de kraag gepakt en Amsterdam 80 weggehaald van het Anatomisch Laboratorium. Men zegt dat dit naar aanleiding van een aanslag is op Schelfhout de NSB-leider van het Nederlandse Leger en Militair raadgever van Mussert. Uit alle aanslagen blijkt de onverzettelijkheid van de bevolking, uit de represailles de angst van de Duitsers en de NSB. Er kunnen nog ergere dingen gebeuren! In tussen in Rusland gaat het best. Roskow wordt nu omsingeld. Jammer dat de geallieerden in Tunis nog niet toeslaan. De haat tegen Duitsers en NSB is enorm! We leven onder een felle en gemene terreur. Hoe zal men dit gedrag van de Duitsers ooit vergeten, hoe zal men vergeten het verraad en de ontelbare verraderijen van de NSB waardoor talloze Nederlanders gevangenschap of dood vonden? Ik kan niet zonder afschuw om Duitsers heen lopen, wat een ellende heeft dit volk over ons volk gebracht. Hoe onverantwoordelijk v d rectoren magnifici om de burgers aan te sporen lering te kunnen naar de trouw. De rector van Utrechtse universiteit had notabene een circulaire gestuurd aan alle studenten waarin hen bevolen wordt geen gehoor te geven aan de onrust verwekkende beweringen van onverantwoordelijke zijde. Ik heb hem anoniem een brief gestuurd, van een vader van een student, het zou dwaasheid geweest zijn deze brief te tekenen.

Piet is gelukkig thuis en gaat natuurlijk niet terug naar Utrecht. Ook hij slaapt uit huis in feite niet terug. Hij gaat zondig onderwater. Hij is uiterst laconiek, gezond en sterk en heeft dus goede kansen. Net hoor ik dat het aantal gevangengenomen studenten in A'dam 250 is en dat ze naar Vught gebracht zijn. Gisteren hoorde ik van een politieagent dat een grüne polizei man zich erom beroemd had ook hij 3 van de 10 gijzelaars voor zijn rekening had genomen. Ze waren aan palen gebonden en toen doodgeschoten. De verachting voor de Duitsers is groot! Wraakzuchtig en machteloze woede hoort en voelt men overall. Maar gelukkig gaat het in Rusland goed. De Russen zijn nu al op 10 km van Rovtrock aan de Don. De toestand van de Duitsers lijkt hopeloos, maar hoelang nog? Kwam er nu maar een algemene staking! Maar de flinke lui die dat moeten organiseren zijn dood of gevangen. Intussen gaat de praktijk gewoon door. Er is niet veel gezeur en gelukkig

Afb 16 ²²

17. Johannes Theodorus Lebbe 1878-1943. Tuinman- lid verzet. Oorlogsgravenstichting

18. Simon Warmenhoven 1904-1943 . Los arbeider- lid verzet. Oorlogsgravenstichting

19. Pieter Weij 1903-1943 . Los arbeider- lid verzet. Oorlogsgravenstichting

20. Roelof Gerard Strengholt 1906-1943 . Kantoorbediende- lid verzet. Oorlogsgravenstichting

21. Aanslag pleger Rudi Bloemgarten, geboren 7 mei 1920 overleden 1 juli 1943. Joods student geneeskunde. UVA. Nederlandse verzetstrijder, met Gerrit Jan van Veen ook aanslagpleger Amsterdamse Bevolkingsregister. (Wikipedia)

22. NHA nr. 1100/32065, (anoniem)

een zachte winter! Op alle sraathoeken ziet men wachtlopers.

Die mogen niet roken, praten, geen paraplu hebben en geen versnaperingen krijgen. Wie toch wat aanbiedt wordt opgesloten. Enige mensen die aan de Russische gevangenen wat brood gaven, werden ook meegenomen. Merkwaardig hoe men toch aan gevaren en onrust went en gewoon overleven kan. Nu is Amersfoort een goede leerschool geweest. Het eten is wel voldoende wanneer het wordt aangevuld met clandestien gehandeld eten. Heel Holland is actief of passief bezig op de zwarte handel. Helaas is er niet veel te roken! Een of twee doosjes sigaretten per week en daar ben je gauw doorheen! Men kan niet zeggen dat de kinderen erg gedrukt zijn door deze abnormale tijd. Zelden wordt men geconsulteerd voor nerveuze afwijkingen van kinderen, slapeloosheid enz. Ook bij volwassenen komen niet overmatig veel nerveuze afwijkingen, angstaanvallen etc. voor. In tijden van werkelijke zorg en spanning houden neurasthenen en psychostenen zich klaarblijkelijk relatief goed.

7 februari 1943

Vandaag weer een enorm volle dag. Vanavond herhaalde waarschuwingen dat de Duitsers met overvalwagens studenten uit hun huizen halen! Ook zijn studenten uit een trein gehaald die men liet stoppen. De jonge student is weggekropen bij de machinist en ontsnapt. Gerard van Veen is er ook bij. Verder Erik Ras die gepakt werd terwijl hij juist examen deed. Vele studenten gaan nu onderwater. Piet blijft erg laconiek over het geval. Ook ik zelf werd gewaarschuwd. Men schijnt weer artsen te gaan arresteren met huiszoeking. De krankzinnigen uit de gestichten zullen worden weggevoerd en natuurlijk gedood. D. is als een gevaarlijk beest dat krabt en bijt en klauwt. Maar in Rusland gaat het goed Azof is genomen; de Russen schieten mooi op in de Oekraïne. Als het tweede front nu maar kwam dan zouden de Duitsers misschien worden afgeleid van hun wandaden tegen jonge studenten, krankzinnigen en Joden, de lafaards! Wat een roes! Gelukkig dat er artsenwereld zich goed houdt. Wat zal de dag van morgen weer brengen?

8 februari 1943

Vanmorgen voor een vals identiteitsbewijs voor Piet gezorgd, voor als hij onderwater is. Dit zal zowat over een week klaar zijn. Naam, adres, beroep zijn vals. Portret en leeftijd goed. Er gaan tussentijds geruchten dat vannacht studenten uit de huizen gehaald zullen worden. Vanmorgen ben ik naar een politievriend gegaan die aan een mij bekend rechercheur gevraagd heeft even bij mij te komen vanavond. Deze is vanavond gekomen en heeft enige hints gegeven over het onderwater gaan en het verstoppert van papieren. Verder heeft hij beloofd mij te zullen waarschuwen als er weer bijzonderheden dreigden. Dit deed hij al eens eerder. Vanavond om 10 uur moesten motorbrigades aantreden en dat er de hele nacht gewerkt moest worden. Later maatregelen genomen voor Piet. Vanavond Tine Wamsteker bezocht en met haar besproken wat ze haar man kon zenden. Verder mevr. Van Veen en mw Klein Schiphorst opgezocht wier zoons gevangen zitten, een als student en een als gijzelaar. Heel Holland begint nu op een concentratiekamp te gelijken. Vanmiddag een druk

spreekuur, 20 patiënten. Door al die deining word je wel wat van de praktijk afgeleid.

9 februari 1943

Vanmorgen in de vroege voor 6 uur zijn er een Nederlandse rechercheur en een agent geweest om Pim te halen. De rechercheur is het gehele huis door geweest, kwam ook op Noekes slaapkamer die wakker werd door het licht van de elektrische zaklantaarn, Och, zei Noek later, ze zagen mij met mijn krulspelden in het haar toch niet voor een jongen aan. Ook bij Oom Bob Peereboom die als gijzelaar pas ontslagen zijnde, voor de veiligheid bij ons sliep, is de politie binnen geweest. De politie was geschokt man. 't Is treurig dat, hoelang onze agenten zich voor dit slavenhalers werk lenen. Piet is hier nog schuil gebleven en vandaag naar een adres gegaan waar hij voor langere tijd onder water kan blijven. Hij blijft erg laconiek en heeft de hele dag gelezen. Hier en daar is formeel klopjacht gehouden over daken en door tuinen. Een listige student van de VU is in de lift gaan zitten en heeft deze halverwege doen stoppen. Vanavond zijn Ben (Dr. Ledeboer) en ik naar de hoofdresearcher van de recherche den heer Woud geweest en hebben hem gezegd hoe het publiek en wijzelf over de gedragingen van de politie denken en de onuitwisbare smaad op de eer van het corps dat juist de laatste tijd zo goed gezind was. In Rusland gaat het goed, Koersk is gevallen. Wanneer beginnen de Amerikanen in Tunis? Vanavond werd ik door de politie opgebeld met de vraag of ik een steekwond behandeld had. Wat niet het geval is. Er is dus weer wat gebeurd. Nieuwe represailles?

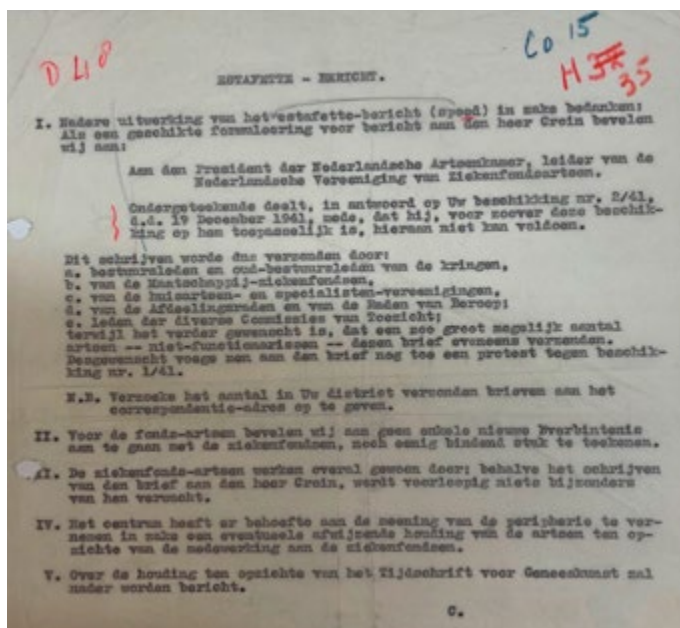
10 februari 1943

Vandaag weer een spannende dag. De situatie wordt steeds nijpender. Van een van de ministers van Mussert vernomen secretaris generaal Reydon (volksvoorlichting en kunsten) dat men ook meisjes gaat halen. Noek slaapt nu maar buitenhuis, bij de burens. Piet bezocht ik vanmorgen op zijn onderwater adres. Hij was aan de studie gegaan en zat gezellig in de kamer bij de familie. Nu slaapt Nan alleen in ons huis, Noek bij de burens. Piet onderwater. Ank in het Gasthuis en ik zelf in Bloemendaal. Vanavond hierheen rijdend op de motor moest ik een heel eind omrijden om de Duitse wacht te vermijden, krankzinnige tijd toch! Vanmorgen 2x luchtalarm maar geen vliegtuigen. 't Is pikdonker buiten en het regent. Op alle hoeken zie je schimmen van wachtlopers, brave Haarlemse burgers die 4 uur in de kou ijsberen. Vanmiddag bij Wim de Groot geweest secretaris van de A'damse Senaat en ik heb hem mijn mening gezegd over de slappe houding van de A'damse Hoogleraren. Deze "werltofremder" heeren zijn zo naïef dat ze nog geloof slaan aan de belofte van de Duitsers ook onderschatten ze de invloed die hun houding heeft en zou kunnen hebben op het Nederlandsche volk. Ze zitten in de tour d'invocie en hebben te weinig voeling met het Nederlandsche volk. De houding van dat volk is wel erg slap tegenwoordig! In Rusland gaat het goed, het is te hopen dat het tweede front snel komt want de toestand wordt onhoudbaar!

11 februari 1943

De spanning blijft groot. Het publiek is geladen over de kinderroof en over de medewerking van de politie daarbij.

Men is algemeen enthousiast over de aanslagen op Seyffardt en Reydon ook is in A'dam het gebouwen van de arbeidsbeurs verbrand door lui die de bewakers gekneveld hebben. Men verwacht represailles op de gijzelaars en toch is men enthousiast erover dat althans een aantal van de verraderlijke schurken hun verdiende loon hebben. Het Nederl. volk wordt nooit zo hard als Hitler voor zijn volk al jaren geprekeet heeft. Op Piets kamer Utrecht is op 1 feb ook huiszoeking gedaan. Een andere jongen, die zich onder het bed verstopt had werd ontdekt doch ze zeiden, jou moeten we niet hebben. Een oude dame van 83 jaar aan wie een Duitser naar de weg gevraagd had, had geantwoord: "I only speak English!" Vanmorgen een kleine bestuursvergadering gehad waar het estafette bericht besproken werd en goed gekeurd. De stemming onder de artsen is goed voor de komende Ziekenfonds boycot.

Afb 17 23

Churchill heeft in zijn rede voor het Lagerhuis gezegd dat van de 3.000.000 soldaten die werden getransporteerd maar 1300 zijn omgekomen. Een prachtig succes. De Russen zitten vlak bij Charkov. Ik had niet gedacht dat ik de Duitsers zoo zou haten. Soms heb ik zin om met mijn auto in te rijden op een marcherende afdeling. Dat is de oorlogpsychose!

Het is hetzelfde gevoel dat wat ik in Amersfoort had wanneer ik zag hoe een stelletje Duitse schurken onder bescherming van de mitrailleurs honderden Nederlanders beledigden en mishandelden.

Wat zal het lot van Duitsland zijn na de oorlog?

13 februari 1943

Daar de stemming optimistisch is ten opzichte van de internationale toestand beginnen de zwarte handelprijzen iets meer te dalen

- 1 pond koffie f 60,-
- 1 pond thee f 75,-
- 1 sigaar f 0,75-1,25

- 1 mud antraciet f 20,-
- 1 pond boter f 16,-
- 1 pond kaas f 5,50
- 1 pond rundvet f 20,-
- 1 pond jam f 2,-
- 1 pond suiker f 3,75
- 1 pond havermout f 4,-
- 1 pond bruine bonen f 1,75
- 1 Puch motorfiets f 900,-
- 1 fietsbanden set f 90,-
- 1 ei f 0,65.

De toestand is gespannen. Men verwacht dezer dagen weer nachtelijke razzia's op studenten en reserveofficieren. Vele jongelui slapen buitenshuis, gaan niet naar school, lopen niet op straat. Er gaat een hardnekkig gerucht dat in Utrecht gevochten is tussen de studenten en de SS waarbij ± 15 doden. Bij de jacht op de studenten enige snedige voorvallen: Een student leende een pas met een ster van een Jood, een student redde zich door tussen de hoogleraren te gaan staan, een student klom op het dak, een student ging met het dienstmeisje op de wc en dit meisje riep "ja" toen er op de deur werd geklopt.

Piet is nu bij een rechercheur in huis, waar hij dankzij mij zeer veilig zit totdat deze riskante dagen voorbij zijn. Hij is daar onder de naam van Kees Trappenburg een rol waar hij nog aan wennen moet. In Utrecht is op 1 feb. de recherche in zijn kosthuis gekomen een half uur nadat zij hier in Haarlem aan de Koninginneweg weg ons huis doorzocht hadden en hem niet gevonden hadden. Klaarblijkelijk is van Haarlem naar Utrecht getelefoneerd want in Utrecht zei de recherche dat ze al in Haarlem geweest waren. Heel grondig is in Utrecht gezocht heb ik van juffrouw Faber gehoord. Op zolder, in de kelder, op wc's, in luchtkokers enz. Een theologie student die onder een bed, achter een zware ijzeren kist was weggekropen werd schielijk ontdekt. Ze wilden dezen meenemen maar na een telefoontje naar het politiebureau zeiden ze dat ze hem niet mee moesten nemen want ze zochten P. Roorda. In zijn kamer wel papieren die op tafel lagen nagezien maar niet het bureau doorzocht. Die ijver van de politie is wel erg bedenkelijk. Het wordt tijd dat alle ambtenaren die aldus medewerken aan deze schandelijke kinderroof een scherpe afkeuring ondervinden. Het is landverraderlijk werk. Al deze onrust is voor de praktijk niet gunstig. Ik heb er niet mijn hele hoofd bij. Vanavond hebben we het huis gesloten. Nan en ik slapen in Bloemendaal. Piet bij de rechercheur, Ank in haar verpleegsters huis en Noek bij de burens.

De ouders van kleine kinderen hebben niet de zorg over hun kinderen zoals wij. Mijn oude motorfiets, de Eysink, is nu gerepareerd. Ik heb nu 1 auto en 2 motorfietsen, geen van allen aangegeven!

In Rusland gaat het best ze wachten op het 2e front. Vandaag vlogen 23 Engelse vliegtuigen over de stad er werd hard op geschoten! Ik hoor het schieten graag. Duitse bezetting is een beklemmende zaak! Morgen naar Amsterdam! Vanavond lezen we over het Beleg van Haarlem. Dat was een beroerde tijd maar deze tijd mag er ook zijn en de Duitsers doen in wreedheid niet onder bij de Spanjaarden.

23. NA nr.toegang 2.19.053.02

16 februari 1943

De laatste dagen zijn rustig verlopen. De kinderen gaan geleidelijk weer naar school. De jongens wagen zich weer op straat. Piet, met zijn 2 huiszoekingen moet nog maar erg voorzichtig zijn. Hij is vandaag weer uit het huis van de rechercheur naar zijn vorig kosthuis teruggekeerd, tegen 7 uur. In de schemer.

Charkov is gevallen, het gaat nu hard. Een Haarlemmer die bij de Bakenessengracht moest posten zei tegen een controleur die hem vroeg of er iets bijzonders was geweest: "Er was zonet een Engelse duikboot in de gracht maar die is nu weer weg". Waarop de (NSB) controleur hem aanbracht en hij moest voor zijn grapje boeten met enige uren extra wachtlopen. Gisteren werd ik bij een NSB-familie geroepen. Tot mijn verbazing want ik dacht dat ze allang een andere dokter gekozen hadden. Ik vond het een vervelend karwei. Je voelt je in een scheve verhouding als je die verraders des onzes moet behandelen. Het is haast niet voor te stellen dat wanneer de omstandigheden weer normaal zijn we ook bevrijd zullen zijn van die ontzagelijke druk van oorlog en bezetting, dat we weer openlijk onze meening zullen kunnen zeggen, niet meer omgeven zijn door verraders en gevaren. Dat er weer ruim goede sigaretten en sigaren te krijgen zullen zijn. Dat de stad en wegen weer verlicht zullen zijn 's avonds, dat er weer over andere dingen gepraat zal worden dan over oorlog en bommen dat we geen Duitsers meer in de stad zullen zien marcheren en er ook geen vliegtuigeronk en zoeklichten en luchtalarm meer zullen zijn! Toch komt dit alles eens! Maar ook zal nog komen de moeilijkheden van het communisme en de periode van herstel. Als ik kiezen moest zou ik het Communisme verkiezen boven het Nationaal Socialisme maar die keuze zal waarschijnlijk niet gesteld worden.

18 februari 1943

De laatste dagen niet veel bijzonders gebeurt, het lijkt een stilte voor de storm. Gisteren heeft Göbbels in het Sportpalast zijn rede gehouden, die met veel pathos en lawaai het Duitse volk oproept tot de totale oorlog. Uit de bezette gebieden zullen alle beschikbare krachten worden gehaald, "geen compromis", oorlog nu op zijn hoogtepunt, Europa verkeert in doodsgevaar, het gevaar is reusachtig, thans is het ogenblik gekomen om de glacéhandschoen uit te trekken en de vuist te bandageren. Het oorlogspotentieel van de bezette gebieden moet geheel worden uitgeput enz. Er gaan geruchten dat Hitler dood is maar dat zal wel niet waar zijn. Vandaag weer in mijn clandestien getto geweest, Joodse vrouw met neuralgie, Vandaag hoorde ik dat er weer een arts gevangengenomen is. De medische wereld geeft een goed voorbeeld.

De rechtelijke macht schiet zeer te kort bij voorbeeld de president van de rechtbank, Strick van Linschoten, die zijn personeel opgeeft voor Duitsland.

De mensen in Vught schijnen het slecht te hebben. De gewone Häftelingen vooral de gijzelaars hebben het beter. Een deel van de mensen uit het concentratiekamp in Amersfoort zijn naar Vught overgebracht. (Ik ben van 20 maart tot 8 augustus 1942 in 't kamp te Amersfoort geweest als politieke gevangene. Daarvoor zat ik eerst

van 8 december tot 12 januari in een cel bij de politie en van 12 januari tot 20 maart in de gevangenis aan de Papentorenvest. Over deze tijd zal ik nog wel elders uitvoerig verslaggeven. Ik kan me precies voorstellen hoe de lui in Vught het hebben, hoe ze daar worden verwaarloosd en vernederd en mishandeld.

Gisteravond was Bob Peereboom bij ons, wel gezellig. We hebben voorgelezen uit het boek van Jan Romein over het communisme, wel een eenzijdig boek. We hebben als vanouds geredeneerd en gelachen.²⁴

Afb 18 ²⁵

Bob is door het gijzelaarschap in St Michielsgestel beslist opgeknapt, veel rustiger en harmonischer geworden. Men ziet witgeschilderde auto's en motoren door de stad rijden, die naar het oosten gaan ook de motorrijders hebben witgeschilderde helmen. Vandaag viel het me weer op hoe veel kleine mannen er zijn onder de Duitse soldaten en mariniers. Ze maken lang niet meer zo'n krijgshaftige indruk als de eerste Duitse troepen die hier binnentrokken in mei 1940. Dat waren de stoottroepen, prachtige kerels die onbeschrijfelijk en stram op de auto's zaten en onbewogen in de verte staarden, naar verre slagvelden! Zoo moeten de Romeinse legionairs geweest zijn op hun eindeloze marsen door Europa. Dat waren de stoottroepen. Die zijn nu wel dood, een prachtig mensenslag opgeofferd door de waan van Hitler. Wat nu door de stad marcheert zijn troepen van een veel minder gehalte. De mariniers kunnen ook de vergelijking niet doorstaan met de Engelse mariniers die in 1914 in Groningen waren geïnterneerd.

21 februari 1943

Vandaag is in alle kerken een zeer krachtig schrijven van de synode en de bisschoppen voorgelezen protesterend tegen de wandaden van de Duitsers speciaal het wegvoeren van jongens naar Duitsland met een verbod aan deze dingen mee te werken. Dit zal ongetwijfeld grote indruk maken op het Nederlandse volk, naar ik hoop vooral op de ambtenaren! Negen punten worden genoemd:

1. Toenemende rechteloosheid
2. Het tot de dood vervolgen van Joden
3. Het opdringen van antichristelijke beschouwingen.
4. Verplichte arbeidsdienst
5. Aantasten vrijheid en onderwijs
6. Gedwongen tewerkstelling van arbeiders in D.
7. Het ter dood brengen van gijzelaars

24. Jan Marius Romein 30 oktober 1893- 16 juli 1962. Nederlandse historicus, hoogleraar UvA.

25. NH nr. 1100/30667, Witgeschilderde auto voor oorlog in Rusland (Kroon)

8. Opsluiten van velen o.a. dominees en priesters in concentratie kampen waarbij velen "het offer van hun leven" moesten brengen
9. Het opjagen en grijpen en wegvoeren van duizenden jonge mannen.

Gisteren weer een rel in de stad geweest. Op de markt zijn honderden mensen in het stadhuis gedreven en gefouilleerd naar wapens en persoonsbewijzen. Voor Piet kan ik nu ook een plaats krijgen in een boerderij op Halfweg, hij zit nu nog tevreden in zijn tegenwoordig kosthuis. De wachtlopers hebben het erg koud 's nachts. Ze mogen op wacht niet eten, roken, praten en moeten wachten tot de aflossing komt die soms uitblijft. Ze moeten in Bloemendaal, 12 dagen, 4 uur per dag wachtlopen, het is een zielig gezicht, ze 's avonds in de mist en de kou te zien staan en ijsberen. Men wacht nu enigszins gespannen op de gevolgen van de nieuwe maatregelen voor de totalitaire oorlog. Sluiting van de zaken, wegnemen van de werkrachten enz. De actie en houding van de artsen wordt regelmatig als voorbeeld gesteld voor andere groepen. In een onlangs doorgegeven oproep "Volk in 't gevaar!" Wordt het Nederlandse volk opgewekt tot aaneensluiting en verzet. De laatste paar weken is het rustig in de lucht geen vliegtuigen, geen luchtalarm. Alleen soms overdag een kortdurend luchtalarm waarvan men zich meestal niets aantrekt. Van de wachtlopers in Bloemendaal zijn 21 gestraft met 8 uur extra staan (7 uur 's avonds tot 3 uur 's nachts). De grüne politie patrouilleren, ongere kerels fietsen met grote geweren op de weg en door de straten. Wat worden de Duitsers gehaat! Daar zullen we ons later geen voorstelling van kunnen maken. De Russen naderen de Dnjepr, schieten prachtig op in de Oekraïne. Met de Amerikanen gaat het nog maar niet best in Tunis. Ze schijnen leergeld te moeten betalen. Vandaag kans gehad een rechter aan te sporen tot verzet en organisatie. Het gehele leven staat in de ban van de oorlog en bezetting maar algemeen twijfelt men niet aan de goede afloop, al zal het nog wel enige maanden duren, vanavond was Ben Ledebouwer bij me, we steunen thans in het verzet en werken voortreffelijk samen.

In september 1942 zijn 12.300 arbeiders naar Duitsland gezonden.

In oktober 1942 25.500 en in november 16.200! Tot 30 nov 1942 zijn 77.000 bouwvakarbeiders naar Duitsland, naar Frankrijk en België 34.000. Men zegt ook dat ze nu Nederlandse arbeiders naar Marseille zenden voor sloopwerk! Laten we hopen dat ze collectief weigeren. Terwijl ik schrijf klinkt de stem van de Engelsen Radio omroep door de kamer "Here is the B.B.C., home and forces calling". Door gebrek aan vet en vitamines en door de spanning worden veel mensen vermoeid. De mensen gebruiken krachtiger woorden dan vroeger. Een oudere dame die rottijd of rotmof zegt is geen zeldzaamheid.

27 februari 1943

De toestand wordt steeds onaangenaam en meer

gespannen, herhaaldelijk zijn razzia's gehouden o.a. op de Grote Markt en op het station. Er wordt dan naar wapens en verboden drukwerk gezocht, identiteitsbewijzen worden ingehouden die men later moet terughalen. Reserveofficieren beneden de 30 jaar schijnen te worden weggezonden in krijgsgevangenschap. In Tsjecho-Slowakije zijn de maatregelen voor de totale oorlog al afgekondigd, eerdaags zal dat ongetwijfeld ook hier te geschieden. De grootste zorg is natuurlijk over de jongens. Het zal moeilijk worden als zij die onderwater zijn op straffe van dood enzovoort gesommeerd worden zich te melden of al zij zich verborgen houden gestraft worden. De verachting en haat ten opzichte van de Duitsers neemt met de dag toe, men weet geen woorden meer om het uit te drukken.

In Vrij Nederland stond een mooi gedicht van, Jan Campert, een van de 18 die onlangs gefusilleerd zijn, gemaakt op de dag zijn terechtstelling. Ik heb het gedicht eergisteren op de visite ter gelegenheid van Nan's verjaardag voorgelezen en ook een zeer goede "oproep tot verzet!"²⁶

Wanneer zal de toestand zoo wanhopig worden dat een krachtig verzet, eventueel een algemene staking uitbreekt? Piet was voor Nan's verjaardag een paar dagen thuisgekomen vanuit zijn "onderwater". Maar sliep toch 's avonds niet thuis. De toestand is zo onwonderlijk dat ik bijvoorbeeld een paar nachten geleden om 5 uur uit mijn bed ben gekomen en naar de huiskamer ben gegaan om een nummer van Vrij Nederland dat in de huiskamer op tafel lag weg te stoppen tussen het linnen in de linnenkast. Dit lijkt overdreven maar niet anders dan verstandig daar men altijd gevaar loopt van huiszoekingen. Ik heb de rechercheur bezocht die laatst 3 nachten bij ons geweest is om Piet te halen. Deze leek me heel goed betrouwbaar. Hij vond het zelf ook een ellendige opdracht en zou naar hij zei Piet niet hebben meegenomen als hij hem gevonden had. Gisteravond was er veel deining in de lucht, luchtalarm, afweergeschut. Mitrailleur geschut enz.

Als ze zusters uit de ziekenhuizen gaan weghalen zullen deze waarschijnlijk gesloten worden. Dit zal in de volgende paar weken worden geregeld. Ik slaap nu weer thuis voorlopig maar laat dit dagboek in Bloemendaal voor de voorzichtigheid. Misschien komt morgen Aggeus om over Piet te spreken. Hij zal misschien een plaatsje voor hem zoeken op een schip, als schippersknecht. Piet zou dan zijn domicilie in Kinderdijk nemen.²⁷

De Engelse radio zegt net dat de Duitsers in Tunis weer worden teruggeworpen. Men verwacht niet dat de oorlog deze zomer al uit zal zijn, eerder de volgende wintermaanden wanneer de Duitsers in een 3e winter campagne dan definitief verslagen kunnen worden.

3 maart 1943

Piet is nu in Krimpen aan de Lek als sloepenbouwer op een kleine werf, door bemiddeling van Aggeus. Ik ben zelf zondag en maandag l.l. naar Kinderdijk geweest het is vlot voor mekaar gekomen. Speciaal met het evacuatie bewijs heb ik geluk gehad. Er stond op het papier dat ik van de

26. 21 februari 1943 verscheen het gedicht in Vrij Nederland. Het gedicht is geschreven naar aanleiding van de executie van achttien verzetsstrijders die op 13 maart 1941 plaatsvond op de Waaldorpersvlakte—Jan Campert geboren in 1902 werd op 21 juli 1942 gearresteerd bij een poging de 21-jarige Jood Frans van Raalte de grens over te smokkelen. Campert zat enige tijd gevangen in Breda, in kamp Haaren en in het PDA. Uiteindelijk kwam hij via concentratiekamp Buchenwald in november 1942 in het Duitse concentratiekamp Neuengamme terecht. Op 12 januari 1943 overleed hij aan een borstvliesontsteking.

27. Aggeus Rørdal is broer van Jan Roorda (30-11-1886 tot 24-07-1958)

Afb 19 ²⁸

burgermeester van Krimpen gehaald had dat deze niet persoonlijk konden worden afgehaald. Ik heb toen gedacht: Er zullen dus wel geen mensen zelf om komen en heb dus als uitzondering kans op en bewijs en waarachtig het is gelukt hetgeen een week oponthoud voorkwam. Men moet dus, dat leert men hieruit, alle kansen nemen, ook de kleine kansen! De mensen bij wie Piet gaat werken lijken erg aardig en ook zijn kosthuis aan het water gelegen lijkt erg geschikt. Na 3 weken in huis gezeten te hebben vond hij het fijn om weer buiten te komen en het sloepenbouwen trekt hem zeer aan. In tussen hoop ik dat hij na zijn werk de medische studie weer voortzet. Hij is het wel van plan! Nu er hier in Haarlem weer razzia's dreigen vind ik het maar erg rustig dat hij in dat rustige dorp zit. De enige hinderpaal die nog genomen moet worden is het arbeidsbureau. Als dit er in de toekomst dat hij daar bij die baas aan het werk komt is hij goed geborgen, Er gaan anders wat jongens naar Duitsland. Voor de meisjes is er nu ook weer sprake van.

Vandaag kwam de eerste oproep los om voor de Ärztekammer te komen onder straffe van f 1000,- boete. Maar de artsen gaan niet! De rechtelijke macht wordt nu ook wakker. Het gerechtshof in Leeuwarden heeft een prachtig waardig en moedig gemotiveerd vonnis uitgesproken waarin sterk wordt veroordeeld dat Hollandse gevangenen niet naar de gevangenis in Ommen worden overgebracht en daar mishandeld enz. Derhalve wordt de straf zo lang uitgemeten dat er na aftrek van het preventief niets overblijft en men dus niet naar Ommen gaat. Alle ouders zitten in angst over hun zoons. Er is bijna geen familie die niet min of meer getroffen of bedreigd wordt. 't Is net een vloed die steeds hoger stijgt en ten slotte alles en iedereen bereikt. Voor studie is geen belangstelling meer de medici doen ook niet met zoveel animo hun werk als anders. Gelukkig gaat het oosten nog goed maar niet zo vlug meer. Het wachtlopen wordt in Haarlem nog verzwaard. Op sadistische wijze worden kleine zo genaamde overtredingen gestraft bijvoorbeeld steeds om een tafel lopen tot een man er gek van werd. Terwijl ik hier in Bloemendaal zat te schrijven ging de telefoon Nan belt op van huis. De politie is net geweest voor me te halen! Een bof dat ik weg was, bijtijds gewaarschuwd. Drie huisartsen zijn al weggehaald. De agent die mij kwam halen Willemsen een vriend uit de Smedestraat zei dat alle dokters gehaald werden voor Duitsers. Ik heb onze waarschuwing brief in werking gezet. Als die goed functioneert moeten alle collegae nu gewaarschuwd zijn. Ook heb ik Amsterdam gewaarschuwd. De waarschuwing moet door het hele land zo gauw mogelijk.

Ik blijf hier in dit huis niet lang en ga gauw naar een ander adres waar het nog veiliger is. Fijn dat Piet veilig ver weg is! 't Gaat erom spannen! Ik zal trachten uit hun handen te blijven!

5 maart 1943

Vanmorgen om 7 uur opgestaan en met de grootste voorzichtigheid (60 km/u) naar het station. Ruzie en passant met de rijwielbewaarder die geen motoren wilde stallen. Heb hem in haast in drift voor idioot uitgemaakt toen maar naar de trein gehold, met een aantal gezellige forenzen die veel goede sigaren rookten en grapjes vertelden en elkaar vermaakten met een oude krant waar er aangekondigd was het akkoord van München en dat de New Yorkse beurs zo rustig was. Goed doorvoede werkgevers waren het, waar men de soort van tijd niet aanzag. Intussen in Kinkel gelezen, geschiedenis van de psychologie en de waarheid beseft dat men eigenlijk mensen als kinderen en kinderen als mensen moet beschouwen. In Rotterdam, Piet gevonden bij het station. Hij had een pleister op zijn neus hetgeen zijn werkmans aanschijn accentueert. Zeer tevreden over baas, werk en kosthuis. Samen naar de arbeidsbeurs om een arbeidsvergunning te bemachtigen. Een plan opgemaakt tezamen met de Directeur van het Arbeidsbureau te Haarlem slaagde schitterend. Door de behulpzaamheid van de portier en een beambte ben ik wonder wel bij de heer D. terechtgekomen die ons naar de heer Barendrecht van de metaalbedrijven bracht, ons plan werd nauwelijks doorzien maar hiervan gaven ze slechts blijk door een tactvol glimlachje. We zaten vol spanning toe te zien hoe al gauw het belangrijke papier beschreven en bestempeld werd en vertrokken na dankzegging zeer enthousiast na de belofte aan ons, dat over een paar dagen de werkgever de vergunning zou ontvangen. Keuring en registratie mochten we laten lopen! Enthousiast naar buiten naar een café. Koffiegedronken bij gebrek aan iets meer feestelijks, naar huis getelefoneerd gezellig nog wat gepraat en toen naar de trein. Op het station uit vreugde mijzelf getrakteerd op een chinees boek, de loszinnige mandarijn wel wat te wuft naar me bleek om in de huiskamer te leggen, toch aardig en interessant. In de coupé zaten 3 moffen, waarvan één van de meest anti pathische soort, een vette, rooie vent, met doorlopen ogen en grote zware sigaren. Een echte profiteerder. Ik had hem van alles kunnen aandoen maar beperkte me tot een fixeren waardoor hij zeer stil en verlegen werd en ongetwijfeld de Hollanders inwendig vervloekte. Laf onbezorgd tuig! 't Alarm van eergisteravond is in zoverre meegevallen dat van de 28 opgepakte artsen, 24 werden vrijgelaten met de waarschuwing dat ze niet meer

lichtvaardig allerlei aan de wachtlopers mogen geven. De 4 Heemsteders zijn opgesloten aan de Weteringschans. Ben kwam ons enthousiast vertellen onder het spreekuur dat de niet opgepakte Heemstedse doktoren nu ook geen praktijk doen behalve spoedgevallen en alle andere patiënten naar het raadhuis te verwijzen. Een interessante situatie.

De schoolartsen de gemeenteartsen behoren tot de slachtoffers. Vanavond veel luchtalarm en veel schieten. Japans konvooi 15.000 man zijn vernietigd door Amerikaanse bommenwerpers.

12 maart 1943

De laatste week hier in Haarlem weinig bijzonders gebeurt. Mooi stralend maar wat koud weer. De wachtlopers moeten nu vele dagen achtereen 20 uur 4 uur lopen. Een misselijke en afmattende plagerij. Ik heb vandaag een brief aan de burgermeester ontworpen door alle artsen van Haarlem, Heemstede en Bloemendaal ondertekend waarom op medische gronden verzocht wordt deze straf te verlichten. Het bestuur ging daarmee van harte akkoord. Vanavond een samenkomst gehouden om verzet in het Gasthuis te organiseren. In Heemstede hebben de artsen die niet gearresteerd waren een gedeeltelijke staking gehouden. Ze behandelen alleen de ernstige en spoedgevallen en verwezen verder alle andere patiënten naar het raadhuis. Hier rammelden de gehele dag de telefoontjes van patiënten die medische hulp verzoeken. De burgerij werkte prachtig mee. De 4 gearresteerde artsen zijn eergisteren vrijgelaten en aan het werk gegaan. Ook hebben we nog een protestbrief aan de burgemeester geschreven. De houding van de Heemstedse artsen is een prachtig voorbeeld voor de rest van de artsenwereld. Het verzet groeit steeds in het hele land. Er wordt 's avonds veel gevlogen door de Engelsen deze weken, die München en Neurenberg bombarderen. Wat een kunstschaten en onvervangbaar historische monumenten worden toch in deze krankzinnige oorlog verwoest. Het is drukkend om steeds in een sfeer van haat en vergelding te leven. Het oog om oog, tand om tand is de algemene opvatting. Als een aanslag op een NSB'er gepleegd wordt juicht ieder. Vriendelijke oude dames spreken hun teleurstelling uit wanneer hij niet dood is! In het politierapport schijnt gestaan te hebben. De kogel heeft te hoog getroffen. De aanslagen schijnen op "Hollandische" burgers vanaf de fiets te worden gepleegd. Nederkoorn is commandant der WA te Haarlem, een grote schurk die ook in de commissie zat die de 100 Haarlemse gijzelaars en de 10 geëxecuteerden heeft aangewezen waaronder de arme kleine mr. Drilsma. Vanmorgen iets grappigs gezien, een Romeo en Julia scène gespeeld door 2 kleine witte fox-terriers, de een op een balkon de ander in de straat een zeer grappig toneeltje dat me de gehele dag zo nu en dan een inwendig pleziertje bezorgd heeft. Ook Dago was zeer nerveus over het voorjaar. Vannacht een uur wakker gelegen denkend over alle narigheid van deze tijd. We zijn over Piet wel bezorgd hoewel hij daar in Krimpen voorlopig goed zit en enthousiast aan het werk is ook met zijn medische studie. Morgen komt hij thuis. Vanavond stond de nieuwe verordening voor de universiteiten in de krant. Waar onder andere staat dat degene die doorstuderen willen, een "logarbeits verklaring" moeten afleggen. Bovendien worden de Delftse studenten niet vrijgelaten uit Vught. Het zou

een schande zijn indien onder deze omstandigheden de universiteiten weer openen en toch zal het waarschijnlijk wel gebeuren. De hoogleraren en de rechterlijke macht maken over 't algemeen een treurig figuur! Vandaag rookte onze vis en bloemen venter v Melsen een sigaar van 50 ct. Hij had er net 5 voor een rijksdaalder gekocht.

22 maart 1943

Een belangrijke en spannende week voor de medische wereld. Woensdag a.s. leggen we allen de bevoegdheid van arts neer. De enige manier om aan het juk van de Ärztekammer te ontkomen. De stemming en eensgezindheid onder de collega's althans hier in Haarlem is uitmuntend. Het is toch maar een heel besluit van de arts om zijn bevoegdheid neer te leggen en dat doen ze dan toch maar allemaal! Mijn respect voor de medische stand is wel groot! En ze voelen dat hun kracht ligt in eensgezindheid. Als men ter revenge arts- assistenten gaat in zetten gaan wij staken! Dat is wel het laatste middel maar ook daartoe zijn ze bereid! Wat zal uit dit alles voortkomen? Zullen we de strijd winnen? Zullen er slachtoffers vallen? In elk geval zal het een stimulans zijn voor het Nederlandse volk en een eervolle krachtproef voor de medische stand. Naar ik hoop ook een steun voor onze studenten wereld en een voorbeeld voor de professoren in de zaak van het loyaliteit verklaring. De meerderheid van de studenten wil dit niet tekenen maar Deetman c.s. werken de tekening van dat schandalige ding in de hand! Piet is weer uit Krimpen teruggekomen. Er zat naar zijn zin te veel Wehrmacht in dat bedrijf. Nu moet ik hem weer lospeuteren van het arbeidsbureau te R'dam en hem trachten te plaatsen als verpleger. Het is flink van hem dat hij de veilige schuilkamer weer verlaat en de risico's aanvaard die er nu weer komen. Bovendien wil hij zich in de studenten wereld gaan begeven. Maar ik vind het niet wenselijk, wanneer hij geen werk heeft dat zijn dagen en gedachten vult. In elk geval zijn de ervaringen die hij op het werk in Krimpen heeft opgedaan nuttig voor zijn hele leven. Hij weet nu wat "arbeiden en arbeiders" betekent. Men is wat teleurgesteld over de verklaring van Churchill dat Hitler niet voor "next year" zal worden verslagen. Maar men is enthousiast over de domme stemming van Hitler die deze keer maar 12 minuten heeft gesproken en klaarblijkelijk niet meer de "oude" is. De Engelsen zeggen dat Hitler en Göring niet meer opperbevelhebbers van de Wehrmacht, resp. de luchtmacht zijn. De Grüne Polizei is weg uit Haarlem. 't Wachtlopen en de razzia's zijn opgehouden. Het weer is de laatste dagen zonnig en zacht. De nachten zijn helder verlicht door de maan. 't Is 's nachts prachtig buiten. Dezer dagen bij de praktijk een geval van een jongentje van 4 jaar die 80 thyranon tabletten heeft opgegeten zonder kwade gevolgen.

27 maart 1943

Deze week was belangrijk voor ons artsen. Op woensdag l.l. hebben 80-90 % van de artsen hun bevoegdheid neergelegd. Dat betekent dat ze als onbevoegden de geneeskunde verder gaan beoefenen dat wil zeggen onbevoegd en zo los van de NSB-artsen verordening. De actie is buitengewoon geslaagd. Wat betreft de deelname kan ik wel zeggen de enthousiaste deelname v. d. artsen en de sympathie van het publiek.

Afb 20 ²⁹

Afb 21 ³⁰

Afb 22 ³¹

De NSB reageert kwajongensachtig door 's nachts de naam bordjes te besmeuren en op de muren Arts te kalkan. Mijn bordje is vannacht weggehaald. Ik heb aangifte van diefstal van gedaan en vond het leuk weer eens op het politiebureau te komen en verschillende oude bekenden te zien onder andere de agenten Regeling en Pzeyer en de inspecteur Sauer en Verschoor. Van die laatste twee moet ik trouwens niet veel hebben. Ik ben ingeschreven als "zonder beroep".

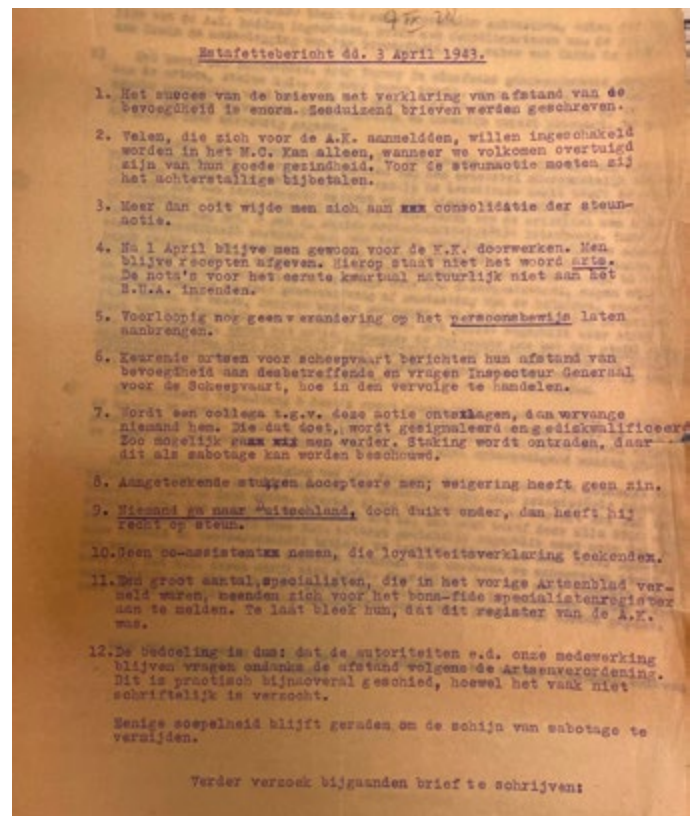
De inspecteur van de volksgezondheid heeft ook de bevoegdheid neergelegd. Wat zal de reactie zijn van de bezetters. De mogelijkheden zijn:

1. Geen reactie
2. Arrestaties
3. Verordening van ongeldigverklaring
4. Geen benzine
5. Naar Duitsland oproepen enz.

Als de Duitsers inzien welk een stimulerende invloed onze actie op het volk heeft zullen ze wel optreden. Maar er gaan geruchten dat Croin wordt afgezet en de A K zou worden opgeheven. Dat zou een schitterend succes zijn! Van de fronten niet veel nieuws. De praktijk is ongelooflijk druk. Het geval R. zit me erg hoog. R. maakt mezelf daarover wil verwijten maar de man had geen enkele afwijking v.d. zijde der prostaat. De artsen slapen uit huis daar Plekker repesailles heeft voorspeld, ook Nederkoorn heeft daarover gesproken. De praktijk is ongelofelijk druk: gisteren 60 patiënten, vandaag 40.

2 april 1943

In Tunis gaat het nu goed. Eindelijk hebben de geallieerden na zorgvuldige voorbereiding een tegen offensief hervat, zijn even teruggeslagen hebben toen doorgezet, zijn door de Mareth linie gedrongen. (Een naam die nu ieder schoolkind en melklooper kent en die niemand over een maand nog herinnerd) en zijn nu een eind in Tunis gedrongen. Zie je nu wel dat we vertrouwen moeten in de geallieerden. Als Roosevelt iets onderneemt gelukt het immers altijd waarmee men althans mag afgaan op de karakterbeschrijving die Londen van hem geeft! En Montgomery heeft ook getoond dat hij met zijn 8e leger wat presteren kan. In Italië schijnt het te rommelen en

Afb 23 ³²

gisteren hoorde ik het verhaal dat afkomstig zou zijn uit de Italiaanse ambassade in Berlijn dat de Duitsers als Tunis verloren gaat, zich zullen terugtrekken achter de Brenner en verder dat de Duitsers in Italië niet meer in uniform lopen gezien de houding van de bevolking die zoo anti Duits zou zijn. In ons medische wereldje daarmee in verband is Nederland, is iets beroerds gebeurt. De artsen zijn geretireerd. Geweken voor de eerste bedreigingen van de bezettingsmacht! Dat is heel onverstandig. Jammer dat ik door de drukte van afgelopen week dit dagboek niet heb bijgehouden. Dan zou ik eerst beschreven hebben de grote vreugde over het succes en dan zou men de grote teleurstelling nu te kunnen begrijpen.

29. NHA nr. 1100/13800 Huis Dr. Tervooren, Mauritsstraat 9 (Stuifbergen)

30. NHA nr. 1100/31228 Huis Dr. Sluyterman, Lorentzplein 34 (Kurtz)

31. NHA nr. 1100/31229 Huis Dr. Düsterbeck, Lorentzplein 5 (Kurtz)

32. NA nr. toegang 2.19.053.02

Kort resumé:

1. Op 25 maart hebben 5000 artsen hun bevoegdheid neergelegd. Ook de Inspecteur van de volksgezondheid, ook de Amsterdamse professoren hebben het gedaan. Een daverend succesvolle actie waar ik van tevoren met grote bezorgdheid over geoordeeld had. Daar het naar mijn mening de zaak op de spits vond drijven en geen garantie was voor een grote inzet.

2. Het Centrum de eventuele consequenties niet onder de ogen wilde zien, onder de obsessie van dit plannetje. Enfin een groot succes bleek het en ik meende dat ik verkeerd had geoordeeld. 't Merkwaardige wijze was deze strijd plotseling een symbool ontstaan het symbool van de vrijheidsstrijd nl de naambordjes der artsen. Besmeurd door de NSB, kenteken geworden van goede Nederlandse genegenheid, was dit bordje plotseling de vlag, het vaandel geworden van de artsenstrijd en het gehele Nederlandse volk, (dit is niet overdreven), schoolkinderen er arbeiders, huismoeders en enkele studenten, volgden met spanning en enthousiasme de strijd! Daar komt een dreigbrief van de Duitse overheid. Jullie verklaring van afstand is een schijnverklaring, dus ongedaan maken! Bordjes weer zonder pleister over "arts" voor de deur. De artsen titel weer voeren! Anders zullen er maatregelen worden genomen! Dit is een demonstratie tegen de bezettende macht. En Rauter's adjudant Hartser had gezegd dat de transportarbeiders gaan staken is dat het gevolg van de actie van de artsen. Ik had nog niet medegedeeld dat op ± 28 maart Leenaers³³ en Barnhoorn³⁴ twee krachtige kerels waren gevangengenomen. Ook Wamsteker was al weg naar Vught, het MC was enigszins ontmand zoals nu blijkt. Daar komt dus de dreigbrief op korte termijn/ 24 uur/ van de Duitse Spoedsamenkomst. Men neigt tot toegeven. Gelukkig weten Ben en ik dit te beletten. De bordjes zullen worden ingehaald en dus zal het woord arts niet weer op alle doktershuizen prijken. Enthousiast kom ik 's avonds thuis een ramp is voorkomen. De eer wordt gered er komt weer lucht, de artsen zullen de voet dwars houden en eensgezind en moedig hun strijd strijden. Daar word ik de volgende morgen met spoed uit Den Haag opgebeld! De Duitsers zijn zo boos dat ze moeten toegeven en reeds heeft het bestuur het besluit daartoe genomen. Ik snel naar A'dam (een kraamvrouw komt daardoor in grote moeilijkheden) gelukkig springt Melchior in en doet de partus. En vind daar Karel, Floor (Wibaut) en B(Borst?) en doe wat ik kan om de zaak tegen te houden, de vraag is of we het proces van psychologische blunders alsnog kunnen achterhalen. Maar het is te laat en tevens blijkt me dat het motief tot deze onrechtmatige, eigenmachtige unfaire koersverandering een belachelijk motief is! De Duitsers zouden indirect bedreigd hebben alle artsen naar Duitsland te voeren! En de Haagse artsen zouden niet klaar of rijp of bereid zijn om weerstand te bieden. Het lukt niet om de Haagse artsen op een lijn te krijgen ondanks dat ze toegeven dat ze een vergissing hebben gemaakt, willen ze zich niet aansluiten bij de actie. Ben ik een dictator een doordrijver of zijn de anderen wijs en verstandig. Of zie ik zoals psychologen het goed in? Ik heb ruzie met H.

die me geen hand wil geven. B geeft toe dat er een grote fout begaan is maar vindt dat nu nog weer veranderen v.h. spoedestafette bericht te erg zou zijn voor het prestige en het vertrouwen v.h. Centrum. Hij vindt dat wat de artzenkamer betreft onze demonstratie zoo geslaagd is dat gegeven de inlichtingen uit de kamer om de A K kwijt te raken zou groot zijn, dat men door de Duitsers te weerstreven de zaak op de spits te drijven nu een conflict moet riskeren. Hij is van oordeel dat we moeten afgaan op het oordeel van den Hagenaar Pim en dat er juist gehandeld is. Hij laat zich door diplomatie en tactiek leiden en niet waardoor de groote psychische factor. Het stoere karaktertype W,L, en B is uit het Centrum weggevallen. Mijn invloed is klaarblijkelijk te gering. Ook Ben is er helaas niet bij, de diplomaten winnen, gezond verstand kan niet zegevieren (zoo zie ik althans de zaak)

Boos en teleurgesteld ga ik naar Haarlem terug en geef het consigne (dwangorder door van het Centrum). De reacties van het publiek is er één van verbazing en ironie. Wat!!! Hebben ze toegegeven! De bordjes hangen weer! Iedereen is teleurgesteld over de houding van de artsen. 's Avonds komen de Alkmaarders die ook verbaasd en verontwaardigd zijn. De volgende morgen op 1 april rijdt een overval wagen door de stad om de artsen te waarschuwen maar de meesten hebben al hun artsen titel weer op de deur staan. Een wordt gearresteerd en weer vrijgelaten. De Amsterdamse artsen herroepen bij hun autoriteiten hun schrijven op afstand. Het elan is gebroken. De dokterstand geblameerd het Nederl. volk teleurgesteld. Natuurlijk schrijven we een brief "de zoveelste" waarin staat dat we toch geen lid meer van de A K zijn. Natuurlijk moeten we eensgezind blijven en gezamenlijk door die crisis heen komen, over enige tijd zal de zaak weer vergeten zijn maar daarom moet:

- 1^e een uitleg aan de artsen en het publiek volgen
- 2^e verder een stoere manlijke houder moet worden aangenomen
- 3^e het politieke gescharrel in Den Haag ophouden.
- 4^e Een groot succes moet worden bereikt
- 5^e de zaak in het Centrum worden uitgevochten.
- 6^e De eensgezindheid in het Centrum moet worden hersteld.

Ik heb het geval natuurlijk opzettelijk subjectief beschreven om mijn oordeel aan de verdere gang van zaken te kunnen toetsen en om mijn ergernis en teleurstelling af te reageren. Om ± 5 uur ben ik wakker geworden en zit hier nu in de koude kamer te schrijven met de duvel in mijn hart. Mijns inziens is de psychologie van de samenstelling van het C., nu L, W en B zijn uitgevallen de oorzaak van het geval. De diplomatie heeft gewonnen en verloren. In een tijd als deze bestaat geen terug! Wel een tactisch vooruit. En zonodig moet als de situatie ertoe leidt groot risico worden aanvaard. De slag aan de Marne is verloren, voor mij is het moeilijk om nu in het C geen brokken te maken en mijn mening op kalme en niet kwetsende wijze te uiten. "Make the best of it." Een ding heeft me nog verontrust dat is een uiting van W. (Wibaut?) over een "leiderschap". Dit zou toch zoo principieel on-Nederlands zijn dat ik me

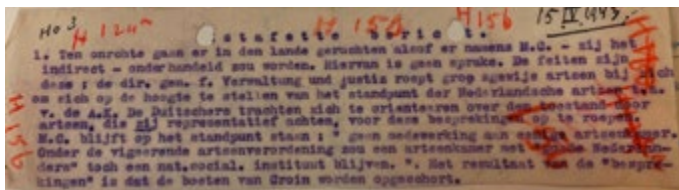
33. Harry Leenaers (1901-1944) District vertrouwensman Noord-Holland naast Jan Roorda, tijdens de gevangenschap van Roorda leidde hij de bijeenkomsten. Leenaers werd op 29 maart 1943 opgepakt en eerst gevangengezet in de Weteringschans te Amsterdam, op 22 mei werd hij overgebracht naar kamp Vught en op 19 september 1943 weer vrijgelaten.

34. J.A.J. Barnhoorn, (1899-1975) psychiater, geneesheer-directeur van de psychiatrische inrichting Willibrord te Heiloo

daartegen zeker zal verzetten. De kinderen waren nog ontdaan over het erbarmelijke geval en kinderen voelen vaak zuiverder dan diplomatie. Ik ben koud, beroerd en ga nog een uur slapen. 'k Heb het nare gevoel van te kort te zijn geschoten, van gefaald te hebben. Wat zijn de dingen toch moeilijk. Gisteren las ik de woorden nog eens van William Stead: "I am very hopeful about everything. Let us keep believing in and trusting and going ahead".³⁵ Dat moet ik nu ook maar weer proberen.

12 april 1943

De spanning in de medische wereld is geluwd. Er is niets bijzonders meer gebeurd en we wachten op de dingen die komen. Nu is de kwestie van de studenten acuut. De studenten houden zich waardiger dan de senaten der universiteiten uitgezonderd die van Nijmegen en van de Vrije universiteit. Deze laatste zijn principieel en willen van de loyaliteitsverklaring niets weten. Van de studenten weigeren 90-80% om de loyaliteitsverklaring tekenen. De Senaten laten de studenten in de steek. Wat zal men nu met die jongens doen? Oproepen voor Duitsland? Razzia's houden? Gelukkig heeft Piet nu een aanstelling als krankzinnigen verpleger in Assen. Hij is vanmorgen vertrokken om 7 uur heeft niet erg veel zin in het geval maar vindt het toch wel prettig in een medisch milieu te komen. Het weer is mooi zonnig. De praktijk wordt kalmer.

Afb 24 ³⁶

19 april 1943

Aan de horizon van de medische wereld is weer een wolk: men is van plan de Joodse patiënten uit den Dolder weg te halen. In dat geval zal de directeur met zijn staf weigeren om mede te werken en zij worden gearresteerd. In dat geval is er grote kans dat de artsen in de buurt gaan staken en het is niet duidelijk overigens wat daarvan de consequenties zullen zijn voor het verdere MC? Vrijdag avond 17 (16) april was er een heftig bombardement bedoeld voor de centrale werkplaats.

Afb 25 ³⁷

Afb 26 ³⁸

Op het Amsterdamse kwartier in Haarlem. ± 50 (85) doden en 100 (105) gewonden, in het Gasthuis waar ik toevallig was, werden de stakkers binnen gebracht. Daar er behoefte was aan een vertegenwoordiger van de B -bloedgroep voor bloedtransfusie heb ik ½ l bloed afgestaan zonder daar verder enige last van te ondervinden.

In Tunis gaat het goed, de Duitsers schijnen erop te rekenen dat het ontruimd zal moeten worden. De Duitsers schijnen maar niet te kunnen ontdekken wie de leiders van het MC zijn. Dat moeten wel handige lui zijn. Merkwaardig dat deze tijd en vooral de ervaringen in Amersfoort me wel harder, althans ongevoelige gemaakt hebben. Dat ondervond ik vrijdag in het Gasthuis, toen alle gewonden werden binnengebracht. Vanmiddag ben ik met Noek naar Amsterdam geweest om te proberen een paar Romeinse antiquiteitjes op de kop te tikken echter zonder succes. We hebben toen maar bij winkels in de Kalverstraat een portie ijs genoten. Van Piet goede berichten uit Assen. Hij is enthousiast als verpleger aan het werk. Ik zou hem wel aan de gang willen zien in zijn verplegersjas tussen de krankzinnigen. Als ze hem nu maar verder met rust laten.

23 april 1943

Prachtig zonnig weer was het de laatste paar weken. Overall jong groen en bloemen en een stralende blauwe lucht. In deze benarde tijd word je er bepaald opgewekter door en lijkt alles minder somber. Gisteravond waren er hoog in de lucht een aantal vliegtuigen zilver glinsteren door de ondergaande zon. Men dacht dat het Engelsen waren maar het kunnen ook Duitsers zijn geweest. Er was althans geen luchtalarm overdag was er wel 2X luchtalarm altijd weer een sinister geluid als het gehuil van reuzengrote katers in maart. Ik was 's avonds bij B.L., die wel wat

35. William Thomas Stead, 5 juli 1849-15 april 1912, Brits schrijver, journalist stierf bij het zinken van de RMS Titanic. (Wikipedia)

36. NA nr. toegang 2.19.053.02

37. NHA nr. 1100/22795 Bominslag Nagtzaamstraat 16-04-1943 18.53 (Walks)

38. NHA nr. 1100/38997 Bominslag Allard Piersonstraat 16-04-1943 (anoniem)

onvoorzichtig is met allerlei. Er is moeite met de Koot die weer in actie is gekomen en toch allengs een gevaar blijft. We zullen proberen hem nu definitief te castreren. Daarvoor is wel enige politiek en samenwerking nodig. Voor die kwestie was ik vanmiddag ook even bij Sn. In Leiden. Tijdens de treinreis daarheen genoten van de prachtige kleurige bollenvelden. Ik lees op het ogenblik het boek van Alexandra Fjodorovna, een uitstekend dagboek uit de Russische revolutie. De Russen zijn wel een veel grilliger, emotionele spontane soort mensen als de Hollanders. Met Sn. een bespreking gehad de kwestie K. Die ik ook hoger op aanhangig zal maken. Er is geen gist meer te verkrijgen klaarblijkelijk met de bedoeling om de mensen te verbieden eigen brood te bakken. Een geit (volwassen) kost 6-700, een konijn f 45, Over het bombardement in het A'damse kwartier gaan wonderlijke geruchten de ronde, die wel op waarheid schijnen te berusten.

Afb 27³⁹

Afb 28⁴⁰

De brandweer en Mathot's ziekenauto's moesten notabene een uur wachten voor ze mochten uitrukken. De A'damsche brandweer was er eerder dan de Haarlemse brandweer. Toen de ziekenauto's eindelijk kwamen waren de NSB'ers notabene bezig de ramp te filmen. Ook de hulp van de Volksdienst schijnt heel slecht te zijn. De bevolking van het A'damse kwartier is woedend. In R'dam zegt men: "God bevrijdt ons van onze beschermers en bescherm ons tegen onze bevrijders".

v. Genechten (1895-1945) de NSB proc. generaal en comm. van de prov. Zuid-Holland heeft een suicidepoging gedaan. Hij heeft zijn kaak kapotgeschoten. De Engelsen

hebben per radio meegedeeld dat de Eng. regering de Duitsers heeft gewaarschuwd dat zij indien de Duitsers ertoe over mochten gaan gas te gebruiken als represaille gas over Duitsland te zullen strooien. Stel je voor dat die ellende ook nog komt. Er gaan geruchten dat hier de Duitse mark zal worden ingevoerd, dat alle Nederlandse Papiergeld zou moeten worden ingeleverd. Ook de mensen een zeker bedrag per maand ter beschikking zouden krijgen en verder alles over de bank en de giro zou gaan. Een en ander om de zwarte handel, die toch al sterk afneemt, te bestrijden. Ik heb gisteren 80 L "zwarte benzine" gekocht voor f 2,60 p. liter. Nu kan ik tenminste met mijn motorfietsen weer voort! Vandaag Matheus Passion. Noek heeft hem thuis per radio, Ank met Wim in Naarden beluisterd. Vandaag als koerier naar A'dam geweest. Gisteren vond ik mijn map met platen van Jo Spier (1900-1978). Een degelijke fijne humor lijkt niet meer van deze tijd. We hebben er fijn om gelachen net als vroeger. Wat wordt er toch weinig gelachen tegenwoordig. De toestand wordt wel hoe langer hoe nijpender. Boter, kaas zijn niet meer te koop. Suiker wordt schaarser. Het gaat er maar beroerd uitzien! De mensen zien nu al tegen de volgende winter op! De tarieven heb ik maar wat verhoogd maar wat heb je aan het geld? Soms denk ik erover om twee Tang-dynastie paarden te kopen die ik laatst in A'dam bij een antiquair zag staan. Maar dat is wel een breekbare geldbelegging en voor een huisvader ongeoorloofd helaas! Wat zou ik er anders een vreugde aan beleven. Ik heb dagelijks plezier van mijn antiquiteitjes, die op mijn lambrisinger staan. Ik kijk er dagelijks naar. Vandaag bij de collega in L. kwam een klein clandestien joden jongentje "vader telefoon voor u!" Het joden jongetje in Kinderdijk kende wel het woord vergassen maar niet het woord vergasten". Hoeveel 100 duizenden joden zouden nu al vermoord zijn! Het is toch een ding waar geen woorden voor te vinden zijn! De kans lijkt me niet gering dat ik ook nog eens weer in een concentratiekamp terecht kom. Ik zal me ook dan wel taai houden. Maar ik zal proberen me niet te laten pakken. Gisteren nog eens weer in Rielke gelezen.⁴¹ De praktijk is kalmer. Als ik hard werk 's morgens heb ik 's middags en 's avonds wel tijd voor lezen enz. ook ben ik bezig mijn boekenkast te ordenen. 't Is er een janboel in. Met de Paasdagen zal ik beginnen een beschrijving te geven van mijn verblijf in Amersfoort. Zou ik later dit dagboek nog wel eens overlezen? In elk geval zal 't wel interessant zijn voor mijn kindskinderen als 't tenminste bewaard blijft even als het dagboek van mijn grootvader van de driedaagse veldtocht in 1830 maar dat is ouderwets en minder persoonlijk dan dit geschrijf.

25 april 1943

Vannacht maar weer eens "uit slapen" geweest. Gisteren werd namelijk het bericht doorgegeven dat er 150 Grüne Polizei mannen waren gekomen voor razzia's. De paasdagen zouden den "Herren" een geëigende tijd toelijken om studenten te halen. Piet is wederom in Assen maar ik neem toch ook maar de benen. Ze moeten me maar liever niet vinden. Het schandaal van het bombardement in het A'dam kwartier is nog erger dan ik eerst hoorde. De Heer

39. NHA nr. 1100/32939 Plekker en Mussert bezoeken rampplek. (A Peperkamp)

40. NHA nr. 1100/38975 Cremerplein, (anoniem)

41. Rainer Maria Rilke, 4 december 1875-29 december 1926, Tsjechische lyrische dichter/schrijver.

Spaargaren vd firma Mathot (o.a. *ambulancedienst*) vertelde me dat inderdaad de brandweer en de ziekenauto's 3 kwartier hebben moeten wachten voor ze uitrukten. Dr. Smit de directeur van de G.G.D. is niet gewaarschuwd evenmin de medici van de commandopost die, "niets te melden" te horen kreeg toen hij even later even opbelde. Van de 4 materiaal auto's is maar één gearriveerd daar de anderen onklaar waren. De hulp ter plaatse was ook slecht. Dat is allemaal het werk van de NSB, die onze goede oude organisatie notabene heeft opgeheven en vervangen door betaalde NSB-kerels! Het jongetje waarvoor bij mij bloed is afgenomen is gestorven. Er zijn 70 doden en ± 140 gewonden waarvan de helft zwaargewonden. Gisteren was er een bestuursvergadering om de kwestie "Koot" te bespreken. We zullen trachten de erkende verenigingen definitief te legaliseren en de zaken zolang door het oude bestuur te laten waarnemen. Zodoende is Koot uitgeschakeld. Er was niets te roken op de bestuursvergadering. We krijgen nu nog maar één bon voor een pakje dunne slechte sigaretten per week. Het mooie weer is weg. 't Is nu echt april weer, wind en regen. Wat zal er na deze oorlog toch komen? Ik ben bang dat dat nog erger wordt. De kans op pogingen tot een communistische revolutie lijkt mij niet gering. Onder invloed o.a. van het succes van de Russen gaan velen voor het communisme voelen bv. Piet Schröder. Ik lees net een boek over de Russische revolutie door Alexandra F. Verschrikkelijke toestanden de hel losgebarsten. En toch is uit deze hel een georganiseerde staat voortgekomen die Duitsland het hoofd biedt en waar veel idealisme en jeugdige enthousiasme is en waarom Schubart grote verwachtingen heeft hoe weinig deze ook voor het Bolsjewisme voelt. Dat op deze periode van felle nationale tegenstelling weer een internationale periode volgt en ook in die internationale periode het communisme met zijn propaganda en zijn voorbeeld een enorme invloed zal hebben is wel waarschijnlijk 't hangt er nu maar vanaf wat de grote democratieën daartegenover zullen stellen en hoe het Nederl. volk zal reageren en vooral ook hoe het met Duitsland en Italië gaat na den oorlog. Niemand kan de toekomst lezen maar er zullen ook na de oorlog nog bange en onrustige tijden komen! En als het Nederlandse volk zijn oude verdeeldheid terugkrijgt. Als er dan regeerders zijn die het algemene vertrouwen hebben! Maar wie zullen deze wondermannen zijn? Hoe zal het voelen tov de uitgeweken regering waartegenover nu toch velen nog een zekere wrok en ontstemming voelen?

27 april 1943

Vannacht zijn er geweldig veel Engelsen overgevlogen. Wel 1½ uur lang was het gezoem en geronk in de lucht, ik denk van 3½ -5 uur. Ook werd er veel geschoten. Ik keek vanuit van mijn logeerhuis in Bloemendaal uit het raam en zag de schijnwerpers en de lichtkogels van het afweergeschut, een fantastisch gezicht. Ik meende grote rookwolken te zien maar dat kunnen ook gewone wolken geweest zijn. Tussen het gedonder van het afweergeschut klonken een paar harde slagen, waarschijnlijk van bommen. Ik ben even naar beneden gegaan om Nan op te bellen maar die werd uit een rustige slaap wakker en had niets gehoord behalve

even het luchtalarm. In Amsterdam is het Carlton hotel door een neergestort brandend vliegtuig totaal uitgebrand. De raid van de Engelsen is naar Duisburg geweest. Vandaag in A'dam geweest voor een vergadering, 't ging geanimeerd toe. De paasdagen heb ik besteed aan het schrijven van herinneringen aan Amersfoort. Dat gaat best. Alles gaat weer voor me leven. Ik zie de mensen weer voor me. In Tunis schieten ze wel goed op, ze kunnen de stad Tunis al zien liggen. Prof. Heringa is naar Assen verbannen wegens agitatie onder de studenten.

1 mei 1943

Eergisteren, donderdagavond stond geheel onverwachts de beschikking in de courant dat het gehele Nederlandse leger zich in krijgsgevangenschap moet begeven. Dat betreft ±300.000 personen.

Afb 29 ⁴²

Ik hoorde het 's middags 5 uur in de trein naar Alkmaar. De stemming in de trein was zeer ernstig de algemene stemming was "niet gaan"! Tegelijk stond er in de courant – wat voor ons persoonlijk van groter duidelijk belang is- de beschikking dat studenten niet in loondienst mogen gaan en dat de werkgevers de studenten die ze in dienst hebben moeten opgeven en ontslaan. Dat is een ellendige strop voor Piet, die nu juist in Assen zo prettig als verpleger werkt. Zou hij nu direct ontslagen worden of zouden ze hem toch nog houden? Zoo komt de vloed steeds hoger op. Alles en alles wordt erdoor bereikt. Gisteren stralende zon. Goed weer voor staking men hoorde dan ook steeds berichten van staking. Allereerst in Twente, verder de Hoogovens, de mijnen. Philips, de Sphinx, Fokker, Werkspoor, Akzo, Conrad, Stork, Beynes, de A'damse dokken, PTT v Berkel patent, spoorwegen etc. Hier en daar liepen de treinen niet in Groningen,

Friesland en de kop van Noord-Holland. Algemene staking. De mensen lieten allen hun bad vollopen en sloegen eetwaren in. Vandaag de gehele dag stortregen er schijnen al vaak revoluties en stakingen verregent te zijn. Vandaag schijnen verschillende stakingen te zijn opgeheven. Een algemene spoorwegstaking zou nog het meeste efficiënt zijn. Gisteravond zeer dreigende verordeningen van de Rijkscommissaris Rauter. Standrecht werd afgekondigd, wat betekend dat de "grüne polizei" alle rechten voor zelfstandig optreden heeft. De Hoogovens zijn weer begonnen onder dreiging van mitrailleurs. De stemming onder de mensen is down vandaag. Een grote onzekerheid heerst alom. Vandaag hoorde ik dat de 19 Joden achter de lambrisering zijn ontdekt en met hun gastheer en jonge vrouw zijn weggevoerd. Een naar bericht! Ze schijnen verraden te zijn door een zwartehandelaar. Ik ben vanmorgen om 6 uur gewekt door een elektronisch wekkertje dat per ongeluk afliep en kon niet meer goed in slaap komen. Dat heb je in deze tijd als je vroeg wakker wordt, houden de gedachten je wakker. Morgen in Utrecht hoe zal het gaan, zal B. inderdaad gewipt worden? "t Zou treurig zijn van Br. Als hij dat doorzette. Wim Wildschut valt ook onder de militairen die moeten opkomen. Die gaat ook niet althans is niet van plan. Noek is gisteren hals over kop uit Utrecht teruggekomen en Ank uit Assen. Als Piet er dan ook maar was! De regering in Londen heeft afgekondigd dat de opgeroepen niet moeten gehoor geven! Zullen de kerken dat ook afkondigen. Het nut van een wilde staking misschien dubieus en toch doet het goed dat er een reactie is op de onrechtmatige terreur maatregel.

4 mei 1943

't Zijn zwarte dagen. De staking is mislukt. De spoorwegen hebben niet meegedaan. Daarom is de staking niet volledig geworden. Zaterdag was het een erge regendag dat is ook ongunstig geweest. Gistermorgen stond een bekendmaking aangeplakt in de stad dat een aantal mensen wegens de staking door de "polizei" zijn gefusilleerd nl: 3 van de Hoogovens, 3 van de van Gelders papierfabriek en 3 van de Blikfabriek. Verder de stationschef van IJmuiden die een onvoorzichtige uitlating had gedaan en door een NSB'er verraden is. Over 't hele land totaal +/- 36. Vanavond hoor ik dat Wim Smit die in Kinderdijk op een werf werkte is gefusilleerd wegens het verspreiden van stakingspamfletten. In 't land schijnt te zijn gevochten althans geschoten op de stakers. Ik denk dat het aantal slachtoffers wel groter zal zijn nog niet meegerekend het hele grote aantal dat in Vught etc. terecht komt. Men schijnt over enige tijd ook de niet ex-militairen van 18-45 jaar te willen oproepen. Wie in een vitaal bedrijf werkt krijgt een gele kaart. Alle anderen zouden weg moeten naar D.. Wij zullen een vreeslijke tijd krijgen van terreur en mensen jacht. Voor Piet begint het er ook bedenkelijk uit te zien. Vanavond heb ik hem opgebeld. De directeur dr. de Graaf heeft pardoos de 5 studenten die voor hem werkten ontslagen zonder enige toelichting! Ik heb nog een hoop dat hij er officieus kan blijven als het verzoek van Ben Ledeboer bij dr. de Graaf succes heeft. Anders komt hij thuis en moeten we beslissen wat er dan moet gebeuren. Het ging me erg aan het hart toen het

telegram uit Assen kwam: "Kom woensdag thuis. Piet". Ank zit natuurlijk in de zorg over Wim. De vloed stijgt steeds hoger. 't Is zoals staat in "Vae Victis" van den Doolaard.⁴³ Gisteravond was er een groot luchtgevecht boven ons. Er waren tientallen vliegtuigen in de lucht. Hun tactiek en manoeuvres waren niet te begrijpen. Ze schoten op elkaar, draaiden om elkaar heen en ook van de grond af werd geschoten. We zagen een toestel brandend vallen als een aangeschoten vogel. Een ellendig gezicht. Een klein stukje oorlog met al zijn verschrikkelijkheid. De piloten schijnen eruit te zijn gesprongen. Het is stralend zonnig weer alleen met harde wind. Ik ben maar weer naar mijn slaaphuis gegaan want de toestand wordt weer spannend. Vandaag weer 110 liter benzine gekocht. Ik heb nu genoeg voor een jaar motorrijden. 'k Heb het 1e deel van het boek over de Russische revolutie uit. De Russen lijken me nog enige graden erger dan de Duitsers maar vae victis

6 mei 1943

Gisteren morgen 5 mei werd door de Radio bekend gemaakt dat alle studenten die de verklaring niet getekend hebben zelf op 6 mei (vandaag) moeten aanmelden voor Duitsland. De jongens uit Noord-Holland moeten zich melden in het Koloniaal instituut in A'dam. Piet belde gistermorgen uit Assen op om te vragen wat hij doen moet. We waren 't erover eens dat hij maar dadelijk hier moest komen. Om 8 uur was hij er al en hoe hebben we de zaak bepraat. De Duitsers dreigen hen die zich niet melden snel gevangenisstraf en boetes en ook de ouders zijn aansprakelijk. Toch hebben we er geen ogenblik over gedacht dat hij zou gaan. 't Zou wel erg dwaas zijn om eerst niet de verklaring te tekenen en dan wel naar Duitsland te gaan. Bovendien is het ook lang niet ongevaarlijk om naar Duitsland te gaan waar zoveel gebombardeerd wordt. Waar je misschien achter het front wordt ingezet en dergelijke. Ben Ledeboer kwam met een plan dat misschien betrouwbaar is- Hij kan Piet misschien een plaats bezorgen als verpleger in een evacuatiekamp. Daarvoor is na vandaag een hoofdverpleger door Ben op reis gestuurd. Mocht dit plan niet lukken wat jammer zou zijn dan moet hij maar onderwater evenals Wim Wilschut die vanavond afscheid kwam nemen en vertrok naar zijn onderwater adres, voor hoelang? Misschien maanden of een jaar of langer? Het is moeilijk om de beste weg te kiezen maar 't lijkt me toch toe dat de jongens goed kiezen. Piet wordt niet anders door al deze deining even rustig en gemoedelijk als altijd. Vanavond hoorden we dat in A'dam 500 studenten zich hebben gemeld! 't Is een goede maatregel dat de verklaringen die velen op het laatste nippertje hebben afgelegd ongeldig zijn verklaard- Zoo zijn nu duizenden studenten in hun eigen land als vogelvrije onderwater! Intussen wordt Rauter tegen de stakers in Limburg zijn honderden mijnwerkers gefusilleerd. In Friesland is nog formele opstand. De boeren maaien het koren niet en sturen het vee in de korenvelden. In Drachten zijn 40 lui gefusilleerd. Fabrikanten zoals Bruynzeel en Verkade zijn persoonlijk aansprakelijk gesteld. Stork evenals, Blijdenstein in Twente zijn gevangen genomen. De directie van de mijnen en van Philips ook. In Vught 40 gijzelaars doodgeschoten en 100 levenslang veroordeeld. In Vught

43. A den Doolaard, 7 februari 1901-26 juni 1994, pseudoniem van C.J.G. Spoelstra jr. Nederlands schrijver.

ruzie tussen Duitse en Nederlandse sicherh. Polizei waarbij de Hollanders ontwapend en naar Duitsland gevoerd. En morgen 7 mei is eerste dag van de aanmelding van de militairen. Die schijnen goed georganiseerd te zijn en niet te gaan. Heel Holland is in beroering en in angst en nood. We gaan een kwaai tijd tegemoet. De mensen hebben het gevoel dat de nood langzamerhand te hoog stijgt. Toch kan het nog veel erger. De Joden en de Polen zijn er zeker nog erger aan toe!

Maar de komende weken zullen een toenemend schrikbewind brengen. De mensen zijn ook bijgelovig al komen de voorspellingen nooit uit. Op een kerkklok in Tiel is een inscriptie gevonden van ± de volgende inhoud:

"Als de winter zacht is geweest

Als St Marten op Pasen

En St Anthonius op Pinsteren

Als de zomer is als een beest

Dan is in de herfst de vrede gewis".

Vandaag was ik bij een patiënt die door deze schone voorspelling haar veerkracht herkregen had en na wekenlange bedrust nu weer beneden in de kamer zat. Ik moet steeds denken aan al die studenten in schuilplaatsen op zolders, in tuinhuisjes enzovoort, verblijf houden en slapen. Veelal weg uit hun huis. Een schamele positie voor hen die nu veilig thuis zitten omdat je de verklaring hebben getekend! Maar wie weet hoe de ironie van het lot de zaken nog paradoxaal zal laten verlopen!

8 mei 1943

Er hebben zich meer studenten aangemeld dan ik gedacht had: Totaal 4000 dat is 4/10e van het aantal dat niet getekend heeft. Die 4000 zitten nu in Ommen en gaan zo naar een kamp in Brandenburg of Brunswijk. De anderen, de 6000 zouden als ze gepakt worden naar een strafkamp in Polen gaan. Piet zou vanmorgen naar Zuid-Limburg gaan om daar een veilig plekje te zoeken maar is in Eindhoven weer omgekeerd omdat de verordening was afgekomen dat nu alle mannen tussen 18 en 35 zich moeten aanmelden, na oproep, aan de arbeidsbureaus Piet is nu gelukkig weer terug en ze zullen hem niet zo gemakkelijk vinden. Hij vond het zelf ook wel fijn om weer in Haarlem te zijn. Waarschijnlijk is hij van de lijst van studenten afgevallen en nu hopen we maar dat ze hem vergeten en ook dat ze mij niet aansprakelijk stellen. Ik slaap toch maar buitenshuis. Vanavond werd ik aangehouden op de hoek van de J. Haringstraat en de Kleverlaan door een Duitser die me om een "Ausweis" vroeg en met een revolver voor me gesticuleerde. De man was of overspannen of dronken--- Groot enthousiasme over de val van Tunis en Bizerte. Eindelijk is Afrika dan bijna ontruimd door de moffen. Vandaag wilde geruchten over Duitse bombardementen op Roermond en Leeuwarden vanwege de stakingen die hier en daar nog voortduren. Ze zijn ertoe instaat. De praktijk is heel erg rustig. Het hoofd staat de mensen klaarblijkelijk niet naar ziekzijn! De mensen zijn wel erg onder de indruk van de gespannen binnenlandse toestanden. De Radio zegt net dat het uur van de bevrijding nadert.

1 pond boter f. 32,-

1 liter benzine f. 3,-

1 week bon f. 2,-
1 sigaar f. 1,50

13 mei 1943

Tunis volkomen ontruimd, 15.000 gevangenen, 1000 kanonnen, 250 tanks verloren. Vannacht werd er gewoon veel gevlogen en geschoten, 1.500.000 ton op Duisburg gegooid. De kwestie van de studenten is weinig opgeschoten. Vanuit Ommen zijn er al een paar duizend naar Duitsland gestuurd. We zijn in afwachting wat ze tegen de ondergedoken studenten en hun ouders zullen doen. Vandaag de afkondiging dat de Radiotoestellen moeten worden ingeleverd.

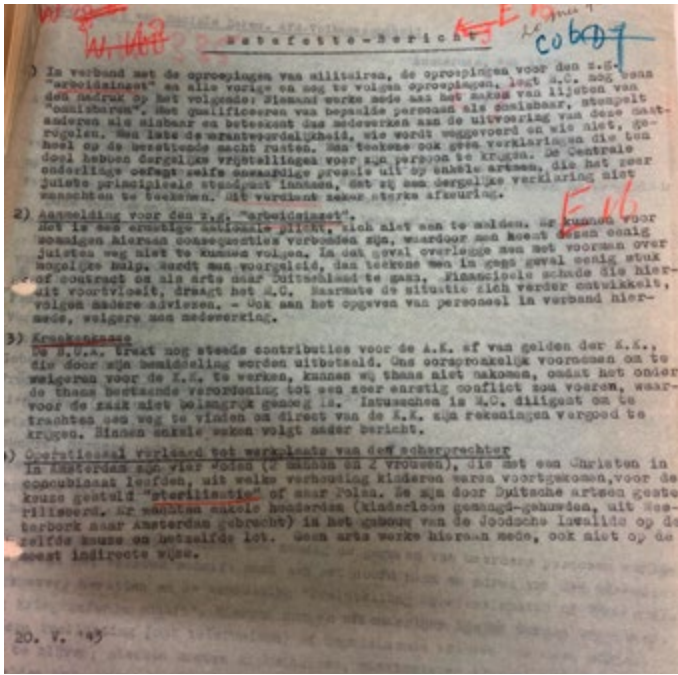
Afb 30⁴⁴

Gelukkig dat we een klein clandestien ongeregistreerd Philips toestelletje hebben. We zullen dus de Engelse berichten blijven horen. 't Is schitterend voorjaarsweer! Zulk weer was het ook toen 4 (3) jaar geleden de D./ hier binnentrokken. Men zegt dat de Duitse burgers zenuwachtig zijn en zich gereed maken voor vertrek naar Duitsland. Nan zou vandaag met mevr. Schuurman naar een concert in Leiden gaan maar dat ging niet daar er een tijdbom op de spoorweg ligt. Elke avond ga ik naar Piet die het onderwater erg goed heeft en wat aan de studie is. Ank had gisteren haar examen en is waarschijnlijk wel geslaagd! Dan is ze 2e jaars en mag meer zelfstandig doen. Ze heeft op de tbc-afdeling een zaaltje van 4 man en vindt dat nogal prettig. Terwijl ik zit te schrijven rammelen de ruiten waarschijnlijk door geschut op zee. Iedereen is in afwachting van de invasie. Waar zal die plaats vinden? Als ze het in Holland binnenvallen blijft eigen steun op de andere. Toch zijn de mensen niet serieus daarover.

24 mei 1943

Nan en ik zijn een week naar Nunspeet geweest. Meer dan prachtig weer was het! Alle dagen zon. Het was zo rustig daar op het land alsof en geen oorlog is. Nu en dan een enkel vliegtuig. Geen Duitsers! Ik heb mijn herinneringen uit Amersfoort afgekregen. Die worden nu getypt voor de kinderen. Wamsteker was ook in hotel Ittman om op zijn verhaal te komen na Vught. Hij ziet er best uit en had veel te vertellen vooral over zichzelf en zijn geweldige frustraties. De stemming onder de bezoekers in Nunspeet was down. In Ittman waren 3 kelners die weg moeten naar Duitsland. De rijwielreparateur had 2 knechten die weg moeten naar Duitsland. De leveranciers hadden geen banden voor hun bakfietsen enz. De mensen zijn down en hebben er genoeg van. In de politiek is het stilte voor de storm! Het vernietigen van de stuwdammen in het

44. NHA nr. 1100/10222 Inleveren radiotoestellen Nassauplein (Anoniem)

Afb 31 ⁴⁵

Ruhrgebied is het enige belangrijke gebeuren van de laatste dagen. We zijn in Nunspeet een dag op een tandem uit geweest, wel gezellig maar zwaar trappen. Piet komt deze week weer thuis. We hebben een ingenieus alarmsysteem laten aanbrengen.

11 juni 1943

Niet veel nieuws deze week althans op het oorlogstoneel. "Our bombers were over Germany last night" Dortmund en Essen schijnen weg te zijn. In A'dam waren enige Joden rellen. Het schijnt er gruwelijk aan toegegaan te zijn! De hele Jodenbuurt was afgezet, bruggen waren opgehaald zodat de Joden op een eiland zaten omsingeld door de Grüne Polizei en de NSB-politie. Ze hebben deuren ingetrapt, snel handgranaten ingegooid en op de meest beestachtige wijze de Joden weggevoerd. Enige uren daarna zouden de Jeugdstormers een mars door de toegetakelde wijk houden. Dat is voor de opvoeding van deze kinderen. De studenten in Duitsland werken in de wapenfabrieken althans een deel van hen. Van een jongen hoorde ik dat hij in een fabriek bij het vuur moet staan met alleen een broekje aan en nat van zweet en hongerig. 56 werkuren in de week, alleen 1 van de 3 zondagen vrij. De Duitse meisjes worden klaarblijkelijk aan de jongens opgedrongen. Ze moeten voor de voortplanting zorgen— In Vught gebruiken ze honden om de Häftelingen op te jagen. Ik hoorde het verhaal van een gijzelaar: hoe ze het bos moesten schoon maken en als ze een armvol hout verzameld hadden moesten ze het ook hardlopend naar de weg dragen met de honden aan lijnen achter te aan. Velen werden gebeten-- Eén Jood was bijna doodgeslagen en toen nog levend in een kuil geworpen. Een Häfteling, een zekere Frits Smeets die weigerde de kuil dicht te gooien werd alle tanden uitgeslagen enz. -- Men gelooft nu niet in een op handen zijnde invasie! De zomer schiet alweer op, nog 4 maanden en dan is het weer herfst! En

45. NA nr. toegang 2.19.053.02

dan weer een nieuwe winter! Hoeveel van de studenten zullen in Duitsland omkomen? Piet is nu weer thuis. Hij zat vanavond in de kelder fluit te spelen. Ze kunnen dat op straat niet horen. De laatste dagen en nachten was het rustig in de lucht en er was geen luchtalarm.

27 juni 1943

De laatste weken weer wel zeer rustig! Zo is Holland en op het strijdtoneel heel anders dan voorbereiding en afwachting. Zware bombardementen op Duitse steden waar er echter schier eerst nachtelijk. Dusseldorf, Wüperthal enz werden zwaar gebombardeerd. In huis en haard gaat de Arbeitseinsatz stress door. Maar vele jongelui onttrekken zich daaraan van de eerste helft van het jaar 1921 was de gang van zaken anders:

Totaal aantal	3.300
afgekeurd	1.000
weggevoerd	6.000
vrijgestelden	10.000
niet verschenen	10.000

Van militairen in de kriegsgevangen moeten opkomst zijn ±10% verschenen althans van de officieren jagers +1^e Pel Inf.

30 juni 1943

Grote deining in de medische wereld! Op vrijdag 25 april 's avonds zijn in Den Haag 90 artsen gearresteerd wegens de laatste brief aan de Rijkscommissaris, de Ärztekammer betreffend. De Duitsers schijnen woedend te zijn over deze brief: niet zozeer over de inhoud als over de toon. Gelukkig dat de schrijver van de brief onbekend is! In deze brief staat zeer duidelijk een stukje wat de afkeer van de Nederlandse artsen van de Ärztekammer en het Nationaal Socialisme is en de wens om de Nederlandse artsen met rust te laten. Indien van hen dingen gevraagd worden welke onaanvaardbaar zijn zullen de Nederlandse artsen vrijheid en leven in de waagschaal stellen. De brute reactie op deze brief is den massa arrestatie van artsen. Op vrijdag en zaterdag zijn er +/- 400 opgepakt en meest naar Amersfoort getransporteerd. Wat er verder met hen gebeuren gaat is nog niet bekend. Zal men proberen hun een stuk met te laten tekenen? Zal men hen naar Duitsland zenden? De zondag rustig verlopen. We hebben hier in Bloemendaal een conferentie gehad waar een E B (excuusbrief) werd samengesteld waarin:

- 1^e de artsen nog eens werd duidelijk gemaakt wat het motief was van de brief.
- 2^e Verder werd de financiële regeling vastgesteld.
- 3^e Advies werd gegeven namelijk hoe te handelen in deze omstandigheden namelijk **niet** staken maar een vluchtreactie, de praktijk tot een minimum beperken.

Behalve de halsstarrige houding van W (Wibaut?) was er geen enkele wanklank in deze conferentie.

Gisteravond was er weer alarm. Uit R'dam en A'dam kwamen alarmerende berichten, ook een waarschuwing, voor Haarlem. Vanmorgen hangt de stormbal hoog, Er zijn bij ±18 artsen, chercheurs geweest om hen op te halen doch maar 3 zijn er gepakt, van Veen, Walsum en Posthumus.

Ik vergat notabene nog te schrijven dat hier vrijdag avond

al 3 artsen waren gepakt nl. Holthuis, Luitze en Poser. Tervooren en Bloemsma zijn de dans ontsprongen. Tervooren is op mijn adres ondergedoken. Ik heb vandaag zeer voorzichtig de meeste noodzakelijke praktijk gedaan langs binnen straten en buitenwegen fietsend de binnenstad vermijdend. Natuurlijk slaap ik buitenshuis. Voor vannacht is weer alarm afgekondigd want de Duitsers zouden de gehele recherche in 't geweer roepen om dan toch een voldoende aantal artsen te kunnen vangen. 't Is toch wel kras! De artsen als vogelvrij verklaard in eigen land! Maar op deze manier zullen de schurken ons er niet onder krijgen! 't Is intussen zo, als dat zoo doorgaat, zal de volksgezondheid grote schade leiden. Maar dat kan de Duitsers niets schelen. Verschillende plaatsen zijn volkomen van medische hulp verstoken, hoe moet het daar met de kraamvrouwen gaan? In het WG in A'dam werden alle artsen voor zover ze te vangen waren weggevoerd. Prof. Zeman werd tijdens een oogoperatie gearresteerd. De Duitsers schijnen het er nu op te zetten het Centrum van het MC te vinden. Wonderlijk dat hun dat nog steeds niet gelukt is!

't Is een eigenaardige sensatie om door je eigen stad te fietsen. Als een misdadiger links en rechts uitkijkend en nu en dan eens achterom of je niet geschaduwd wordt. Thuis zullen ze vannacht als er wat komt rustig laten bellen op de deur staat: "afwezig, waarneming als gebruikelijk". Noek zal morgen een feest van haar klas hebben bij ons thuis. Het kan nergens anders en de kinderen moeten toch ook eens weer wat pret hebben. Ze hebben toch al zoo weinig in deze tijd

3 juli 1943

De medische wereld is nog in rep en roer. Gisteravond stond er een stukje in de courant "van bevoegde zijde" over het verzet der artsen. Vol leugens.⁴⁶ Daar stond echter ook dat van de gearresteerde artsen de vermogens zouden worden geconfisqueerd en hen die door de recherche gezocht, nu onder water zijn gegaan, de spreekkamers zullen worden verzegeld. Ik bezocht de vrouwen van 5 van de gearresteerde collega's nl. Mevr. Luitze, Walsum, Holthuis, Posthumus en van Veen. Er wordt wel veel van hun zenuwen gevraagd! Ook bezocht ik Waldendonk die met zijn vrouw onderwater is en mevr. Tervooren. Vanavond bezoek van mej. Korteweg over haar broer die is opgepakt. Hij is chef van het lab van het kankerinstituut en bezoek van Pastoor Nieuwenhuizen, wiens broer ook met een hartkwaal in A'foort zit. De collega's in A'foort schijnen het niet slecht te hebben. Het Rode Kruis heeft eten gezonden, of ze dat zullen krijgen? Bij vd Pake die al bijtijds de benen genomen had zat een rechercheur te wachten. Telefoon! De rechercheur grijpt de haak en hoort de woorden "smeert 'm", woedend! Hier houden nog geen spreekuur, maandagen wel spreekuur in de stad. Verder hebben we voldoende connecties in het vijandige kamp. Die ons waarschuwen, een jonge vrouwelijke collega mej. de Smet in Wassenaar wordt door een rechercheur bezocht, Ze vraagt: "Komt u voor Dr. de Smet? Gaat u maar even binnen". Ze neemt haar fiets en gaat er vandoor!

De moeilijke kwestie is nu of er een de stap richting de Duitsers gedaan moet worden. Ja of Nee? Wanneer dit

kan geschieden zonder opgeven van onze beginselen en fondsen verzwakking van het M.C. ben ik wel voor als althans enige hulp is te verwachten. W (Wibaut?) heeft al rondverteld dat hij bij Harster geweest is en dat er een gaatje is. Hij heeft ons al enigszins in een dwangpositie gebracht. Het is moeilijke kwestie- over het algemeen is de houding van de artsen nog flink! In de politiek niets nieuws. Stil in de lucht.

4 juli 1943

Vandaag in A'dam geïnformeerd over de toestand in het land. De Duitsers gaan nog door met artsen oppakken. In Almelo en Deventer is geen chirurg. Het gerucht gaat dat 4 Hoornse artsen tijdens het transport naar A'foort zijn doodgeschoten, dit zal wel niet waar zijn. Van de artsen die onderduiken wordt de spreekkamer verzegeld, van hen bij wie de gehele familie weg is, het gehele huis. Een groep A'damse artsen hebben een capitulatie verklaring getekend bij de ingang van het kamp A'foort. Deze zijn erg katterig teruggekomen naar A'dam. Maar de grote massa, die al in A'foort zit houdt zich waarschijnlijk wel goed. Hoe zal dit alles aflopen. Zal dit het einde van MC zijn? Zoo, ja laten we hopen een eervol einde! Zo nu dan even verder! In de grote politiek gebeurt niets!

5 juli 1943

Het conflict is opgelost! Onze commissie heeft met de Duitsers een eervolle overeenstemming bereikt. Het principe blijft gehandhaafd. Alleen wordt over ons aan Seys Inquart geschreven dat 't niet de bedoeling was de persoon van de Rijkscommissaris te beledigen en wordt f 50,- boete betaald. Dan worden de straffen gestaakt, de gevangenen worden weer losgelaten en de zegels op huizen en spreekkamers verbroken. Het MC is de schok te boven en komt zelfs sterker uit de strijd dankzij de Duitsers die waarschijnlijk de Ärztekammer wel zullen laten rusten. Het is een juichkreet geworden! De Duitsers zijn werkelijk zeer soepel geweest zegt Kees. Ze zaten klaarblijkelijk ook met het gevoel. W(Wibaut?) begon weer een grote ruzie met mij. Hij wil mij eruit hebben maar dat zal hem niet lukken. Dan moet hij er maar uit, de intrigant! Maar die zaak zal pas over 14 dagen worden uitgemaakt. Wie dan leeft, wie dan zorgt!

28 augustus 1943

Brief aan Cor Loots

Beste Cor,

Dank voor je gezellige brief. Ik zie het milieu waarin jullie verkeren voor mij. Ongeveer zoals A.M. de Jong de Brabanders beschrijft. Het ongerief wordt zeker wel vergoed door de eterij en de schilderachtigheid. Je man heeft zeker wel een onderwerp uitgezocht. Zoiets als de aardappeleters.

Hier gebeurt niets bijzonders maar ieder verlangt ernaar dat er landelijk iets gebeurt want de mensen worden het wachten moe en de winter is alweer in het verschiet. Ik heb nu in vertrouwen verteld. Les genomen van Theo v Reyn. Hij geeft heel aangenaam les. Praat er niet over. 't Is een privé vermaakje. 'k Ben bijna klaar met het kopiëren

46. NHA NHC (02-07-1943) p, 1

van een kinderkopje en begin dan aan Cornelis de Wit, een enigszins wilde figuur met krullende haren en veel heuvels en dalen in zijn gezicht. De praktijk is erg druk vooral de spreekuren. De mensen zijn erg bang voor kinderverlamming hier in Haarlem zijn maar 8 gevallen. 'k Wou je wel eens zien huishouden Cor tussen al die wilde knapen als een soort dierentemster. Maar dat kan je wel goed. Speciale sigarettentabak van mijnheer Slit. Daar zal je nog eens van genieten. Kun je daar ook niet eens een adres vinden voor ons we zouden eind september nog een week uitgaan. Nu tot ziens hoor. Hartelijke groeten ook aan Ab, Roorda

Hoofdstuk 6

Dagboek III

Dolle Dinsdag

22 oktober 1944

Dinsdag 5 sept 1944 was er grote vreugde in Haarlem. Na de snelle opmars door Frankrijk en België waren de verwachting hooggespannen en we rekenden op een snelle bevrijding. De wildste geruchten vlogen door de stad:

De Canadezen zijn in Breda, (dit was trouwens officieel door de radio vanuit Engeland bekend gemaakt, terwijl ook door de radio was bericht dat 1e minister Gerbrandy al afscheid genomen had in Londen en dat Prins Bernard benoemd was tot opperbevelhebber van het Nederl. Ondergrondse leger, Prins B. wordt nu wel, Sjors van de Rebellenclub genoemd). De Canadezen zijn in R'dam en in Den Haag, in Wassenaar, in Lisse!

Iemand uit Tilburg had zelf getelefoneerd dat hij nu de haak moest ophangen want hij zag de Canadezen door de straten marcheren! En alle gezichten stonden verheugd en de Haarlemmers stelden zich op lang de Wagenweg en de meest ongeduldige reden de bevrijders per fiets tegemoet.

Oude dames zaten op stoelen op het trottoir, meisjes liepen met oranjebloemen om die straks de bevrijders toe te werpen. Duitse soldaten werden zelfs gehoond, NSB'ers bedreigd.

Joodse onderduikers wilden zich op straat begeven; voor de ramen werden met stoelen amfiteaters gemaakt en verhuurd. Alle gezichten straalden, niemand verborg zijn vreugde in blijde overmoed.

Ikzelf liep ook langs de Wagenweg waar vele kennissen en patiënten waren terwijl toch nog de avond tevoren een auto met 2 SD-soldaten me was komen halen, waaraan ik juist op het nippertje was ontsnapt.

Ik had deze geschiedenis waarschijnlijk te danken aan een intrige van den heer Dr. K. die zichzelf heeft laten arresteren en om zo in goed vaderlands gezelschap te zijn, ook dr. Hage, directeur van de Mariastichting en mij wou laten oppakken.

Maar op de stralende 5 sept vergaten we alle benauwenis en verwachten we vol vreugde de bevrijding na de beklemmende en duistere bezettingsjaren.

Ook de Duitsers en de NSB'ers dachten vast dat voor hen het einde van hun rijk gekomen was.

Afb 32 ⁴⁷

De Rijks Duitsers en de NSB'ers verlieten gepakt en gezakt de stad om veiliger oorden op te zoeken en bijtjes dag te ontgaan. Onze burgervader Plekker en commissaris Bakker hadden de benen genomen en in speciale treinen vertrok het zootje naar het veilige oosten.

Te vroeg helaas! Ze hadden nog kunnen blijven. Langzamerhand drong het door tot de mensen dat hun vreugde berust was op loze geruchten.

En de bezetting met al zijn benauwenissen ging door. De Duitsers geërgerd door het figuur dat ze geslagen hadden schroefden de duimschroeven vaster aan. Maar de hoop en de verwachting bleven levendig in alle harten. Het was al zóó vaak gebeurd dat vaste verwachtingen bedrogen waren, dat vastgestelde data verliepen zonder dat de verwachte blijde gebeurtenissen kwamen.

Men went daaraan en leeft en hoopt en vertrouwt weer verder.

Een grotere en ernstiger teleurstelling was de mislukte onderneming bij Arnhem, dat bezet was door parachutisten (10.000 man) welk echter door snel aangerukte SS-divisies werden teruggedrongen naar Oosterbeek en gedood, gevangengenomen of teruggejaagd over de Rijn. Dat was een grote, grote tegenslag want toen zagen we de bevrijding terugwijken in de tijd. Het grote offensief der geallieerden dat zoo schitterend, als een vloedgolf door Frankrijk en België was gestroomd, liep dood op ons kleine landje. Brabant en de Betuwe en Zeeuws-Vlaanderen zijn nu oorlogstoneel en we kunnen geen grote successen en geen bevrijding verwachten voordat grote aanvoer van legers en materieel heeft plaats gevonden waarvoor de verovering van Antwerpen zoo noodzakelijk is.

In die fase zijn we nu op de 22 okt, de dag waarop ik weer begin een journaal aan te leggen van de gebeurtenissen. Het is een zeer benarde en benauwde tijd!

47. NHA nr. 1100/56868 Vluchtende NSB'ers 5 sept 1944 Station Haarlem (Anoniem)

De Duitsers halen weg wat er maar te halen is en ze hebben de havens van Rotterdam en Amsterdam grondig vernield. (De spoorwegstaking die een grote handicap voor de Duitsers is, heeft ook een geweldige terugslag op het Nederlandse volk, daar levensmiddelen en brandstof vervoer onmogelijk is). Door brandstofgebrek is het gasbedrijf stopgezet en wat de elektriciteit betreft worden alleen nog maar ziekenhuizen en bepaalde bedrijven voorzien. Gelukkig ligt ons huis in een gunstig kavelkje want we hebben nog steeds elektriciteit. Maar bijna alle mensen zitten na 6 uur in het donker en moeten we ons behelpen met kaarsen, carbid, olielampjes enz. Men verwacht dat er eendaags geen leidingwater meer zal zijn. Vuilnis wordt niet meer opgehaald deze week.

Het gemeentelijk laboratorium kan niet goed functioneren zodat difterie uitstrijken niet meer voldoende kunnen worden onderzocht met als waarschijnlijk gevolg uitbreiding van deze ziekte.

De straten zijn nu 's avonds pikdonker als de maan niet schijnt. Ik ben de vorige week 3x van de fiets gevallen, gelukkig zonder ernstig malheur.

De prijzen vliegen omhoog:

1 mud antraciet meer dan	f 40,--
1 fles raapolie	f 40,--
1 pond boter	f 82- f 85, --
1 pak lucifers	f 10,--
1 pond suiker	f 20,--
1 mud tarwe	f 800,--
1 L petroleum	f 40,-
1 brood	f 8.50
1 mud aardappelen	f 50,-

Als straf voor de spoorwegstaking (dat is tenminste het motief dat ze opgeven) zijn de Duitsers nu bezig de fietsen te vorderen.

Afb 33 ⁴⁸

De laatste weken was het een sport om aan de rekwirerende patrouilles te ontkomen. Doordat iedereen, iedereen waarschuwt lukte dit wel, maar men moest soms eindigen omrijden hetgeen in de praktijk een groot tijdsverlies betekende. Nu is gelukkig besloten dat de artsen hun fiets kunnen behouden.

Een paar dagen werd er zoo energiek gevorderd dat ik mijn fiets niet durfde riskeren en lopend de praktijk deed hetgeen erg meeviel.

Piet, die medisch student in Utrecht is, is nu ook thuis nadat hij 8 maanden gevangen is geweest, eerst in de Weteringsschans gevangenis in A' dam en toen in het PDA in Amersfoort. Hij heeft kans gezien zich af te laten keuren en is daarna ontslagen. Juist bijtijds want kort nadien is de meerderheid van de Häftelingen weggestuurd naar Duitsland. Groot was onze vreugde toen hij op 16 augustus onverwachts, kaalgeknipt weer thuiskwam.

Hij had graag weer terug willen gaan naar Utrecht, maar dit kan niet daar het ondoenlijk is er te komen en daar in Utrecht grote razzia's op mannen zijn gehouden. Ook hier in Haarlem kunnen we dat elk ogenblik verwachten. Piet werkt nu op het laboratorium van de Gem. Dienst aan een anatomisch preparaat. Langs zij en achterwegen begeeft hij zich daarheen want het is voor een jonge man gevaarlijk om in het centrum van de stad te komen.

We hebben 2 evacués, de schilder Loots en zijn vrouw die 2 honden hebben meegebracht. De gezelligheid in huis wordt erdoor verhoogd want de avonden zijn lang en het zijn beide aardige mensen.

27 oktober 1944

Afb 34 ⁴⁹

Afb 35 ⁵⁰

Gisteren was Haarlem in opschudding door een nieuwe wandaad door de Duitsers: Een zekere Fake Krist, lid van de geheime Staats Polizei, een berucht individu, die al veel goede Hollanders in 't verderf heeft gestort, is gistermorgen om half negen aan de Westergracht doodgeschoten door partizanen. Vanaf de andere kant van de Westergracht is

48. NHA nr. 1100/39043 Spoorwegstaking, verwijderde rails. (Stuifbergen)

49. NHA nr. 110/31020 Represaille moord Fake Krist (anoniem)

50. NHA nr. 1100/31989 Stoffelijk overschot Fake Krist. (anoniem)

hij door een scherpschutter van zijn fiets geschoten. Als represaille hebben de Duitsers de volgende dag 3 huizen aan de Westergracht volledig uitgebrand en op het veldje bij de Bavo 8 mensen neergeschoten. De kisten hadden ze meegenomen.

Waarschijnlijk waren het "terroristen" uit de gevangenis in A'dam. Er was grote verontwaardiging en ontsteltenis onder het publiek.

8 november 1944

Het weer is slecht de laatste dagen. Gisteravond vooral woei er een storm. Slecht weer voor de oorlog. Maar vanmorgen was er wat blauwe lucht en werd er druk gevlogen en geschoten op de vliegtuigen. Je zag heel duidelijk de in de zon glinsterende vliegtuigen en de wolkjes van de ontplofte afweergranaten in de lucht.

De bevrijding van Middelburg is het belangrijkste feit van deze dagen. De Engelsen die in boten de stad komen binnenvaren. De mensen die de daken en voor de ramen en de enthousiaste menigte op straat die zich tussen de Duitsers en de Engelsen werpt en het schieten onmogelijk maakt. We leven mee met dat gebeuren en benijden de Middelburgers hun vrijheid.

De Moerdijkbruggen vernield.

Wanneer zal Haarlem vrij zijn. Naar mijn mening kan het wel februari worden. Eerst moeten ze de Rijn nog over, dan slag leveren met de Duitsers en dan -----

Zullen de Duitsers Noord Holland gaan verdedigen tot aan de laatste man zoals ze aan de Franse kust en in Calais ook doen en deden? We moeten op veel gebeurtenissen blijven voorbereid, maar meer dan deze vreugde in toekomst benauwt de mensen de nood van het heden.

Het steeds minder wordend eten en het brandstofgebrek en de lange avonden bij kaars -of petroleumlicht.

Noek werkt nu in A'dam in het WG op een Rode Kruisafdeling. Wel een vuurproef doorstaan ineens met één gediplomeerde zuster de wacht te hebben over 8 zalen met elk 40 man Met 2 gewonde Duitsers.

Vandaag belt ze op dat de zaak haar toch te Duits is en dat ze er waarschijnlijk mee ophoudt. We zitten 's avonds veel te lezen en lezen voor uit 'Das unbehagen in der Kultur' van Freud.

De praktijk op de fiets valt niet mee! Je wordt er wel moe van en rozig. Als na het schaatsenrijden. Vooral bij harde wind.

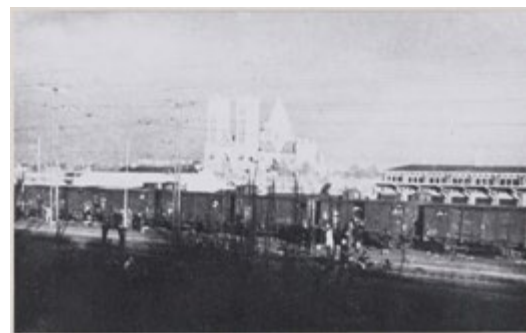
Raadgevingen voor een volgende oorlog (die naar we hopen niet zal komen)

1^e Zorg dat je overmaat aan noodzakelijke levensbehoeftes in huis hebt. Sla veel in: boter, vet, bonen, sigaren tabak sigaretten, blikjes enzovoort, wijn enz.

- 2^e Zorg dat je ruimschoots en (elektrische elementen) zorgvuldig voorzien bent van kleding en huisraad fiets en fietsbanden Wees niet zuinig op deze dingen. Zorg dat je goed in je plunje zit! Dingen, voorwerpen, goederen hebben waarde. De waarde van geld is zeer betrekkelijk.
- 3^e Koop andere dingen o.a. kunstvoorwerpen in tijden dat deze niet duur zijn. Ook sieraden hebben blijvende waarde. A.M. de Jong heeft verleden jaar een paar Perzische tapijten verkocht en daarvoor een groot stuk tuin gekocht!
- 4^e Onderschat de waarschijnlijke duur van de oorlog niet
- 5^e Zorg voor een goede schuilplaats en een goede radio
- 6^e Doe zo min mogelijk van wat de D. vragen, Ik heb nog zeer veel spijt van de ouden tientjes die we in het begin hebben ingeleverd. Ook van de "verboden boeken" die we hebben vernietigd. Later hebben we alles niet gedaan, met goed succes. Geen radio Ingeleverd, geen auto en motor ingeleverd.
- 7^e Doe alles royaal, de prijzen gaan steeds omhoog. Later moet je het nog duurder kopen.

Maar misschien zijn deze raadgevingen niet geldig voor een volgende oorlog hoewel in 1914-1918 is het toch net zoo gegaan.

14 november 1944

Afb 36 ⁵¹

Afb 37 ⁵²

Eergisteren, zondag 2 treinen met razzia slachtoffers uit R'dam aan het goederenstation Westergracht. Het waren lange treinen van gesloten goederenwagens, volgepakt met menselijk vee. Op verzoek van het Rode Kruis enige artsen erheen om te helpen, waarvoor ik een Rode Kruisband om de arm kreeg. Zoveel mogelijk lui als zieken eruit gehaald goederenloods 71 in totaal.

R' damse politieagent laten ontsnappen met Rode kruis pet en band in bakkerswagen van Franken.

51. NHA nr. 1100/64582 Opgepakte Rotterdamers op transport naar Duitsland (anoniem)

52. NHA nr. 1100/31856 Opgepakte Rotterdamers op transport naar Duitsland (anoniem)

Bijna alleen arbeiders, bijna geen intellectuelen -- onhandig, karakterloos. Woedende officieren schieten Smit en van Heusden (Smit: "als ze maar kalm blijft") Ds Hiddema – de DKW- Trein zingend weg- De Hollandse arbeider moet worden opgevoed tot meer karakter, meer zelfbewustheid, meer persoonlijkheid, meer idealisme. Hier ligt een taak voor de toekomst. Treurig is het dat vele Hollanders zoudom en welgemoed gaan spitten voor den vijand.

Vandaag aangeplakt vorderingsbevel voor kleding. Ab: wat is een herenhemd? Ik lever niets in, Laat ze 't maar komen halen als ze er de tijd en mensen voor hebben.

Geruchten over razzia in Haarlem. Dat kan een toestand worden. In Utrecht zijn er meerderen die wilden ontvluchten doodgeschoten. In R'dam schijnen 16000 te zijn gepakt.

Vandaag naar Alkmaar geweest op de motor daar 3 collega's gesproken. Ank bezocht. Die heeft me op allerlei lekkers onthaald. Een ei, melk, croquetjes, vlees In het donker terug over Uitgeest. Omgereden om Duitse post te vermijden want ik had geen "fahrchein" maar wel illegale papieren in de zak.

Noek is thuis uit A'dam. Die heeft als a.s. verpleegster de vuurdoop gehad. Hulpverpleegster in het WG op een afdeling van Duitse gewonden. 3 zalen à 30 man. Gruwelijke wonden. Veel bloed, slechte verpleging en behandeling. Rotzooi. Ze wordt woedend als je zegt dat ze zich flink gehouden heeft. Openhartig haar mening gezegd tegen Duitse officier.

Piet heeft vandaag een boom gerooid voor brandhout. (Wim is uit Alkmaar gekomen. 't Bevalt hem daar best. Hij komt in een ander kosthuis en blijft daar voorlopig)

Afb 38 ⁵³

15 november 1944

Vannacht om 1 uur en om 5 uur telefonische waarschuwing voor razzia, om 6.30 Ds. v. Biemen gehaald. Er is geen razzia gekomen. Vanmorgen een V1 in Heemstede tot ontploffing gebracht. De explosie viel erg mee. Geen kleren ingeleverd. Zieken rantsoenen vervallen bijna allen.

Afb 39 ⁵⁴

Noek naar A'dam vertrokken met de Gin King en Smidt v. Gelder. Piet weer een boom gerooid. Zaag gehaald. Vanavond gesprek met Ds. van Biemen over socialisme en hoofd gestoten in donkere gang. Daarna heeft Piet ons voorgelezen.

17 november 1944

De nood in Holland wordt steeds nijpender. Er is voedselnood, er komt hongersnood. De Duitsers halen alles weg! Iedereen praat en denkt over eten. Nog geen controle op kleding vordering. Schandalig veel mensen hebben ingeleverd.

Berichten van het front in Brabant goed. Amerikaanse legers ingezet o.a. in Limburg.

's Avonds in 't duister is werken onmogelijk Vandaag naar Bennebroek geweest op de motor. Vanmiddag en vanavond voortdurend plasregen.

Motordefect, niet klaargekomen. Vanavond naar Kersbergen (Eggink) Eggink steekt het hoofd weer op en wil Kersbergen hebben in een driemanschap voor de beginfase. De bezittingen van de vereniging van ziekenfondsartsen tijdelijk bij notariële acte over te nemen. Kersbergen wel zo wijs er niet op in te gaan. Vanavond belde Ank op uit Alkmaar (Wim kan bonen kopen en zal ze naar Beverwijk brengen waar wij ze zullen halen). Gevaar voor razzia schijnt voorlopig geweken.

20 november 1944

De algemene stemming is van down- afwachtend- optimistisch. Geen vooruitgang in Holland. Angst voor razzia's. Goede vooruitgang bij Belfort (Rijn bereikt) Metz genomen. Zeven legers rukken op tegen Duitsers. Angst voor dreigende hongersnood, weer een brood minder. Volgende week nog maar 800 gr brood in de week. Verder geen boter en geen melk. Zieken rantsoen vervallen behalve voor tbc, diabetes en acuut ulcus.

Vandaag zeer druk geweest. Heb het gewaagd de motor te berijden voor verre afstanden, -dat is verboden- "alle benzine is bezit van de wehrmacht"

53. NHA nr. 1100/64589 Gevolgen houtroof Frederikplein (van Borselen)

54. NHA nr. 1100/33125 Houtroof Militaireweg 1944 (J. Hilarius)

Afb 40⁵⁵

Lees Napoleon van Chateaubriand. Deze was dikwijls even wreed als Hitler. (Massacre de Jaffa et de Toul). Maar de Fransen zelf hadden een afschuw van de cynische wreedheid.

Gister konijn gegeten, een feestmaal.

In de lucht brommen de vliegtuigen weer. Nu al geruime tijd, onophoudelijk. De mensen hebben veel moeite met de duisternis. Velen gaan om 8 uur al naar bed. Wij smokkelen nog wat elektriciteit, verder hebben we accu's en petroleum. De stroop van suikerbieten is erg smakelijk.

In de Haarlemmermeer is de schandpaal uit de middeleeuwen weer ingevoerd door bevolking voor erge zwarthandelaren.

21 november 1944

Geruchten van razzia's in Den Haag. Veel vliegtuigen gepasseerd. 4 flessen raapolie gekocht à f 45,-. We doen moeite om bonen en erwten te krijgen.

23 november 1944

Gisteravond 2 telefonische waarschuwingen voor razzia's.

Rev. Ben en Ds. van Houten en Ds. van Biemen gehaald en ook Anton gewaarschuwd. Die laatste zou onder de vloer van de huiskamer zich verbergen. 't Was loos alarm. Er is niets gebeurd.

Vanmorgen om 9.30 uur kwam Gu. met het volgende verhaal. Dr. hr. de J die aanwezig was bij een bespreking op de Ortschaftcommandant heeft medegedeeld dat de Ortschaftcommandant aan de h.h. Hiddema en v Driel heeft toegezegd. Dus dat is afgesproken: "dat van de R'damse trein, de artsen die zich zoo geweerd hebben a/d Westergracht voorlopig in arrest zullen stellen". Daartoe behoor ook ik. 'k Heb Sluyter en Heering ook gewaarschuwd met verzoek uiterste discretie m.h.o. op dezen. 'k Zal voorzichtig zijn – maar blijf thuis. Consigne aan het dienstmeisje- zo nodig de trein in.

Vandaag niets gebeurt. Vanavond weer gerucht dat de politie voor vannacht gealarmeerd is. Zo volgt het ene

gerucht op het andere.

Vanmiddag in Amsterdam geweest, per motor; loopt schitterend. Door de Meer, over Badhoevedorp heen, langs grote weg terug. Geen overlast van Duitsers, R'damse trein kwestie besproken. Op terug weg nog even aangegaan bij dr. Kuipers, Halfweg bericht doorgegeven en naar voedsel geïnformeerd. De boeren hebben of geven geen tarwe of bonen meer. Wel naam van tussen koopman gekregen. 1 mud tarwe f 300,-. Goede frontberichten. Straatsburg bereikt en verder Blerick en vlakbij Roermond.

27 november 1944

Gelukkig heeft de Ortschaftcommandant ons niet laten gevangennemen. Van de 100 Rotterdamers die we uit de trein gehaald hebben wordt waarschijnlijk plusminus de helft weer naar huis gezonden. Eergisteravond weer ernstige waarschuwing voor razzia. Groot alarm. 'k Heb 3 buurjongens ondergebracht in schuilplaats aan de Olieslagerslaan- prachtige en gerieflijke schuilplaats. Heldere maan dezer dagen. Praktijk daardoor gerieflijker. 't Is anders een toer, de hele dag fietsen. Je komt niet klaar en de praktijk steeds drukker.

De mensen zijn zenuwachtig en in de put door de berichten over razzia 's. Er zijn al roofovervallen gepleegd in Aerdenhout o.a. bij Diemer Kool.

Vanmiddag mooi pianoconcert van Vincent. Weer grote moeilijkheden met Wamstekker, dit keer tegen Ben (intrigant), B in grote moeilijkheden. Vanavond getracht Ds. W te bezoeken, niet opgedaan. Niemand durft meer open te doen na 8 uur. Hier thuis gezellig discussies en gesprekken. Ds. v Biemen en Thomeer zijn gezellige gasten. Vandaag geboetseerd, weinig opwekkende kritiek van Cor.

Vandaag bericht "bommen op Euterpestraat", onzaliger gedachtenis.⁵⁶ Familie van Ledeboer dood in de Euterpestraat.

Eén kilo carbid en 15 pond kievitsbonen gekregen.

29 november 1944

Vandaag veel vliegen (zwermen blinkende vogels). Canadezen in Nijmegen! Morgen moet ik naar Haarlemmermeer om tarwe. Prachtig weer, 's avonds heldere maan. Gerucht: in A'foort alle mannen tussen 17 en 60 opgepakt. De oude heer Houtschilt "we hebben honger". Boze meneer in de Anegang "Zeer onaangenaam in deze tijd".

3 december 1944

We worden 'hungergebiet'. Nu is het caloriegehalte per dag 878 cal. En daar de aardappels vervallen wordt het nu 550 cal. Zorgelijkheid onder de mensen. Ieder haalt uit 'de Meer' zoveel hij maar kan. Woensdagavond ga ik naar Halfweg om tarwe, per auto. Een risico, maar enfin! We overwegen een bericht naar Genève (Rode Kruis) of naar Engeland. Vandaag in Beverwijk geweest om eieren en melk die Wim daarheen had gebracht uit Alkmaar. Vanmorgen kerk Ds. Moltzer. Vanavond voorgelezen: Nietzsche

55. NHA nr. 1100/33153 Kinderen opzoek naar eten (anoniem)

56. Bombardement hoofdkwartier SD in de Euterpestraat te Amsterdam, 69 doden waaronder 3 SD-ers.

Oorlog schiet niet op. Gister vergadering bij Ben/Jet.
Vanmorgen na de kerk Ben begroet, gezellig gesprek,
Morgen erg druk. Hoop minder regen. Piet begint morgen
in het lab in het gasthuis.

Nooit zoveel regen als de laatste weken. Auto is weer in
orde. Wanneer zullen ze hem weghalen. Ben en Wamsteker
zijn hun auto al kwijt.

Mevr. Bühler zielig (man vermoord) Radio speelt Tango.
Krankzinnige wereld!

6 december 1944

Vandaag razzia om 7 uur. 8 telefoongesprekken—
Waarschuwingen doorgegeven. Ds. v Biemen gehaald—3
mannen in de schuilplaats- praktijk gedaan- op alle hoeken
soldaten- geschokt soort- vaak aangehouden maar
doorgelaten.

Onrust bij Kessler (zoon Aad ontsnapte). Ik naar
Ortscommand- 16 jr. moet ook mee- daarna Kessler als
gijzelaar gepakt- ik naar het station, Oberstatarzt, transport
al weg. Waarschijnlijk +/- 1000 man in de straat veel
schieten 2 jongens die Spaarne overstaken aangeschoten
en één dood. Nu is de eerste razzia-dag voorbij en de
gehele familie zit te lezen in nieuwe Sinterklaas boeken-
gisteravond voor 't eerst sinds mijn jongensjaren geen
Sinterklaasgedichten gemaakt- toch nog wat Sinterklaas
door Ab en Cor.

In een grote zaal van de hemel
Waren alle heiligen bijeen
De vergadering werd geleid door Petrus
Er ontbrak er haast geen één

Het vakverbond der heiligheden
Hield jaarlijkse vergadering
Aan een grote groene wolk
Zat 't Bestuur der heiligenkring

Petrus tikkend met zijn sleutel
Zit in 't midden zoals 't hoort
Rechts van hem noteert St Paulus
als secretaris ieder woord

En de arme St Franciscus
want gappen doet hij zeker niet
heeft men aangesteld als fiscus
en hij zit links van St Piet

Na een aantal mooie redes
Van welbespraakte Sinten
Vraagt Christopher het woord
Hij kucht eens en begint en

Heilige broeders en zusters
Zegt hij kent gij mevrouw Loots?
Ja, ja, ja, knikken allen.
En haar man die schildert groots!

Welnu, geen versiert zo mooi met
kraaltjes onze beeltenis als zij
de laatste tijd inspireer ik haar
wadend naar een paarse wei

Nu broeder Nicolaas weer spoedig
Naar de aarde af gaat dalen
Moeten we allen met elkaar
Een present voor haar betalen

“Maar” aldus roept Eva uit
“Dat is ook voor haar man!
Want ik vind, en ik kan 't weten
Dat hij mooi appels schilderen kan.”

En met algemene stemmen
Is dit plan toen goed gevonden
Sinterklaas heeft hier op aarde
Nu dit boek voor u gevonden

Hier is dan het resultaat
Van dit heiligen besluit
Veel plezier maar met dit boek
Dit gedicht dat is nu uit.

Sinterklaas gedicht van Piet Roorda (zoon van Dr. Jan
Roorda), Sinterklaas (in de hongerwinter) 1944 Haarlem
voor Ab en Cor Loots, het boek “Tussen twee werelden”,
van Gondijs.⁵⁷

Morgen komt Ank uit Alkmaar - Wim blijft weg met het oog
op de razzia's- Vanavond veel gevlieg in de lucht - Lees
boek “Ends and means” van Huxley- prachtig idealisme,
moet niets hebben van gewelddadige revoluties. Vanavond
las ik 't hoofdstuk over de oorlog en de wapenindustrie- We
zullen later schrikken als we de schanddaden zullen lezen
van de wapenindustrie in deze oorlogsjaren. Waarschijnlijk
leveren ook nu weer de “vijanden” aan elkaar neem b.v.
Turkije is dit niet het doorvoerland geweest naar D.!
Waarom is de haven van Antwerpen volkomen ongerept?
Terwijl R'dam grondig verziekt is? Hoe komt het dat de
Hoogovens en de Fordfabrieken niet vernield zijn? De
stemming van de mensen is de laatste tijd down! Ze zijn
bang voor de honger en vrezen dat de oorlog nog lang zal
duren. Velen hoort men van de hardheid en de afzettingen
van de boeren hoe deze b.v. voor goud en kleren karig
trachten te leveren, b.v. aardappelen voor f.70, -- p mud
hoe ze uitgeputte stedelingen afpoeieren. Als de toestand
erger wordt zullen de stedelingen met geweld het eten
van de boeren gaan halen? Ook de C.C.D is wreed. Bij de
pont van Velsen werden mensen teruggezonden die met
handkarren uit R'dam waren komen lopen! Veel oude
mensen kunnen niet meer tegen de tijd op ze begrijpen
de situatie niet. We bereiden een evacuatie wagentje voor,
voor als we in geval van grote nood, we moeten vertrekken.
Wat zal de toekomst ons nog brengen? Grote, grote
onzekerheid. Zonet weer een telefonische waarschuwing:
“morgenochtend om 8 uur wordt de toestand van de
patiënt zeer ernstig”. Dat kan wat worden morgen! De hond

57. L.H.L.Grondijs (1878-1961) Oorlogsjournalist

Bonzo heeft gisteren de konijnen doorgebeten, die worden vandaag gebraden. We hebben ook voor 8 december een haas gekocht a f 50,- een deel van het vlees eten we de 8^e december en een deel wordt gewekt voor Kerstmis. Zaterdagavond ga ik naar Halfweg: er zijn waarschijnlijk 5-6 mud tarwe! Dat wordt een grootse smokkelpartij. Morgenmiddag de MC in A'dam (als het mogelijk is).

18 december 1944

De tarwe viel niet mee. Ik mag toch blij zijn als ik 1 of 2 mud krijg want de (rot) boeren leveren niet af. Het is zaaks om meerdere kansen te vinden. De voedselpositie wordt wel heel slecht. Lange files handkarren die naar en van het zuiden trekken geduwd door zielige lui, vele komen lopen vanuit R'dam of Den Haag, meerderen gevallen van acute dood door oververmoeidheid, op de Velserpont 2 jongetjes die een dode vader op de kar voortduwen. De zuigelingensterfte neemt toe- meerdere gevallen van ouderwetse intoxicatie (Halbertsma).

Gisteren naar Alkmaar geweest, conferentie met Rode Kruis en VV goed verlopen- gelogeed bij familie de Lange (zielig) Vanmorgen in de vroege terug in donker en schemerdonker. Gevaarlijke rijden door al die karren op de weg. Gisteren bericht over tegen aanval van de Duitsers bij Malmery- zelfs een stukje in België. Luxemburg terug veroverd. Stemming onder het publiek nooit zo down geweest als tegenwoordig door de voedselnood.

1 mud tarwe	f 600-700 gulden
1 pond suiker	f 20,-
1 pond boter	f 50,- f 60,-
1 mud antraciet	f 150,-
Pakje Consi sigaretten	f 30,-
1 liter raapolie	f 60,-
1 liter stookolie	f 25,-

Woede op de boeren die schandalige prijzen rekenen, op de schandalige manier ruilen ze tegen goud, bont en kleren enzovoort.

Er zijn volgens van Paasma al meerdere gevallen van hongeroedeem. Honden worden veel afgemaakt (Dierenarts 20 op een dag). Praktijk wordt geleidelijk drukker. Noek gaat deze week naar een nieuw pensioen. Ze hebben onvoldoende voedsel. Het meeste werk gaat ook slordiger onder meer naast duisternis, gebrek aan thermometer en aan medicijnen. Er sterven veel oude mensen (weinig weerstandsvermogen)

Ab en Cor zijn naar Leiden om te foerageren. De mensen gaan er over 't algemeen slechter uitzien. De mannen vermageren veel meer dan de vrouwen- Alle gesprekken draaien om eten en brandstof; De Duitsers hebben in Leeuwarden, 1.500.000 kg boter in beslag genomen. Geruchten gaan van opstanden in Bremen etc.

24 december 1944

De stemming onder de het publiek is zeer down door de voedselnood en het nieuwe onverwachte offensief van de Duitsers in de Oostelijke Ardennen. Begunstigd door de mist en de bewolkte lucht hebben ze klaarblijkelijk een groot offensief kunnen voorbereiden. In 't noorden en het zuiden worden ze echter al hevig aangevallen en naar het westen schieten ze niet veel meer op. Maar de mensen zijn er down over en men vreest dat het de oorlog verlengen zal. Op straat valt het op dat veel mensen er slecht uitzien. De gezichten zijn geplooid en rimpelig. Veel oude mensen

gaan dood. In het rusthuis aan de Jansweg, 40 sterfgevallen in 2 weken. Bijna in geen enkel gezin merkt men iets van de Kerstmisviering.

Op straat worden niet zoals andere jaren kerstbomen verkocht hoogstens hier en daar dennen takken. Vandaag voor 't eerst vorst. Als de kanalen en de Zuiderzee dichtvriezen wordt de voedsel toevoer onmogelijk. Geruchten van schepen uit Zweden met rijst en levertraan. Ik kreeg van Kessler beschikking over 69 liter levertraan. Daar kan ik veel mensen plezier meedoen. Vandaag langs de weg niet een kerstgans maar een waterhoentje veroverd. Vlak bij het Spaarne zag ik een grote zwarte kat die hem gevangen had en op het punt stond hem te verorberen. Met het voorwiel heb ik de kat verjaagt en de jachtbuit afgepakt. Piet heeft hem geplukt en nu zullen we hem opeten. Misschien kan ik morgen mijn Puch Motor tegen 2-3 mud tarwe in ruilen. Ook hebben we kans op tarwe uit Groningen en verder nog kans op erwten uit hoofddorp- Bennebroek is nog een kleine kans op tarwe uit Halfweg. Van vele kansen slaagt maar een enkele. Bij een boer in Halfweg. Houtrakpolder kon ik vorige week 30 kg tarwe krijgen voor f 4.—totaal + 2 ons tabak Moeilijke tocht terug door dikke mist, met een zware tarwe op mijn motortank. Voet kapot door de voetversnelling. Dat kan maanden duren. Ab en Cor hebben in Leiden kaas en een konijn op de kop getikt maar het konijn hebben ze notabene laten ontsnappen. Ab ligt nu boven ziek, hij heeft enige dagen koorts gehad waarschijnlijk griep, hij is niet sterk. Gisteravond werden Nan en ik om 8.15 in de Hout door een Duitse patrouille aangehouden gelukkig vlot weer doorgelaten. De elektriciteit is nu geheel afgezet. We kunnen nu ook clandestien niet meer licht krijgen. Bob is 2 x weer naar N Vennep geweest. Voor mannen van zijn leeftijd is het een gesjouw met een halve mud aardappels op slechte fietsen op den duur een fruikende bezigheid. Keurige heren komen soms bij onbekenden om een boterham vragen, het is werkelijk verschrikkelijk- 't Is te koud om te gaan boetseren. Het hoofd staat me er ook niet naar. 's Avonds rustig lezen is wel fijn. Ik lees "Ends and Means" van Huxley We moeten maar eens wat gaan voorlezen. Bij Kessler werden in 3 opvolgende nachten zijn geit, fiets en zijn brandstof gestolen. 't Wordt nu te donker om verder te schrijven.

27 december 1944

Vanavond kwam Piet thuis van een fietstocht naar Utrecht, waarbij hij kleren, boeken enzovoort is gaan halen. Gisterenmorgen was hij vertrokken, vanmorgen voor de koffie verwachten we hem uiterlijk terug. Toen hij er om 5 uur nog niet was werden we zeer ongerust, want overall is tenslotte het gevaar van razzia's en dergelijke. Toen hij eindelijk kwart voor acht kwam aanzetten was hij zo uitgeput zoals ik hem nooit eerder gezien had. Klaarblijkelijk is het door gebrek aan oefening en door een te kort aan eiwit en vet zijn weerstandvermogen sterk afgenomen. Hij had in Breukelen een lekke band gehad en daar van 12-3.30 moeten wachten. De laatste 22 kilometer had hij 3 uur overgedaan en nu en dan had hij aan de kant van de weg gelegen en was zowat in slaap gevallen. De hele dag heeft hij slechts 3 boterhammen gehad. Nooit heb ik hem zo moe gezien maar nu was hij vrijwel knock-out. Hij heeft een paar glazen wijn gedronken en erwtensoep is toen gauw naar bed gegaan waar hij tevreden in lag- Je

kunt je voorstellen hoe zulke overigens gezonde mannen wanneer ze zijn opgepakt werk in Duitsland en worden weggevoerd onder de meest slechte omstandigheden na korte tijd kapot zijn. Een schanddaad van Duitsland om onze jongens zo te behandelen! Een deel van de Rotterdammers heeft 5 dagen in schuiten gelegen en kwamen er ziek en halfdood uit. Ze schijnen het Hollandse volk nu wel te willen gaan afmaken evenals de Joden. Op de eerste Kerstdag (nee op 24 december) werd hier de nieuwe Verordening aangeplakt gedateerd 14 dec waarbij bekend wordt gemaakt dat alle mannen van 16-40 jaar worden "ingesetzt", ze zullen individueel opgeroepen worden voor bepaalde categorieën worden Ausweissen gegeven waarbij alle vroegere Ausweissen vervallen. Wie een onderduiker helpt of herbergt, diens huis en goed wordt verbeurdverklaard. Natuurlijk gaan nu vele angstige lieden een Ausweiss aanvragen. Het Nederlandse volk wordt langzamerhand wel gedemoraliseerd. De laatste teleurstelling schijnt het niet meer goed te kunnen verwerken.

Op eerste Kerstdag was er een erge deining in het Bos en Vaart kwartier. De tandarts Cox die al 2x gevangen geweest is werd nu weer gezocht voor een ondergrondse actie. Er werd een inval in zijn huis gedaan waarbij hij schijnt te zijn ontsnapt. Zijn vrouw werd op straat afgeranseld en toen liet men haar 2 uur geboeid en zonder mantel op straat liggen. De burens van het Oranjeplein en de Spruitenbosstraat moest van 3-6.30 met hun handen omhoog voor hun huis op straat staan, kinderen in het huis. Intussen werd er om de angst erin te houden veel in de lucht geschoten. Onderduikers die ik sprak, hadden een benauwd halfuur gehad toen de Gestapo hun huis nauwkeurig ook op hun verdieping onderzocht- men zegt dat op die dag meerdere lui van de ondergronden zijn gepakt – Een paar dagen heeft het gevoren en vandaag reed men al schaats op het ondergelopen land, Maar goddank is het vanavond weer gaan dooien. Een vorst periode nu zou een ramp zijn. Morgenavond komt Noek met mij op de motor uit A'dam of per auto. Ze blijft dan een week thuis. Misschien kan ik mijn motor (Puch) verruilen voor 2 mud tarwe. De Tarwe die de collega met wie ik de transactie doe bij de boeren moet kopen kost f 700-800 per mud! We zijn dan wat tarwe betreft binnen en kunnen als de Groninger affaire slaagt meerdere mensen helpen. Vannacht misschien de partus van Anneke Wildschut.

31 december 1944

Oudejaarsdag. Vanmiddag een prachtig concert van Jo Vincent aan huis bij dr. Bos, invitatie van mevrouw Looman, kerstliederen verder Schubert, Tsjajkovski, Wolf. Een paar uur lang werden door de mensen de tarwe en de bommen en de oorlog vergeten. Vincent gesproken, aardige man. Vandaag gelezen: "Waarvoor strijden wij?" Vlugschrift over de illegaliteit de illegale werkers moeten zichzelf niet zoo op de borst slaan. Dat neemt een deel van hun verdienste er af. Tenslotte is de illegaliteit een uiting van weerstand van het Nederlandse volk maar niet omgekeerd. De illegaliteit wordt o.a. geïnspireerd door de kerken, (linkse volk, Rode Kruis). In het kamp merkte je niet veel van de illegaliteit op zichzelf wel van de priesters, dominees en communisten. Dat gebluf van de illegalen kan ik niet uitstaan evenmin als het flauwe gepraat van de bangerds en voorzichtigten.

Illegaal werk moet stil en vanzelfsprekend zijn. De motor voor 2 mud tarwe verkocht. Een brood hier in Haarlem kost nu meer dan f 12,-. Een mud f.1000-f1200. De onrust in de huiskamers is wel eens hinderlijk. Al dat gepraat! Maar dat hoort bij de toestanden. Ongezellig dat Ank er niet is vandaag. Gisteren een erg drukke dag gehad wel 50 km gefietst. Gelukkig is de vorst even weg. Vanmorgen lag er wat dons sneeuw. Mevr. Schnemeyer in Spaarne Hout vertelde me dat het opvallend was dat de oude lieden zo snel achteruitgaan, psychotisch. Ze worden veel vergeetachtiger en praten alleen over eten en tellen de aardappelen op een anders zijn bord.

9 januari 1945

Vandaag met koorts in bed geweest, overigens is het een zorgzame dag, gisteren was er een zo hevige Noordoostenwind en mijn voet was kapot en in verband en mijn nieuwe motorfiets band was stuk, het was een uiterst zware dag! De mensen staan nog steeds en steeds meer in het teken van voedselnood. Voor een mud tarwe wordt nu in de stad vele guldens gevraagd. Men eet nu tulpenbollen wat een goed reservevoedsel schijnt te zijn doch niet lang houdbaar daar ze in februari schijnen te gaan uitbotten. Een mud kost 50-60 gulden. Ook suikerbieten en pulp worden met allerlei bereidingen gegeten. Als ons Groninger plan slaagt zijn we uit de brand. We laten namelijk in Groningen levensmiddelen opkopen. 80 Mud die dan door de autobevrachtingsdienst per auto met papieren voor de gemeente naar Haarlem zullen worden gebracht. 't Is te mooi om waar te zijn dat dat zou gelukken, maar de kansen zijn toch niet slecht. Verschillende families (totaal 40 mensen) doen eraan mee en de opbrengst wordt naar rato verdeeld. Ik heb 3 collega's in Groningen gevraagd om adressen, de bank Oyens zal via een Groninger bank voor de betaling zorgen althans een deel ervan. De transporteur krijgt ¼ deel die hij dan natuurlijk tegen hogere prijzen zal verkopen.

In de oorlog zit weinig schot. Toch schijnen in de Ardennen, de Amerikanen het meeste actief te zijn en het initiatief in handen te hebben. Een nieuwe open brief aan Seys Inquart wordt vandaag verspreid betreffende het Rode Kruis, de voedselvoorziening en de razzia's- Piet krijgt een Co-schap in het Gasthuis, Interne geneeskunde. De recente verordening waarbij alle mannen van 16-40 worden ingezet en opgeroepen geeft natuurlijk veel onrust. Verschillende maatregelen worden daartegen genomen o.a. het doen lichten van de kaarten uit het bevolkingsregister en het veranderen van de leeftijd op het persoonsbewijs.

13 januari 1945

Het is een zeer benauwende tijd, de honger grijpt steeds verder om zich heen.

De mensen lopen met bedrukte gezichten en velen is de honger aan te zien. De mensen gaan er slordiger uitzien, geven niet meer om hun uiterlijk. Sommige mannen laten hun baard staan en krijgen een Russisch aspect. Ook veel vrouwen lopen in zonderlinge kleding, b.v. bontmantel waaronder benen in een tussen broek. De laatste 2 weken zijn de tulpen bollen in het menu ingewijd. Men koopt een mud daarvan voor 50-70 gulden. Het is een goede maatregel om ze te drogen en ze te laten malen tot tulpenmeel. We zullen ook een paar mud kopen als

Afb 41 ⁵⁸

reserve, voorlopig kunnen we wel met tarwe voort. Hier thuis is geen gebrek. 's Avonds worden nog vaak pannenkoekjes gebakken.

Afb 42 ⁵⁹

Afb 43 ⁶⁰

Het dokters vak is echter een vak is uitermate gunstig voor een tijd als deze "De dokters en de zwarthandelaren hebben het goed" zei vandaag een patiënt enigszins jaloers. In de praktijk krijg ik nogal eens een sigaar, of een bordje eten of een borrel. Ook zitten we goed in de eigen gekweekte tabak. Vier kilo zijn nu gefermenteerd en moeten nog gesneden worden tot shag. Maar het is wel drukkend om de hele dag tussen de misère van de patiënten te verkeren. Gelukkig is er hier en daar wel wat te helpen en als de Groninger affaire slaagt zal ik verscheidene mensen kunnen helpen. De werkdagen zijn lang en zwaar door het fietsen in de duisternis. Ik neem mijn boterhammen nu mee en ik spaar daardoor veel tijd uit.

Als er geen verbetering komt in de voedselschaarste is de misère niet te overzien. Wie had ooit gedacht dat het welvarende Holland zou verhongeren. Er gaan geruchten van een ultimatum van de illegaliteit aan de regering of de geallieerden: dat de spoorwegstaking zou worden opgeheven als ze geen maatregelen namen voor een verbetering of bevrijding. Een bewustzijn vernauwing leidt de aandacht af van het verdere levendig gebeuren door de hongersnood. Zelig zijn de kinderen die verre en veel te vermoeiende tochten maken voor voedsel. Er zijn gevallen van kinderen die langs de weg sterven. De brief aan de R C maakt een goede indruk. De mensen vonden het in een voldoening dat eens openlijk wordt uitgesproken wat de algemene mening is onder de schandelijke maatregelen van de Duitsers. Mijn voet is kapot door de motor. Eergisteren heeft Wamsteker weer erin gesneden, een haematoom geopend. Ik heb er vooral 's nachts veel pijn aan. De nacht na de incisie heb ik een dilaudid india genomen, een wonderlijke gewaarwording. De Duitsers pikken alle auto's en schepen in en maken daardoor het vervoer onmogelijk.

In Utrecht hangt een biljet aangeplakt waarop staat: Een ezel met een hoge hoed op die zegt: "ik ga mij melden want het gras in Duitsland is lekkerder dan het gras in Nederland". Op de reclameplaat: Ons Nationalisme uw redding, ons socialisme uw toekomst" werd de volgende variatie gemaakt "onze bommen uw toekomst, onze papierstroom uw redding! Wat een verschrikkelijke schuld heeft de NSB toch op zich geladen. Was er geen NSB zouden er tenminste autoriteiten zijn die de belangen van het volk behartigen en het vertrouwen van het volk hadden. Nu worden alle goede maatregelen onmogelijk gemaakt doordat de Nederlanders die niet van de NSB willen accepteren. Dan zouden de Nederlanders een gesloten front zijn waartegen de Duitsers machteloos zouden zijn maar door al het verraad van de NSB is de hele samenleving vergiftigd en onveilig gemaakt. Gelukkig is dit sinds de Dolle Dinsdag wel verbeterd omdat toen velen van de NSB de benen namen!

24 januari 1945

Gisterenmiddag werd Piet bij een razzia opgepakt terwijl hij even een fiets bracht naar de Groot aan de Wagenweg. De soldaat kwam de winkel binnen, Piet weggevlucht over de schutting werd toch in de tuin daarnaast gepakt. Zijn moeder zag hem aan de Wagenweg staan met een groepje opgepakte jongens. Ik was in de praktijk toen me het bericht bereikte en schrok geweldig want het lot van de razzia slachtoffers is zeer onzeker (zie de artsenbrief), de jongens die hier begin december opgepakt zijn schijnen er zeer slecht aan toe te zijn. Ik ben dadelijk een bevrijdingscampagne begonnen bestaande uit:

- 1^e bezoek aan de Ripperda kazerne met Wamsteker doorgedrongen, officier gesproken deze zaak prioriteit toegezegd!
- 2^e Bezoek aan Ufen 1 uur geduurd gemoedelijk gesprek, dringend hulp gevraagd: deze toegezegd.
- 3^e Bezoek Stomps de Ortscommandant
- 4^e Dir Hensden heeft de luitenant Kesney opgebeld.

58. NHA nr. 1100/83015. Groentevoorziening door Diaconie Winter 1945 (anoniem)

59. NHA nr. 1100/39279 Hongertocht (anoniem)

60. NHA nr. 1100/64570 Verkoop suikerbieten aan het Spaarne. (Anoniem)

5^e Attest gevraagd aan van Slooten
6^e X foto's Kamerling

Toen ik vanmorgen om 9.30 uur in de Ripperda kazerne kwam hoorde ik dat Piet al was vrijgelaten! Een groot geluk! 't Kan hem zijn leven redden. Toen getracht een paar anderen eruit te halen! Helaas! Vanochtend om 5.30 is het transport al vertrokken naar A'dam. Vanmiddag kwam hier iemand met een schotwond in zijn knie, weggelopen bij de razzia. 't Zijn voor Haarlem wel vreeslijke dagen. Honderden jongens weggevoerd en de ellende. Pracht berichten van de oorlog in 't oosten de Russen maken geweldige vorderingen hebben al ½ Oost-Pruisen zijn 20 km van Breslaw, staan over 60 km aan de Oder.

Ufen was vrij pessimistisch "Deutschland hat noch nicht verloren" Eigenaardig om een vriendschappelijk gesprek te voeren met de vijand. Als 't nodig is zal 'k hem ook helpen—Piet werd het eerste vrij gelaten van alle jongens, een duidelijk gevolg van onze actie. Vandaag dik pak sneeuw, lastig op de motor, vanavond ziet de wereld er heel wat rooskleuriger uit dan gisterenavond toen Piet vastzat.

27 januari 1945

De gebeurtenissen volgen snel op elkaar. De toestand wordt met de dag kritieker. De honger neemt toe. Broodrantsoen is verminderd tot 500 gr p week! Dat is twee boterhammen per dag. Hongerige mensen op het spreekuur. Geen kans om hen aan voedsel te helpen! Ziekenvoeding slechts voor enkelen! Waar moet dit heen! Daarbij duren de razzia's door hetgeen ook funest is voor de voedselvoorziening daar de mannen 16-40 jr. niet over straat kunnen. Clandestien worden veel bommen gekapt. Vanavond in de Velsersstraat na 8 uur zag ik de jongens uit de buurt bezig een boom klein te maken. Ze vlogen de huizen in bij het horen van mijn motorfiets. Gisteren kwam hier aanfietsen de Hr. Timmers met een schotwond in de knie (razzia vlucht). We zijn toch zo dankbaar dat Piet er aan ontsprongen is. De grootste lichtpunten zijn de grote overwinningen van de Russen aan het oostfront. Ze staan nu al over de grens van Brandenburg en hebben Oost-Pruisen doorgesneden en bedreigen Dantzig. Im Westen nichts neues! Vannacht geslapen in Bennebroek, vanmorgen in felle kou terug over de dikke sneeuw! De praktijk wordt steeds drukker.

7 februari 1945

Vanavond bericht van 3 zijden dat morgenochtend om 5 uur grote razzia op komst is ongeacht de leeftijd. Dit bericht is onmiddellijk aan alle artsen rondgegeven en ik heb Wilschut, Kerkhorst, Putman Crama, Ds. van Biemen en Leffelaar gewaarschuwd. Piet is in de difterie barak de meest veilige plaats. Morgen moet ik op de motor naar A'dam op de terugweg naar de Houtrakpolder om te trachten tarwe te ruilen tegen tabak, sigaretten, een paar leren pantoffels—De Groninger expeditie staat erg wankel. Een tandarts A. Biewenga speelt er een bedenkelijke rol in. Voorlopig is een auto niet te bemachtigen. Biewenga laat al zijn medewerkers vallen om te trachten zelf veel te krijgen en liegen dat hij doet! Zijn vrouw is van hetzelfde kaliber, een nest kaffers; Groningen op zijn slechtst. Een mooi boek over beeldhouwkunst gekocht "La Sculpture Hollandaise" van de directeur van het Rijksmuseum. Het boetseren

lijkt zoo ver af in deze tijd van drukte gejakker, razzia's, motorgeraas midden oorlog sensatie enz. Frits Schuurman vandaag gekomen zeer in de put over de situatie van zijn orkest. De ondergrondse weigert steun omdat ze zich niet erg manhaftig hebben gedragen. Thuiskomend vanavond onze huiskamer vol mensen. Oom Wim, Oom Jan, Frits Schuurman, Aad, Thomeer de Lootsen en Piet. Leuk als we al de mensen kunnen te eten hebben. Bob was vandaag hier. Ondervoed morgen, maar opgewekt, een beeld van de tijd. De Duitsers schijnen hier nu weg te trekken. Gisteren is Halfweg gebombardeerd. De spoorweg schijnt goed stuk te zijn—Geweldig veel bommen zijn gekapt, hele straten ontboomd, hele parken gekapt. Vandaag 100 cc tyfus vaccin gekregen, een buitenkansje.

14 februari 1945

Vandaag een gezellige dag, Ank en Noek zijn beide over. Huisconcert van Frans Kloes en daarna nog piano van Nel Takken, Ds. van Biemen heeft keurig bedankt. Men waarderen het erg om uit alle materiele onaardigheid te worden opgevoerd naar hogere sferen, Frits Schuurman is na een paar dagen verblijf weer vertrokken. Ik heb hem 1 kg tarwe en 1 ons tabak en scheermesjes aangeboden als hij zijn baard weer afscheert die hem oud en lelijk maakt. Hij had het volgende mooie verhaal: 1. Een vluchteling uit een transport vlucht en verstopt zich in een hooiberg. 2: Een Duitser komt aan fietsen stapt af, doet zijn behoefte vlak voor hem en loopt daarna de boerderij in. 3: Een kip komt aan waggelen legt een ei. 4: de vluchteling grijpt het ei. 5: de vluchteling rijdt op de fiets van de Duitser weg. 6: De vluchteling verheugt zich onder het genot van een ei. Vorige week donderdag heb ik Ben naar A'dam getrokken uitgedost in vliegenierskostuum met bontmuts en bandjes voor de kou. Ik start te vlug, Ben valt van de fiets. Een jongetje vraagt aan zijn moeder: "Moe wat is dat?" Moe zegt: "dat is een juffrouw die niet fietsen kan". Verder verliep de tocht goed. Op de terugweg kreeg ik alleen defect aan de motorverlichting, 2 borden erwtensoep bij Kuipers, daarna in donker. Moeilijke rit terug, in de stad aangehouden door Duitse patrouille "Haben Sie ein Ausweiss". Ja, laat me gaan dit is de derde keer dat ik zo de dans ontspring—Goede berichten van de oorlog. Bij Milligen staan de Engelsen aan de Rijn. Als ze nu de Rijn oversteken zijn we misschien gauw vrij!!! De nood neemt toe in de stad, men ziet uitgehongerde mensen lopen. De inbraken nemen toe, vannacht nog inbraak bij mevr. van Houten, de hoofdinspecteur van de recherche beschikt nog maar over 2 rechercheurs. Ook aan de verkeersregels in de stad wordt niet meer de hand gehouden, wie tegen de richting van het verkeer wil rijden kan dat ongestraft doen. De huismoeders hebben het zwaar en verrichten wondere prestaties. Mevrouw Marianne is door uitputting en ondervoeding tbc-patiënt geworden. In de praktijk zie je meer psychosen komen. Ondervoeding en spanning veroorzaken dit. Voor de psychosen is nog steeds geen ziekenhuisruimte. De medische autoriteiten tonen weinig initiatief, medicamenten gaan steeds meer ontbreken b.v. laudanum, Senna e.a. laxantia, ipecac etc. Ziekentransport gaat per brancard, zeer pijnlijk, b.v. voor maagperforatie. Ank heeft in 't noorden 83 pond tarwe+ rogge+ peulvruchten in gezameld. Morgenochtend komt hier een man met hout dat ik zal ruilen tegen schoenen. Morgenochtend om 6 uur moet ik opstaan om Noek weer

terug te brengen naar A'dam. Er woei de laatste dagen een zuidwesterstorm het is nu alweer midden februari. Zo komen we dan toch vrij vlot door de winter heen. Ik heb nu toch hoop dat in juni de oorlog afgelopen is. Ik zal van het hier aanwezige gezelschap de voorspellingen noteren:

Bevrijding		Einde oorlog in Europa
Jan	Juni	Juni
Miek	April	Mei
Lineke	Eind Maart	Eind Maart
Ank	Juli	Oktober
Nan	half April	September
Noek	Juni	Juni
Cor	Mei	Oktober
Aat	eind April	September
Ab	April	Juli
Piet	28 April	Eind mei

Wat zal het een bevrijding zijn! Ik kan me dit niet voorstellen. Daarna zullen vele mensen waarschijnlijk hevige reactie krijgen. En dan de overgangstijden! Met zijn onrust en geruchten over onzekerheid! En misschien revolutie pogingen. Een brood kost in Haarlem f. 40,-, een boterham f.4,-, Een zeer goede sigaar wordt door de grossier verkocht voor f.25,-, een ons shag f.5,-, Een buitenband fiets f. 300-400,-

15 februari 1945

Vandaag een maximaal drukke dag gehad, eerst een spreekuur van ± 20 mensen en daarna 44 bezoeken waarbij veel tyfus vac. 'k Heb nu 2 tyfuspatiënten, Piet bezocht in de difterie barak. Grappig was het; ik in mijn laarzen, motorpak met beenstukken bij Piet op bezoek in zijn smetteloze witte doktersjas... gezellig samen wat gepraat de toestand in het Gasthuis is slecht en het bestuur heeft weinig initiatief naar me voorkomt. Vanavond een bezoek gebracht aan de brandstof adviseur van Haarlem. Deze vertelde mij dat elk ziekenhuis per dag 1 ½ ton antraciet nodig heeft, dat er nog voor 6-7 weken brandstof is, dat de bakkerijen en de centrale keuken zoveel verslinden dat de wasserijen per kg was 1 kg antraciet nodig is, en dat per kg eten 80 gram brandstof nodig is, dat het jammer is dat de locoburgemeester van Driel een NSB'er is, daar hij werkelijk flink is en ook tegen de Duitsers opkomt voor de belangen van Haarlem. Zodat er voor de was van de zuigelingen elke dag voor 5 cent een emmer kokend water beschikbaar is.

Speciaal de heer van Breemen is zoo flink en doortastend. Vandaag hoorde ik dat gister in Haarlem-Noord de represailles voor de doodgeschoten *Feldgendarme* 10 jongens die uit een gevangenis gehaald waren zijn doodgeschoten. Toen de eerste uit de wagen- op het voetbalterrein- was doodgeschoten werd zijn lijk over de grond gesleurd en bij de anderen die nog leefden in de wagen gegooid. Zo ging het de een na de ander. Beestachtig!

We schijnen uit een Zweeds schip allemaal een wit brood en 1 kg gort en 125 gram margarine te krijgen de volgende week—Vanavond nog een stukje voorgelezen uit "Russische vrouwen van nu", een wel aardig boek—Wat een interessante tijd zal het worden als Nederland weer open zal komen voor de invloed van Engeland, Frankrijk en

Rusland? Wat zal dat een gevoel van bevrijding geven na het isolement van 5 jaar!

18 februari 1945

Zondag- een rustige dag thuis een beetje griep. Een stuk sarcophaag gekocht van Tadema. En iets van Djengis Khan. Bureau opgeruimd. Vrijdag afgelopen week met Smit gepraat hem gestimuleerd. De sterfte neemt snel toe:

Zuigelingensterfte: 2 jan-12 feb 1942 15 dood
31 dec- 10 feb 1945 45 dood

Totale mortaliteit: 1940 1 %
1944 12,5 %
jan 1944 156 dood
jan 1945 340 dood
8-15 feb 1945 105 dood
waarvan 77 > 60jr

Verder gepraat over verplegingsgelegenheid van psychosen, ziekenvervoer, brandstofpositie, bacterieel lab enz. We hebben Smit gezegd dat hij meer centraal leiding moet geven en meer contact moet houden met de artsen. Smit kneep hem erg voor het onderhoud. 't Is hem meegevallen. We zullen nu elke 14 dagen een conferentie hebben- Donderdag afgelopen week een tocht op de motor gemaakt naar de Houtrakpolder om tarwe te ruilen. Een vergeefse tocht. Eerst aangehouden bij de brug in het A'dam -kwartier. Een roodlicht patrouille. "Ausweiss", ik toon mijn geel papier van de verkeersinspectie en doe alsof de zaak volkomen in orde is "steht nichts darin von gültigkeitsdauer; Ist Gültig bis es wiederrüffen wird". Een soldaat voelt nog aan mijn rugzak die vol ruilspul was. Gelukkig lieten ze me gaan. Toen in de pikke donker verkeerd gereden, met grote snelheid over de weg, die tenslotte een dijk bleek te zijn. Toen naar de boer. Deze wou nauwelijks opendoen. Eindelijk deed hij open en vertelde me dat hij voor 14 dagen, slachtoffer geweest was van een roofoverval, gemaskerde mannen hadden op hem geschoten (lantaarn stuk) en hem alles 19 mud tarwe afgenomen. Ik heb hem tot troost wat tabak en voor zijn vrouw een klosje garen en een knot breikatoen gegeven en ben maar weer heen gegaan. Op de terugreis weer aangehouden bij de A'damse poort. "Ausweiss". "Bin schon controliert. Wo den? Bei den Brucke, das gib't" Ze laten me weer gaan. Al 5x ben ik zo met de motor er doorgerold. Geluk!!

De laatste dagen weinig of geen nieuws van het oorlogstoneel. Maar de mensen zijn optimistisch. Nu en dan nog een razzia in de stad. Piet komt daarom dit weekend maar niet naar huis. Misschien ga ik deze week vrijdag zo naar Jan Kamstra in Den Haag. Vandaag wordt er niet gevlogen, een zeer kalme zondag.

25 februari 1945

Gisteren met Bob per fiets naar Den Haag geweest en tarwe gebracht aan Jan Kamstra voor mevr. v Konijnenberg. Een stoere tocht tegen een stormwind in. Soms dacht je hoe kom ik verder, op elke trap moest je maximaal kracht zetten. Lange open stukken weg met een meedogenloze voortdurende stormwind. In Den Haag was de Bezuidenhoutse weg soms zeer rul door een bombardement en door V1's vernield o.a. de katholieke

kerk zwaar beschadigd. De straten vol glas scherven. Kale straten en wegen door het kappen van de bomen. Jan K en Charles maakten een bezorgde en beklemde indruk, Jan was ¼ en Charles 1/3 in gewicht verminderd. Jans kamergenoot Burger had hongeroedeem, zijn chef lag uitgeput te bed. De hongersnood is er nog erger hier dan in Haarlem, hoewel er per dag in het gasthuis wel 10 hongeroedeem patiënten binnenkomen. Een van de patiënten die niet kon worden opgenomen ging in de sluis (voorportaal ziekenhuis) liggen, werd toen toch opgenomen en was 's avonds dood. Brandstof had Jan K helemaal niet meer. Op de terugtocht een stormwind in de rug, alle weggedeelten, de wind die we op de heenreis vervloekten, waren nu een zegen. De stemming van de Hagenaars is niet zo erg flink naar 't schijnt en ze mopperen erg op de Engelsen.

Frits Schuurman hervat de schoonmaak, de baard gaat er af. Bob is somber over de toekomst van Frits, vindt dat hij geen fighting spirit heeft en zich te veel door Maria op de kop laat zitten.

Vandaag weer felle razzia's in Haarlem te hulp geroepen door de heer Denissen wiens zoon vannacht in de Florestraat bij een reguliere huiszoeking is opgepakt. Een ambtenaar die voor de evacuatie commissie was komen inspecteren had aangifte gedaan, bleek Gestapo agent te zijn. Ik heb het gewone recept van tbc gevolgd en kreeg gelegenheid de officier te spreken na verschillende soldaten te hebben gesproken, nare onvriendelijke, sarcastische dienstkloppers! De officier zei dadelijk dat geen man uit de Floresstraat kon worden vrijgelaten, natuurlijk omdat de Gestapo erachter zat! Ik drong aan maar hij kreeg onmiddellijk een hysterische aanval en brulde "das Gespräch ist beendet! Sie können gehen" en toen ik nog aanhield. 'Heraus'!! Hij schreeuwde dit zo luid dat het door 't hele gebouw weerklonk!- De Kaffer! Ik heb nog gezegd. "Das Schreien macht mir nichts". Heraus! Heraus!! Toen ben ik maar onverrichter zake weggegaan. Zou vanavond de auto uit Groningen komen? We zitten erop te wachten maar verheugen ons nog niet. 20 l benzine kunnen krijgen van Kees Veldhuis dat bespaart veel energie. Kees Velthuis is met een auto naar Groningen onder andere naar de adressen van Hazelhof. 'k Heb hem ook 3 aanbevelingen gegeven voor willekeurige dorpsartsen misschien dat dat helpen zal?

Noek is thuisgekomen voor Nans verjaardag Piet hebben Noek en ik vanavond uit het gasthuis gehaald in het donker, Noek 50 m vooruit om terrein te verkennen met het oog op de razzia's. Vandaag Turkije in de oorlog, dat wil zeggen met ingang van 1 maart notabene. Verder gaan er geruchten over een groot nieuw offensief in het westen. Eindelijk? Piet is enthousiast over zijn werk en verblijf in het gasthuis.

26 februari 1945

De tarwe affaire wordt steeds spannender! Vanavond wordt hij terugverwacht met zijn vracht. Hij heeft tot nu toe veel pech gehad, lekke banden, C.C.D ambtenaar enz. Omkoperij, stoppen speelt een grote rol in deze ondernemingen. In deze tijd doet men daar lustig aan mee. Als de zaak slaagt krijg ik 7 1/2 mud tarwe! Waarvan een deel krijgen: C. Verkruisen, C de Groot v Embden, Rusthuis Bouman, Oom Wim, Oom Jan, Aad, Houg en Bob voor ons blijft er dan 3 mud over! En intussen is

Cees Velthuis donderdagavond met een auto naar het noorden vertrokken dat is... Een tweede kans! Toen we gisterenavond, Noek en ik, Piet naar de difterie barak brachten, Noek liep een eindje vooruit om het terrein te verkennen en we hadden als route de Kampervest gekozen werden we in het Groot Heiligland ervoor gewaarschuwd dat er op de Kleine Houtweg-brug razzia was. Hoe gevaarlijk het is in deze dagen! Als we toevallig als route de Kleine Houtweg hadden gekozen waren we zeker in de gevarenzone terechtgekomen. Gisteren is Wim Beuman opgepakt ondanks het feit dat zijn schoonmoeder vooruitliep om te verkennen.

27 februari 1945

De tarwe is er! Vanavond hebben ze het gehaald. 7 mud en 1 mud aardappelen. Waarschijnlijk als de heer van IJ woord houdt komt er nog een half mud bij. De geschiedenis die zich vandaag afspeelde was deze tijd waardig! De CCD was door de heer van IJ omgekocht. Vanmiddag was de chef van de CCD al eens bij hem komen "horen" of de tarwe er nog niet was. En ik had me de hulp van een politieagent mijn vriend Pleger verzekerd om met zijn uniform de lading te dekken wat hij dan ook krachtdadig deed want hij is de sterkste agent van het corps. Een oude vriend uit de Smedesstraat. Om 7 uur was Pleger present, we haalden de handkar van Houg en togen er op uit naar de garage. Als echte smokkelaars gingen we naar de achter deur van de garage daar werden de mudden opgeladen die men al hier en daar in de garage had weggestopt voor als de CCD toch weer eens actief mocht worden. Toen spoedig naar huis een harde sjouw waarbij de hulp van Pleger ook onontbeerlijk bleek. Ik zou het alleen niet hebben klaar gespeeld. Toen alles gauw naar binnen gebracht en daarna hebben Nan en ik samen onze mudden nog naar boven getorst. Nu is er 4 mud in onze kist en ½ in de kelder. We kunnen nu veel mensen helpen. Nu kan ik mensen die geen eten meer hebben een handje helpen en zal niet meer dat beroerde machteloze gevoel hebben en verder kan ik bergen ruilen en allerlei andere dingen! Misschien ook fietsbanden!

8 maart 1945

Vanavond belde Piet op en vertelde dat de Amerikanen bij Remagen over de Rijn zijn. Eindelijk! Als ze nu verder naar het noorden ook over de Rijn komen en dan achter de IJssel linie, bestaan er 3 mogelijkheden.
1^e de Duitsers trekken uit ons land weg
2^e de Duitsers verwoesten eerst allerlei
3^e de Duitsers verdedigen W Nederland
Het mooiste zou wezen als Duitsland in elkaar ploft onder de concentrische stormloop. Merkwaardig dat de toekomst zóó in duister ligt en dat er misschien een oplossing en einde komt zoals niemand zich had voorgesteld.
Deze week stond in het teken van het Zweedse brood en 125 gr margarine, een feest voor iedereen en een vreugde om eindelijk eens van iets royaal te kunnen eten. De hongersnood neemt trouwens toe. Telkens komen er ook in mijn praktijk nieuwe gevallen van hongeroedeem. Eergister werden op de Dreef bij het Houtplein 16 mannen gefusilleerd als represaille voor- dat weten we niet precies. Misschien voor het vermoorden van een zekere Zirkzee, een foute agent lid van de NSB... Misschien ook voor het vermoorden van een Duitse officier.

De volgende week schijnt alle elektriciteit te worden afgesloten, o.a. ook voor ziekenhuizen en GGD. Deze week maandag en dinsdag erg druk resp. 46 en 50 visites. Vandaag een zeldzaam Egyptische beeltenis gekocht, een kopje uit een sarcofaag. Mijn kamer is zo leeg dat ik ben begonnen hem weer met mooie dingen te vullen.

14 maart 1945

Vandaag weer zonnig weer een kalme praktijk na de onrust van de laatste dagen. Eind vorige week kwam de "Goedkoop sensatie", een rare geschiedenis Mevr. Goedkoop had notabene mijn naam genoemd tegenover een Duitser die bij haar huiszoeking kwam doen voor een radiotoestel. De ene domheid heeft ze nu op de andere gestapeld en tenslotte ried ze me aan een radio te gaan brengen aan haar Duitse vriend die een "ridderlijk man", een "goed soldaat", een "man van eer is". Zijn naam wilde ze me niet zeggen om hem niet in verlegenheid te brengen want ze vreest dat ik, die volgens haar, niet fijn en erg fel en een boerenkinkel ben, na de oorlog hem zou aanbrengen. Een domheid en een grofheid waarop ik geantwoord heb door mijn congé te nemen, ik heb me erg kwaad gemaakt tegen dit mens hetgeen natuurlijk onverstandig is – Intussen is er geen huiszoeking geweest en maakt de hele zaak een erg hysterische indruk. Toch zal ik eens informeren wat G eigenlijk voor mensen zijn— Ongelooflijk ondoordacht zijn sommige mensen nu nog in deze gevaarlijke tijd. Mevr. T die notabene een formulier rondstuurt waarop ingevuld moet worden of de persoon zich tijdens de bezetting verdienstelijk heeft gemaakt en waardoor! Ik heb gezegd dat ik me uit de zaak terugtrek als ze dat formulier niet laten vervallen.

Bericht van Jan Kamstra dat hij en Charles heelhuids aan het Haagse bombardement ontkomen zijn- Felle razzia's in de stad- twee heb ik eruit kunnen redden. De mongolen sluipen op hun fietsen door de straten en loeren overal rond naar jongens een beroerd gezicht.

29 maart 1945

Veel gebeurt deze laatste weken, de Rijn overal bereikt en bruggenhoofden bij Wezel en Mainz. Ze zijn al dicht bij Neurenberg, snijden Beieren doormidden. De toestand voor Holland is kritiek. Eerdaags kunnen ze achter de IJssellinie komen en wat zullen de Duitsers dan doen. Zullen ze:

- a. Rustig wegtrekken?
- b. Eerst alles vernietigen?
- c. Zich verdedigen in de kust plaatsen?

Ir Wolterbeek van de Waterstaat vreesde erg voor vernielingen volgens het 24-urenplan. Als ze IJmuiden verdedigen ligt Haarlem direct in de vuurlinie. Maar de mensen zijn erg optimistisch! Velen verwachten de bevrijding nog voor Pasen (dat is as zondag). Het is haast niet in te denken hoe het zal zijn om weer vrij te zijn. Prof. Bekker verteld mij dat mijn manuscript van Amersfoort enige tijd geleden in A'dam in de Krusemanstraat is gevonden! Gelukkig weer teruggebracht naar de verliezer. Als het naar de Duitsers was gebracht had het me de kop kunnen kosten. Prof Bekker's epistel in de Protestanten bond over "de achtergronden van het huidige Rusland", hij gelooft niet in een bolsjewistische propaganda na de oorlog, zou het waar zijn? Een paar dagen geleden bracht iemand 't gerucht van het fusilleren van Piets goede vriend.

Represaille voor Rauter!

Vandaag om 11 uur, toevallig even thuis zijnde liep ik in de armen van een Duitser die een radiotoestel kwam opeisen. 't Was de Duitser van mevr. Goedkoop overigens een geschikte vent, een half uur gepraat een paar sigaretten gerookt, sarcofaag en mijn Egyptisch beeltenis bezichtigd, ontkent dat er een radiotoestel in huis was. Tenslotte is hij vertrokken: "Die Sache ist erledigt. Ich komme nicht wieder". Een opluchting!!

Naar A'dam per auto donderdag laatstleden een lichtpost op het spatbord vanwege de vele auto's die stukgeschoten worden - Vandaag ook per auto naar A'dam. Er komt een drukke tijd na de oorlog - Vannacht ga ik in het verstop slapen. De Duitsers mochten eens weeromkomen—Voor Piet een paar dagen geleden een groot stuk ham gekregen. Gisteren logeerde v Gilse hier, erg gezellig: De voedingstoestand wordt steeds slechter. Veel mensen gaan er verhongerd uitzien. Ik weeg nu 65 kg dat is 13 kg te weinig. Zou het na de oorlog weer gauw opkomen? De laatste tijd nog 2x aangehouden met de motor maar telkens erdoor gerold. Volgende week zomertijd? De razzia's zijn opgehouden?

1 april 1945

1^e Paasdag. Behalve een pneumonie patiënt is het een rustige dag. Men heeft het gevoel dat de Duitsers wegtrekken al is daar niet veel definitiefs van bekend. Maar ieder is optimistisch en heeft een gevoel van opluchting. Daarbij is er nog zorg over de Vernichtungs of Sprengcommando's. Men ziet bijna geen Duitsers in de stad. Maar in de Ripperda Kazerne zouden 250 man Sprengcommando's gekomen zijn. De NBS schijnen die in de gaten te houden en de dijken van de Haarlemmermeer schijnen te worden bewaakt door Nederlandse BS. (Binnenlandse Strijdkrachten) Het is haast niet voor te stellen hoe het zal zijn als de Duitsers weg zijn. Wat een gevoel van ontzagelijke bevrijding moet dat zijn van feesten en fuiven hoor je niet meer praten. De narigheid in de laatste tijd zoo groot. Er zijn zoveel slachtoffers door fusilleren etc. En door de ondervoeding! De Amerikaanse en Engelse legers trekken vrijwel ongehinderd Duitsland binnen en de dappere Duitsers geven zich bij 10 duizenden over in plaats van hun heldenstrijd van dit Herrenvolk van Germanen te willen strijden. Gelukkig maar, tenslotte wat zou ik graag de Duitsers overwonnen zien!!!

Hoe zal het met Hitler aflopen: Zal hij:

1. Gevangengenomen worden
2. Vermoord worden door een Putsch of een aanslag (Jan en Cor)
3. Suicide plegen (zich laten doodschieten door een vriend) (Aad)
4. Vluchten naar het buitenland
5. Onderduiken
6. Zich romantisch laten opsluiten in Berchtesgaden (Nan)
7. Sneuvelen of op de vlucht sterven
8. Door ziekte sterven of in krankzinnige inrichting komen
9. Verdwijnen als Barbarossa (Piet en Noek)
10. Hij is al dood
11. Hij wordt gekidnapd en uitgeleverd

We gaan een interessante tijd tegemoet maar 't moet nu gauw gaan. De D. hebben gisteren het meel van de bakkerijen gestolen.

2 april 1945

Wanneer komen de Engelsen in Haarlem?

Noek	14 april	Piet	17 april
Aad	15 april	Jan	23 april
Ab	7 april	Nan	Geen flauw idee (20 april)
Cor	begin mei		

5 april 1945

De stemming is de laatste paar dagen omgeslagen. Men is nu bezorgd voor de komende tijd en gelooft dat deze posities zullen worden verdedigd. Het offensief in de achterhoede stuit op sterke weerstand. De Duitsers schijnen de doorgang naar de Zuiderzee met kracht te willen versperren. Men zegt dat Beverwijk, Santpoort en Velsen worden geëvacueerd om de verdediging van IJmuiden voor te bereiden. Bij de verdediging van IJmuiden ligt Haarlem in de vuurlinie. De heer Hoezenbeek, hoofdingenieur van de Rijkswaterstaat is zeer bezorgd en gelooft dat als er niet iets onverwachts positiefs gebeurt de Wieringermeer polder en de Haarlemmermeerpolder zullen worden geïndeerd. Kortom de mensen zijn bezorgd.

Elektriciteit is nu afgelopen, de voedselpositie wordt steeds slechter.

Vandaag hoorde ik dat Kötella eindelijk uit Amersfoort ontslagen is na de grootste beestachtigheden te hebben veroorzaakt. In Amersfoort zijn ter gelegenheid van de Rauter aanslag een transport van 43 gefusilleerd.

13 april 1945

De bevrijding nadert. Terwijl een groot leger dat op 2 plaatsen de IJssel is overgestoken, Apeldoorn al schijnt te hebben bereikt op Holland aantrekt. We liberate the great ports A'dam and R'dam—leven we hier rustig verder. Het weer is prachtig, bijna windstil. Warme lucht. Een enkel vliegtuig en nu en dan in de verte een knal is alles wat aan de oorlog herinnert. Weinig Duitsers in de stad. In Duitsland schiet het geweldig op. Ze zijn op 40 km van Leipzig en 100 km van Berlijn. Intussen gaan de Himmler en consorten door hun eigen mensen te fusilleren waaronder volgens berichten van vandaag weer 85 officieren en onderofficieren. De BS hebben een paar dagen geleden geschoten op arbeiders die de Gravensteinbrug gingen afbreken er schijnen doden en gewonden te zijn gevallen de arbeiders hebben de vlucht genomen. Zaterdag en zondag laatst leden met Noek op de motor naar Alkmaar geweest voor een district vergadering. Een zeer geslaagde tocht met een wankel bootje overgezet bij Buitenhuisen. Op een zeker ogenblik vreesde ik dat de motor in het Noordzeekanaal zou duiken maar gelukkig hadden we er een touw aan vast gebonden. Dicht bij Uitgeest aangehouden door een Duitse patrouille "Ausweiss". "Ich bin arzt". "O, die Onkel Dokter gehe sie nur". In Alkmaar lekker gegeten bij Ank enkel in het C.Z. o.a. melk! Bij Hoenveld gelogeerd gezellig. 's Avonds gepraat met Hoenveld en Hoogenboom. Hoenveld deed een sensationeel verhaal van collega Goedknecht, die een verrader onder de morphine en somnifeer had gehouden. Hoenveld had notabene aangeboden hem op te nemen in het ziekenhuis en met 5 cc somnifeer 's mans leven te beëindigen. Een wonderlijke tijd! Op de terugweg over de Hembrug 2 leuke banden, de laatste vlak bij mijn huis! Dinsdag had de H S KR op het Oranjeplein bijna mijn

motor in gepakt maar ik kon hen ompraten het niet te doen. Gelukkig weigerde de motor toen de Duitser hem probeerde aan de praat te krijgen. In Alkmaar is geen water meer! Stel je dat eens voor in een ziekenhuis. Vandaag in Bennebroek gaan horen in het ruilwinkeltje. De oogst is 1 mud aardappelen en 1 kg tarwe, en 13.5 pond rogge en 3.5 p bonen—Ank is vanavond overgekomen voor Noeks verjaardag van morgen 14 april. 'k Ben benieuwd wat er dit weekend gaat gebeuren. Altijd gebeuren er sensationele dingen in de weekends. Roosevelt overleden dat is een slag. Ieder was vandaag ontgaan als hij het hoorde. Men beseft algemeen de waarde van de president.

15 april 45

Assen, Groningen, Zwolle en Apeldoorn zijn bevrijd. Hier in de stad vandaag volkomen zondagsrust. Men zou niet zeggen dat er oorlog is. Gisteren twee sterfgevallen ten gevolge van de honger. Men schijnt te trachten de Duitsers door middel van Bols om te kopen, dat ze niet inunderen zullen. In IJmuiden schijnt de marinestaf te zitten.

18 april 1945

Langzaam maar zeker rukken de geallieerden op, de Russische aanval op Berlijn is begonnen. Franz von Papen gevangen. In Nederland schiet het ook op maar de Duitsers zijn met inunderen begonnen tussen A'foort en de Zuiderzee en schijnbaar ook de Wieringermeer. Sinds maandag zijn er veel Duitsers in Haarlem e.o. gekomen, Bloemendaal, Aerdenhout zitten vol. Men zegt dat generaal Christiansen in hotel Oud-Zomerzorg zit. Een paar dagen geleden daar gebombardeerd, misgegooid: 9 doden ± 7 gewonden. Vandaag werd er veel gevlogen en ook afweer geschut. Gisteravond zag ik er een armzalige afdeling 7 wielrijders, gingen op krakende fietsen met houten en massieve banden. Het publiek lachte erom. Wat een verschil met het trotse leger dat in 1940 hier binnentrok. Men is wel bezorgd om de komende tijd. We hebben vanavond besloten antiquiteiten, zilver enz. in de olietank te stoppen en ze stoppen kleertjes, linnengoed etc. onder de vloer en gereedschap voor de schuilkelder klaar te leggen. Het weer is deze dag ongelooflijk mooi. Heden weer zon en geen wind.

25 april 1945

De vesting Holland is nu afgesloten en de Wieringermeerpolder is geïndeerd en staat 4 meter onderwater. De stemming onder de mensen is down door de voedselpositie die steeds slechter wordt. In A'dam is de centrale keuken stopgezet, in Haarlem zal het ook wel gauw zo zijn. Men zegt dat we volgende week een broodrantsoen krijgen van 200 gr! Vandaag werd per radio bekend gemaakt dat door de geallieerden voedsel uit de lucht zal worden afgeworpen. Grote transportvliegtuigen die laag vliegen zullen dat doen.

Het is tekenend voor de stemming onder de mensen dat niemand daar enthousiast over is. Men beschouwt het algemeen als een teken dat de bevrijding nog lang op zich zal laten wachten en voorziet dat er van een goede verdeling van medewerking van de Duitsers niets zal komen. De SD schijnt naar Haarlem te zijn gekomen. De D. die in Aerdenhout liggen, schijnen de oorlog erg moe

Afb 44⁶²

Afb 45⁶³

te zijn. Berlijn is bijna geheel omsingeld. Berchtesgaden is gebombardeerd. Nog steeds rijd ik, de Duitsers ten spijt, op mijn motor. Hoelang zal dat nog goed gaan. Het weer is prachtig, alle voorjaarsbloemen staan in volle bloei.

29 april 1945

Vanavond een belangrijk bericht. Himmler heeft "*Bedingingslose Kapitulation*" aangeboden aan Engelsen en Amerikanen. Deze hebben dit niet aanvaard, hij moet het ook aan de Russen aanbieden. In elk geval zal de oorlog nu toch wel bijna geëindigd zijn! De laatste dagen leek het al erg op dat de oorlog hier in Nederland beëindigd was en er liepen geruchten over een wapenstilstand. De Russen staan in het centrum van Berlijn. De Amerikanen en de Russen hebben elkaar ontmoet bij Torgau op 26 april. Mussolini is gevangen evenals Ditman, Göring, Frick⁶⁴ e.a. hebben hun functie neergelegd. Het is haast niet voortestellen dat het geen oorlog meer zal zijn: geen verduistering, geen razzia's meer geen terreur! Niet meer de ellende van concentratie kampen, gevangenen en oorlog! Er is weer voldoende voedsel! Eind van de steeds verergerende hongersnood! Binnentrekkende geallieerd bezettingsleger. Vrolijkheid naast rouw; in elk geval een

geweldige ontspanning! En daarna de wederopbouw van het maatschappelijk leven en van de Nederl. staat. Zuivering! Ruzie en Jaloezie. Binnenlandse tijdschriften, goede Nederlandsche kranten. Mogelijkheden om weer dingen aan te schaffen: tabak, sigaretten, fiets, benzine. De auto weer te gebruiken enz. Het wordt een tijd als een Sint-Nicolaasavond met veel verrassingen en veel nieuws.

Prijzen van de laatste tijd:

1 mud antraciet f. 200,-, cokes f. 100-150, 1 fles olie f. 160,-, 1 pak lucifers f. 15,-, 1 pond suiker f. 80,-, 1 mud tarwe f. 2000 -3600,-, 1 pond tarwe f. 20-f.40,-, 1 pond bonen en erwten f.22,-, 1 brood f. 30, -, 1 pond boter f. 180-f.200,-, 1 pond vet f. 150,-, 1 mud aardappels f. 475,-, 1 pond zout f. 15,-, 0,5 ons tabak f.50,-, pakje sigaretten f. 50,-, 1 sigaret f. 1,90, 1 bloemkool f.3.50 (f. 10, geweest) 1 pond spinazie f.1, -, 1 pond andijvie f.1,75, 1 krop sla 30 cent, 1 ei f. 6. -, 1 liter melk f. 12,-, 1 bosje radijsjes 40 cent.

Er wordt veel geruild. Voor een aantal kledingstukken en wat wol ruilden we voor f.1000 aardappels en tarwe (zwarte prijs), 1 massieve fietsband f. 60,- 1 vooroorlogse buitenband f. 400,-.

Welke datum zal Duitsland capituleren en Nederland vrij zijn?

Aad donderdag 3 mei, Noek woensdag 2 mei, Piet dinsdag 1 mei, Nan woensdag 2 mei, Ank dinsdag 1 mei, Jan zaterdag 5 mei.

1 mei 1945

Men is in afwachting van de capitulatie. Allerlei geruchten doen de ronde. De mensen lopen met blijde gezichten rond en kijken met leedvermaak naar de D. die ze zowat als krijgsgevangenen beschouwen. Mijn radio is helaas stuk, de lamp is kapot en er is geen nieuwe te krijgen. Vandaag heeft Churchill gezegd dat hij nog niets kan zeggen maar dat het er beter voorstaat dan 5 jaar geleden (donderend gelach). Hier en daar kreeg ik al een glaasje cognac als voorloper op de feestvreugde. Winkels bereiden een oranje etalage voor. Voedsel afgeworpen boven Den Haag, R'dam en Leiden 1450 vluchten 1200 ton. Er is een gerucht dat de Duitsers wegtrekken en in Utrecht worden ontwapend! Een ander gerucht dat we alles 2X 24 uur in huis moeten blijven terwijl de Duitsers wegvluchten. Vandaag bij mevr. Meikman waren 3 Duitse officieren ingekwartierd, we hebben hun bagage eens doorzocht: Grote zakken koffie, suiker, Haagse hopjes, en jujubes, sigaren en sigaretten, tabak enz. Ik heb me deze sigaren toegeëigend als kleine compensatie voor wat ze mij hebben afgenomen. Slecht weer, hevige regenbuien.

Wat zal de naoorlogse tijd brengen? Een interessante tijd wordt het met vele mogelijkheden. Er zal zeker voor mij ook wel een taak zijn weggelegd. Maar ik zie die nog niet duidelijk en zal kalm afwachten. Niet te veel hooi op mijn vork nemen maar zorgen dat ik werk krijg dat me werkelijk interesseert. O.a. de heroprichting van de Maatschappij van Geneeskunde. Misschien nog eens naar D. voor een

62. NHA nr. 1100/30131 Bevolking begroet vliegtuigen. (Anoniem)

63. NHA nr. 1100/38964 Voedseldropping bij Haarlem (van Waveren)

64. Rijksprotector Bohemen en Moravië

of andere kortdurende expeditie. Het kan een mooie tijd worden.

4 mei 1945

Na de hoopgevende verwachting op de capitulatie kwam een teleurstelling nl. dat Admiraal Dönitz, Hitler heeft opgevolgd en dat Duitsland zal doorvechten. Hitler dood! Zelfmoord! Als het waar is. Waar een jaar geleden iedereen enthousiast over geweest zou zijn dat maakte nu vrij weinig invloed. Hitler een schadelijk insect dood, afgelopen. Geen woord er meer over vuil maken. Zelfs de Duitse vlaggen niet halfstok. Men beseft dat dit op de gang van zaken toch niet meer van invloed is. Want de oorlog is toch uit en gewonnen door de geallieerden al zullen we dan in de vesting Holland nog even op de definitieve bevrijding moeten wachten. Maar voedsel komt er nu al vanuit de lucht. Een indrukwekkend gezicht schijnt het te zijn. Morgen ga ik als het mooi weer is eens kijken in Vogelenzang 's morgens tussen 10-11 komen 12 grote bommenwerpers ons voedsel uitgooien—De oorlog loopt snel af, Italië, Beieren en Zuid-Duitsland vrij! In Duitsland heeft het Duitse leger vluchtend voor de Engelsen in het westen en voor de Russen in het oosten elkaar ontmoet. Een onbeschrijflijke chaos als de nederlaag van Napoleon in Rusland. Mussolini geëxecuteerd het lijk aan de benen opgehangen aan een benzine pomp een waardig slot voor deze internationale misdadiger. Gisteren werden op de pui van het stadhuis een aantal mensen tentoongesteld die van het afgeworpen eten hadden gestolen hadden voor het te verkopen, een middeleeuwse maar door de omstandigheden geoorloofde behandeling.

Zaterdag 28 april: Mussolini dood

Maandag 30 april: Hitler dood

Woensdag 2 mei: Val van Berlijn

Donderdag 3 mei val van Hamburg

Vrijdag 4 mei: De Amerikanen zijn vanuit het noorden de Brenner overgetrokken.

“Het Derde Rijk bestaat niet meer, Hitlers droom is ten einde”

Hoofdstuk 7

5 mei 1945

Gisteravond voor 7 uur kwam Piet binnenstormen.

“We zijn vrij!”

In Nederland, Denemarken en N. Duitsland hebben de Duitsers gecapituleerd, Generaal Blaskowitz de bevelhebber van de troepen in Holland heeft de overeenkomst getekend. Gewonnen - champagne! Daarna de stad in. Veel mensen dansen, vreugdevuren aansteken - schieten. Consternatie. Duitsers komen de straat schoonvegen. Tirannen weg! Intussen moet ik mee naar de Ortscommandant met nog een paar mensen. Daar moesten we ¾ uur in het schemerdonker staan dan: “was machen Sie dort! Nach Hause! Ab!” Een kleine reprise van A'foort op het allerlaatst. Een laatste contact met de bezetter. Thuis waren ze ongerust dachten dat ze ons zouden fusilleren wegens voorbarig vreugde vertoon. Viel mee, vandaag grote vreugde in de stad. Drommen mensen met oranje. Veel vlaggen. Toch nog

Duitse patrouille die Amerikaanse vlaggen weghaalden. En een kind en een juffrouw verwonden. Geruchten dat de BS in alarm is en dat in IJmuiden de Duitsers zich zullen verdedigen, dat de Canadezen bij Bussum op weerstand stoten enz. De toestand is nog onzeker hier. In de stad zag ik een “moffenmeid,” zij werd op een wagen naar de brandweerkazerne gebracht, kaalgeknipt hoofd, zielig maar begrijpelijk.

Vanmiddag kwam Piet zeggen dat hij vanavond zijn meisje komt voorstellen. Gisteren voor elkaar gekomen.

8 mei 1945

Gisteravond 1 minuut over 12 is de oorlog in Europa geëindigd. Gisteren was er groot bevrijdingsfeest. De stad vol oranje en vlaggen. Canadezen rukken binnen, gemotoriseerde colonne, auto's vol juichende, wuivende kinderen, jongelui, verpleegsters enz., enz.

Afb 46

v.l.n.r.: Noeke en Piet en Nan Roorda-Houwing op 8-5-1945 op de Grote Markt

Dat ging zo de hele dag door. Het publiek was onvermoeibaar. Toch valt op dat de Hollandse jongens er zo slecht uitzien vergeleken bij de Canadezen. Het lijkt een volk van kantoorklerken en kappersbedienden. Voor de strijd tegen Japan voorlopig ongeschikt.

Het is een onbeschrijflijk gevoel dat de oorlog is afgelopen, een niet te realiseren feit.

De jongens die eergister nog onderduikers waren, lopen nu trots en vrij met banden om de arm als B.S.

Daar er geen alcohol is, geen dronkenschap! Hierdoor is de vreugde van het publiek wel heel zuiver en bij de arrestaties van NSB'ers worden geen tekenen van haat en woede geuit. Van bijtjesdag stemming geen spoor. Wonderlijk zijn de mensen.

Met de angst is ook de haat, ook al onder invloed van de feestvreugde verdwenen of althans verzwakt.

Het is haast niet te geloven dat we nu niet meer voorzichtig behoeven te zijn met het uiten van onze mening, dat het begrip clandestien voor ons heeft afgedaan, dat er niet meer verduisterd hoeft te worden, dat onze jongens niet meer worden opgepakt en weggevoerd, dat we weer behoorlijk eten krijgen. Vandaag zag ik nog bij 3 gezinnen

Afb 47⁶⁵

echt verhongerende mensen, dat we weer auto's kunnen rijden, op reis kunnen gaan.

Geen Duitsers meer zullen zien in de stad

Vandaag stonden ze nog op wacht bij het Kenaupark: waar "Headquarters" en "Polizieoffizier" naast elkaar prijken.

De Canadezen zijn flinke, knappe sportief uitzijnde soldaten. Rijkelijk wel doorvoed, joviaal en fideel. Ze vinden alles goed dat de Haarlemse Jeugd doet.

De bezetting is wel een tijd geweest van verschrikkelijke benauwenis. Van het grootste leed tot de kleine ergernissen. Alles hebben ze ons ruimschoots bezorgd. Dood, gevangenschap, ziekte, ondervoeding, plagerij, diefstal, mishandeling, alles heeft dat volk ons aangedaan en nooit gaf het blijk van sportieve gelijkheid.

Er zijn geen woorden voor. Het woord "rotmof" dat in de kleinste en de grootste kringen geregeld in zwang was, drukt het eigenlijk goed uit. De deftigste oude dames gebruikten geregeld deze titulatuur.

Morgen moet ik me met Ben Ledeboer gaan melden bij de Eerste Hollandsche Verbindingsofficier. Ontmoeten

de vertegenwoordigers van het Medisch Contact daar op telegrafische last van prins Bernard.

En morgenmiddag naar A'dam naar de eerste samenkomst na de bevrijding. We moeten een stuk opstellen voor alle M C leden en daarbij heeft het demasqué plaats. In 1941 heb ik samen met Brutèl, Eeftinck Schattenkerk, Ferguson e.a. het MC opgericht en ik was secretaris totdat ik op 8 dec 1941 werd opgepakt. Van 8 dec 1941- 12 jan ben ik gevangen geweest op het politiebureau. Van 12 jan -20 maart in de gevangenis a/d Papentorenvest te Haarlem. Van 20 maart tot 4 augustus 1942 in het P.D.A. te Amersfoort. Aan dat kamp denk ik eigenlijk nog wel dagelijks terug. Het heeft een enorme indruk op me gemaakt en tenslotte veel invloed gehad.

Het weer was gisteren en vandaag warm en zonnig. Mooier kon het niet zijn op de Bevrijdingsdagen. Alleen is het jammer dat men niet heeft kunnen zorgen voor extra rantsoenen voedsel want de honger plaagt de mensen. Vandaag is het ondergrondse blaadje het Parool verschenen in het formaat van de Telegraaf en aldaar gedrukt. Het is een wonderlijke gewaarwording weer een courant te lezen waarvan de inhoud geloofwaardig is. Men leest ook deze krant oudergewoonte met enig wantrouwen. Er stond in dat Seys Inquart en Mussert gevangengenomen zijn. Verder de namen van illegale schrijvers enz., enz.

Vandaag en gisteren geen spreekuur gehouden en meerdere patiënten die ik bezocht waren niet thuis.

Vandaag waren oom (neef) Jan Roorda en Oom Wim Houwing hier te eten. Oom Jan, die oud-generaal is, had ter ere van de bevrijding al zijn ridderorden aangedaan, die natuurlijk uitbundig bewonderd werden. Maar hij ziet er zo mager uit dat ik zal trachten extra voeding voor hem te krijgen.

Tegen de middag op de markt sprak de nieuwe waarnemend burgemeester Reinalda, een vrij stuntelige afgezaagde toespraak. Het publiek was heel stil toen hij sprak en zong braaf het Wilhelmus.

Afb 48⁶⁶

65. A Melchior, 1945

66. NHA nr. 1100/6238 Toespraak burgemeester Reinalda (J.Hilarius)

Vandaag voor het eerst weer Rotary. Het gezelschap was nog niet compleet. Van dit gezelschap is niets opbouwends te verwachten. Het waren net een stel mollen die na de winter op de eerste warme dag weer eens boven de aarde komen kijken. 't Waren niet bepaald jonge stieren, die met de staarten in de lucht de wei in hollen. Ook daar werd het Wilhelmus gezongen en de plechtige heropening werd uitgesteld tot de eerste officiële samenkomst met vrouwen.

Hoofdstuk 8

De organisatie van het Medisch Contact was zodanig dat in het doorgave systeem van de berichten ieder zoveel mogelijk persoonlijk werd bezocht. Elke arts kende slechts één man, namelijk de direct boven hem staande, zijn groep voorman (g.v.m.). Wie zelf g.v.m. was kende behalve zijn district voorman (d.v.m.) zijn vijf groepsleden. Dezen gaven het bericht weer door aan elk vijf groepsleden tot dat iedereen bereikt was. De secretaris van het Centrum stelde de estafette-berichten op en verzamelde berichten uit de periferie.

Het Centrum van de M.C. bestond uit:

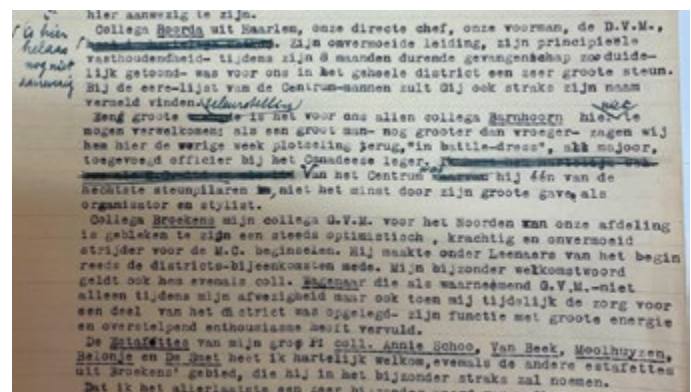
J.A.J. Barnhoorn	Heiloo
Prof. Dr. J.G.G. Borst	Amsterdam
Dr. J.J. Brutel de la Rivière	Deventer
J. Cornelis	Utrecht
Prof. Dr. G.C. Heringa	Amsterdam
Dr. B.CH. Ledebor	Heemstede
Dr. W.F. Noordhoek Hegt	's-Gravenhage
Dr. J. Roorda	Haarlem
Dr. J.L.H. Specken	Eindhoven
Dr. H.Wamsteker	Haarlem
Dr. F. Wibaut	Amsterdam
H.J. Leenaers (overleden 1944)	Castricum

In september 1944 direct na de bevrijding door de Amerikanen heeft het C-lid uit het zuiden, Dr. Jos. L.M. Specken, in opdracht van hogerhand, zich aangemeld bij het Mil. Gezag. Hiermee was het M.C. officieel erkend en kreeg de taak van voorlopige artsen-organisatie opgedragen. Met de heropricting van de Maatschappij werd gewacht tot na de bevrijding van het gehele land. Het Centrum heeft in september 1944 zijn standpunt t.o.v. de heropricting van de Maatschappij als volgt geformuleerd:

"Het Centrum ziet het als principieel en psychologisch juist dat het initiatief tot oprichting van een nieuwe Maatschappij tot bevordering der geneeskunst uitgaat van het M.C.; d.w.z. van die groep artsen, die in 1941 de houding van het H.B. hebben gelaakt—en door hun eigen positieve houding, indirect, maar bewust, de opheffing der Maatschappij hebben bewerkt—; waarbij nog komen degenen die zich later bij het M.C. hebben aangesloten. Het Centrum zal, tezamen met de drie oud-H.B.-leden, die indertijd hun mandaat neerlegden, Jansma, van Valkenburg en Wessel een hoofdbestuur ad interim vormen."⁶⁷

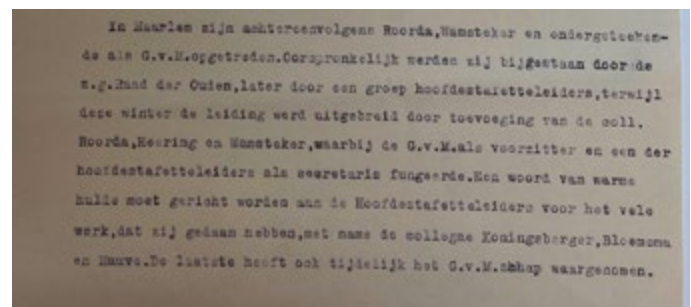
Na de bevrijding vond op district vergaderingen "demasqués" plaats wat Jan Roorda betreft in Alkmaar en Haarlem.

Alkmaar 18-05-1945

Afb 49 ⁶⁸

Haarlem

Afb 50 ⁶⁹

9 oktober 1945

Beste Cor en Ab,
Sinds 1 1/2 week ben ik dorpsdokter! Tijdelijk, als waarnemer een collega die met vakantie ging en daar ikzelf niet wist hoe ik mijn vakantie te besteden, ben ik dit avontuur maar eens begonnen. Luxueus is dat ik een goede auto met chauffeur tot mijn beschikking heb. De chauffeur heet "Engel" en is een ideaal factotum die alles weet en alles mee en dikwijls vooruitdenkt. Ook doet hij de apotheek. Zoo rijd ik dan een gehele dag door de groene velden en wordt soms in de praktijk voor gevallen gezet die men in de stad niet ziet en op de weg van de huisarts liggen. Het bevalt me werkelijk buitengewoon goed en soms denk ik er wel eens over de stadse constitutie met zijn lastige schilders en super mevrouwen eraan te geven om médicin de campagne te worden. Schiet Ab goed op met zijn schilderijen? Hoe staat het met de koe, Ab? Maak er een tweede stier of koe van Potter van. En zet Cor haar studie van de zielen der mensen voort. Gisteravond was ik op een boerenbal, buitengewoon interessant leuke koppen en koddige fossielen. Hoe gaat het met je gewicht Cor? Niet te mager worden hoor! Vandaag was er een

67. J.A.J. Barnhoorn. Mededeelingen van het Centrum van het Medisch Contact. (10 mei 1945) Amsterdam

68. NA nr toegang 2.19.053.02 no 3

69. NA.nr.toegang 2.19.053.02 no 3

harddraverij. Piet Vlieger heeft twee prijzen gewonnen! Dat is een paardenman als jullie die niet kent weten jullie niets van de paardensport! Nog wel bedankt voor de gelukwens met mijn verjaardag en voor het boek van Shubart dat ik blij ben nu te bezitten

Mijn vulpen is stuk vandaar dit potloodschrift. Nu tot ziens beiden, hartelijke groeten van Jan.

Op 22 januari 1946 krijgt hij op een vergadering van de afdeling Haarlem van de NMG bij het erelidmaatschap van de afdeling Haarlem het boek "De Haarlemsche Sint Bavo of Groote Kerk in Teekening en Tekst door Dr. A. Melchior die ook de volgende woorden tot hem richtte:

"Een schip in nood te midden der woeste golven, passagiers bemanning en allerlaatst de kapitein gaat van boord tenminste als hij een goed kapitein is- dat is "klassiek"!

Was het niet in 1938 coll. Roorda dat u de voorzitter werd van onze afdeling, kapitein van het schip. Eerst ging het langs gladde wateren met vaste koers bij goed weer en wij hadden een president zonder précédent, met eigen aard, geestig en opgewekt, actief "op de brug" zoals wij tegenwoordig zeggen.

Toen kwam de storm, Mei 1940 met sterke deining, toen Mei 1941 de bezoeken aan het HB. Benard werd de toestand! Heeft u gedaan wat een goed kapitein doet? Neen! U was een nog beter kapitein, een modern goed kapitein; ongemerkt, met grote durf, onmiddellijk bouwde u het schip om in een onderzeeër. Wij waren van de schuimende zeevlakte verdwenen: het schuim dreef boven en daar horen we niet bij! Maar door de periscoop bleef u turen hoe de storm verliep, Een ander verband streed u trotseerde gevaren, grote persoonlijke risico's heeft u genomen en nu de storm is geluwd, het schip duikt op, veranderd een beetje, misschien wat gehavend, maar in wezen ons oude schip, dat waarop we vertrouwen kunnen meer dan ooit na deze pracht manoeuvre onder uw leiding. Is het dan een wonder dat de bemanning een eresaluut brengt aan zijn kapitein op deze dag?

Het hoogste wat we geven kunnen: erelid v/d Afd. Haarlem van de Maatschappij voor Geneeskunde. Ik heb mij niet verdiept in de rechten en plichten van een erelid; op de keeper beschouwd maar een simpele hulde, geen erekruis of eikenloof of lauwerkrans, maar diepe zin heeft het zeker. Dat wij iets verstaan hebben van uw moed en doorzicht, dat we dankbaar zijn voor wat u gedaan heeft voor de Med. Stand in het algemeen en voor deze afdeling in het bijzonder.

Want uw geschiedenis begint niet met het aanvaarden van het voorzitterschap: als volkomen vreemdeling hebt u regio Haarlem geregeld en ik zou haast zeggen op een nobele manier, als vanzelfsprekend is een huisarts gewaardeerd met een aanzienlijke praktijk omdat u een geboren genezer is, een dienaar der lijdende mensheid. Naast een knecht van de patiënten, maar een gedegen bewaarder van

wegveegt in hun levens onduidelijkheden, die hen helpt bij ziekte, een vriendelijk gezicht, een geestig woord, hun geneesheer, die boven hen staat en als ze dat niet wilden aanvaarden, is het beter dat zij naar een ander omzien.

Maar dat terzijde: het gaat hier om wat u in onze kring betekende. Ik geloof niet dat ooit onder de leden van de afdeling, het contact tussen de goed willende medici zo groot was als in de laatste 20 jaar en daarin, is u als ik het goed zie naast anderen de grootste stuwkracht geweest. Juist dat gevoel dat wij geneesheren moeten zijn, en onze patiënten goed te behandelen heeft u altijd doen streven haar hoge waarden. Wetenschappelijke standaard voor alle beroepsgenoten gepaard aan saamhorigheid gevoel. Daarom nam u het initiatief tot het jaarlijkse diner in wijlen het Groot Badhuis, daarom wel een heel andere uiting, de artsencursus, en ik zal de maat volgieten: geen bloemrijke taal heb ik nodig de nuchtere feiten: een strijder is die pacifist Jan Roorda, een strijder voor de vrijheid ook. Want hij weet dat vrijheid niet is, iets als een cadeautje, wanneer de geallieerden eindelijk de moffen eruit mikken, maar dat vrijheid allereerst ligt in een vecto vrij vechtende geest, Veel mensen lachten om onze beweging "de oorlogsprohylaxe" waar u steeds met de moed der overtuiging en ik herinner mij dat je eens tegen mij gezegd ebt: Als er oorlog komt kunnen wij tenminste het gevoel hebben dat wij ons best gedaan hebben die ramp te voorkomen en toen het toch kwam was je teleurgesteld, bedroefd misschien, maar nooit verbitterd: hoe kwam dat Jan Roorda? Naar mijn overtuiging omdat je alleen vecht voor een zaak nooit uit ijdelheid om wat te bereiken en er eer mee in te leggen je hebt nooit jezelf gezocht maar altijd het belang van anderen.

Ik zou zeggen: de maat is vol, maar ik wil niet eindigen zonder ook haar te noemen met wie je deze levensweg gaat, de geboren doktersvrouw Mevr. Nan Roorda-Houwing die meeleeft en helpt de dingen die u, met u eigen energie aanpakt: ze zal je we eens moeten temmen en remmen, ongeregeld zal het wel eens zijn, maar altijd zorgde zij dat het gaat eb zij verheugd zich want zij weet dat het goed is.

Ja, dat weten wij alleen: goed is het, al dat gedaan is. Alle energie die strijd, al dat werk is een werk ten goede. Geen lauwerkrans of erekruis heb ik gezegd maar dit boek van het centrum van de stad waar je werkt en strijdt en opgewekt leeft, dit boek van de aloude Bavo. Wat konden wij beter vinden dan je dit aan te bieden. Het is als goed mens dat je opvolger weer een heel ander mens met heel andere genen het gecreëerd heeft.

Neem het mee als tastbaar blijk, een blijvend bewijs dat u gewaardeerd wordt. Doe uw zegenvolle werk nog lange jaren in onze stad en in uw kring, heb nog een lang en gelukkig leven!⁷⁰

70. A. Melchior (1898-1963) Huisarts in Haarlem, illustrator en auteur

Afb 51⁷¹

Briefkaart uit Frankrijk aan Ab en Cor

6 augustus 1947

Beste Cor en Ab,
Denk je onder deze dennembomen een paar tenten dan kunnen jullie je indenken hoe mooi we hier zitten. Hoe gaat het met jullie. En met de tentoonstelling in Arnhem. Mijn lichamelijke prestatievermogen stijgt snel. Nou dag hoor, hartelijke groeten ook van Nan. Jan R

Hoofdstuk 9

Vervolgen we zijn in memoriam in het Haarlems Jaarboek 1947, schreef R. Peereboom verder over de laatste 5 jaar: "Maar na zijn terugkeer zijn terugkeer uit het kamp hervatte hij zijn praktijk en zijn werk in het Medisch Contact. En na de bevrijding nam hij met geestdrift deel aan de herleving van de Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst, welke vicevoorzitter hij werd. Zijn rusteloze activiteit scheen een nieuwe vlucht te gaan nemen. Tot hij in het najaar van 1946 overvallen werd door een hartaandoening, die tot langdurige rust noopte. Hij schikte zich daarin, las veel met die onverflauwde belangstelling voor het leven die hem ook van de meesterwerken der literatuur volop deed genieten en scheen gestadig beter te worden. De zomer van 1947 schonk hem nog een bezoek aan het geliefde vakantieoord in Franrijk, waar hij voor de oorlog ieder jaar met zijn gezin placht te verblijven. Hij leek toen geheel de oude, keerde in september terug en hervatte zijn praktijk. Helaas traden spoedig de hartaanvallen opnieuw op. Ofschoon hij de ernst van de toestand begreep verlieten zijn humor en opgewektheid hem niet. Na een paar weken kwam het einde. Op 8 december 1947. Het was een menigte, die zich op Westerveld om zijn graf

verenigde. Er werden woorden van ontroering en van dankbaarheid voor dit leven gesproken. Dit mensenleven, dat zo rijk was geweest. JAN ROORDA was kwistig met zijn gaven zoals weinigen dat zijn, die ons zo onbegrensd vertrouwen in hem deden stellen en die menselijke deugden zo genereus erkennen, menselijke zwakheden zo mild begrijpen konden. Hij was een der besten".

Afb 52

Nawoord

Van Pacifist tot verzetsstrijder, hoewel er over de eerste jaren van zijn leven weinig bekend is valt op dat hij waarschijnlijk tijdens zijn studie geneeskunde al in aanraking kwam met de spagaat tussen de medische ethiek en het militaire apparaat wellicht dat zijn christelijke hoewel niet kerkelijke opvoeding een rol heeft gespeeld. Ondanks zijn anti-oorlog ideeën is hij wel reserveofficier bij de Geneeskundige dienst van het leger gebleven in tegenstelling tot zijn aangetrouwde familie lid E.E. Meursing die wel ontslag nam.⁷² In Haarlem raakte hij bevriend met Robert Peereboom redacteur bij het Haarlem's Dagblad, en vond in hem een vurig medestander in zijn strijd tegen de oorlog. Dit resulteerde in een schrijven, ondertekend door een aantal collega's in Haarlem. In dit schrijven leggen zij uit dat oorlogsvoering in strijd is met de roeping van een arts, welke juist een strijd is voor het leven en tegen alle factoren die het leven bedreigen. De toen 4200 leden tellende maatschappij ter bevordering van de geneeskunst stelde zich achter hun standpunt waarna de Commissie voor Oorlogsprohylaxe werd ingesteld waarbij Jan Roorda het secretariaat op zich nam. In 1935 schreef hij de "Brief gericht aan Staatslieden door Psychiaters en Psychologen over Oorlogspsychose" die ondertekend werd door 336 collega's uit dertig verschillende landen. Het netto-effect was gering, een laatste poging bestond uit het boekje "Medical Opinions On War". Door zijn initiatieven heeft hij wel een nationaal en internationaal netwerk opgebouwd, vermoedelijk ook een reden om hem te betrekken bij het opzetten van het Artsenverzet. Als voorzitter van de kring Haarlem was hij één der eersten die het lidmaatschap opzegde van de Maatschappij voor Geneeskunde als protest tegen de houding van het hoofdbestuur. Zijn vakantie in Lochem bij familie maakte zijn aanwezigheid

72. Leo van Bergen. Internationaal zijn of niet zijn: Dat is de keuze. E.E. Meursing: Arts pro en contra "het" Rode Kruis.(maart 1990) p. 7 e.v. Nijmegen.

bij de oprichtingsbijeenkomst in het stations koffiehuis in Zutphen ook mogelijk. Bij de tweede bijeenkomst waarbij de organisatiestructuur besproken werd, werd hij benoemd tot secretaris wat hij tot zijn arrestatie op 8 dec 1942 is gebleven, het secretariaat destijds werd overgenomen door dr. Wibaut, die dat tot na de oorlog is blijven doen. Tijdens zijn gevangenschap destijds in verband met een vermeende betrokkenheid bij het artsen verzet, heeft hij wel contact gehad met zijn collega's die om dezelfde reden gevangen waren maar in zijn verslag van het verblijf wordt het Medisch Contact niet genoemd. Overleven stond op de voorgrond." Aan dat kamp denk ik eigenlijk nog wel dagelijks terug. Het heeft een enorme indruk op me gemaakt en tenslotte veel invloed gehad". Na zijn vrijlating in augustus 1942 heeft hij weer geprobeerd om bij het Medisch Contact actief te worden, daar werd aanvankelijk niet enthousiast op gereageerd doch in eind januari 1943 wordt hij weer als d.v.m toegelaten tot het Centrum voor het district Haarlem en omstreken. Deze functie kwam vrij door het vertrek van collega Leenaers naar Brabant. Zijn functie van secretaris bleef bij Wibaut. In eerste instantie vindt hij de bordjes actie geen goed idee, maar na het initiële succes is hij vervolgens zeer teleurgesteld als de zaak afgeblazen wordt. Wat zijn positie binnen het Centrum niet eenvoudiger maakte. Naast het werk voor het Medisch Contact waren er nog andere zorgen met name voor het gezin zijn zoon Piet was sinds september 1941 geneeskunde gaan studeren in Utrecht en werd al snel gezocht door de Duitsers voor ter werkstelling in Duitsland. Zorgen voor het zoeken naar veilig onderdak ook voor hemzelf als ouder en dus aansprakelijke. Gelukkig had hij mede door zijn periode als gevangene op het politiebureau veel bekenden bij de politie in Haarlem, hij duikt een aantal keren onder eerst in Bloemendaal en later in Bennebroek. In de hongerwinter is er een voortdurende zoektocht naar eten voor velen in zijn omgeving. Hij weet via collega's in het noorden van het land voedsel te bemachtigen. Na de bevrijding heeft hij zich ingezet voor de heroprichting van de Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst en heeft hij zich beziggehouden met de catalogisering van de bewaard gebleven documenten van het Medisch Contact. Helaas bleven de hartklachten terugkomen tot 8 december 1947 de dag van zijn overlijden.

Dankwoord

Floris van Dijk, onderzoeker van Nationaal Monument Kamp Amersfoort, is in hoge mate belangrijk voor het tot stand komen van dit manuscript. Nadat ik al eerder de uitgetypte versie en een aantal beeldjes en houtsnijwerkjes naar het kamp had gebracht, heb ik in mei 2022 de originele dagboeken gebracht. Mede daardoor heeft hij mij uitgenodigd voor de opening van de tentoonstelling "Artsen(l)eed", vervolgens vroeg hij mij mee te werken aan de podcast "Oorlogswond" en het 1 vandaag programma van 4 mei 2023. Door de noodzakelijke voorbereiding hiervoor is mijn belangstelling aangewakkerd. Hij suggereerde een artikel over het egodocument over mijn grootvader. Voor de verzameling van de feiten ben ik een aantal personen en instellingen dank verschuldigd. Met name het Nationaal Archief, het Noord-Hollands Archief, het NIOD, het archief van Nationaal Monument Kamp Amersfoort, het

Trefpunt Medische Geschiedenis, Prof. dr. Mart Lieburg, Leo van Bergen, mijn familie (Annet Roorda, Mienke Roorda, leesbaar maken dagboeken, Paulien Roorda foto's schaaakstukken, Nan ten Thije), mw. Mr. M.L. Crommelin-Leenaers en Roos Woudsma (NIOD).

Verklarende woorden lijst (Cursief gedrukte woorden)	
En frappant, frappant toujours	Steeds maar herhalen
Profylaxis	Voorkomen
British Medical Association	Engelse maatschappij voor geneeskunde
Homo Militans	Militaire mens
Self illuminating Target	Verlicht doel
Artzen Kammer	NSB vereniging voor geneeskunde
Ausdauer	Uithoudingsvermogen
Ischias fictivis of simulata	Ingebeelde zenuwpijn in het been
Häftlingen	Gevangenen
Nicht anlehnen	Niet leunen (tegen de muur)
Schreibstube	Kantoor
Bekleidungskammer	Kledingopslag ruimte
Sanitáter	Ziekenbroeder
Schiessbahn	Schietbaan (Executieplaats)
Kleinholz	Houtsprokkel
Abort	Afbreken
Lagerunraumung	Opruimingsdienst
Maurer	Metselaars
Kartoffelstube	Aardappelhok
Leichte Arbeit	Licht werkzaamheden
Holzshuhe	Klomp
Arbeitsfúhrer	Opzichter
Lagerálteste	Kamp Oudste
Blokálteste	Leider barakkenblok
Stubeálteste	Leider (Oudste) 1 barak
Oberscharfúhrer	Paramilitaire rang onder der Obersturmführer.
Am Tor	Bij de poort (Straf)
Darm catarrh	Darmonsteking
Laudanum	Opium preparaat (werkt stoppend)
Ipecac	Braakmiddel
Einzelhaft	Eenzame opsluiting
Aerzteschaft	Beroepsvereniging van Duitse Artsen
Fahrschein	Rijbewijs
Logarbeits	Verklaring van dienst betrekking
Feldwebel	Sergeant 1e klasse
Abgetrent	Gescheiden
Ferdgendarme	Duitse militaire politie
Somnifeer	Slapend houden
Dilaudid	Morfine preparaat
Ortscommandabt	Lokale Wehrmachtcommandant
Bedingingslose	Onvoorwaardelijke
Coeur d'or	Hart van Goud
Trait d'union	Iemand die het contact onderhoudt tussen personen

Word beschermer van Kamp Amersfoort

De kring van beschermers van Nationaal Monument Kamp Amersfoort maakt extra projecten mogelijk met uw bijdrage. U bent al lid vanaf € 75,- per jaar.

U kunt per bankoverschrijving een bedrag doneren op bankrekeningnummer NL03RABO0175898928 t.n.v. Kring van Beschermers. Vermeld daarbij: 'beschermer Kamp Amersfoort.'

Het kan ook online: Ga dan naar www.kampamersfoort.nl/doneren/